

GYERMEKTANULMÁNYI KÖNYVTÁR

NÓGRÁDY LÁSZLÓ DR.

**A GYERMEK ÉS A
JÁTÉK**

MÁSODIK KIADÁS.

*Teleki Sándor gróf Őméltóságának és Nagy László
Úrnak, a „Magyar Gyermektanulmányi Társaság”
nagyérdemű elnökeinek ajánlja
a szerző.*

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Néhány hónap választ még csak el attól, hogy munkám első kiadása megjelent s így semmi okom sincs arra, hogy „átdolgozott” kiadást adjak. Ez a második kiadás mindössze abban különbözik az elsőtől, hogy az *Ólom-katona* című fejezettel megbővült.

Az iskola szempontjából nagyon örvendetes az, hogy könyvemre a kritika, s ami még ennél is fontosabb, a gyermeknevelés munkásai oly nagy érdeklődéssel s megértéssel fogadták. A hozzám írt sok levél tanúskodik arról s ez engem azzal a boldog tudattal tölt el, hogy hasznos és jó munkát végeztem. S talán könyvem is egy lépés a gyermek egyéniségének és fejlődése útjának megértése felé.

Budapest, 1913. április hó.

A szerző.

A JÁTÉK PSZICHOLÓGIÁJA.

BEVEZETŐ RÉSZ.

A játékról általában. A játékelméletek s a gyermektanulmányi szempont. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság adatgyűjtése a gyermekjátékról. Az elméleti meghatározások.

A gyermeket érintő kérdések között talán egy sincs, amely oly közel esnék bárki megfigyelési köréhez is, mint a gyermekjáték. Hiszen, ahol gyermek van, ott játék is van, mert a gyermek játék nélkül el sem képzelhető. Bent a gyermekszobákban kint a szabad mezőkön, még a kórházakban is, a faluk poros utcáin, még a nagy városok földet, eget, levegőt elfogó nagy köpalotái között is, még a komor, gyásszal terhes ravatalok mellett is játszik a gyermek. Az ő játéka, játékos kedve nincs kötve semmitől és láttam már súlyos beteg gyermekeket, kiknek sápadt orcácskája mosolygott, ha játszani kezdtem velük. A benne lévő életszikra felgyúlt, lobogni kezdett, mihelyt játékról volt szó. És mi felnőttek, ha visszaemlékezünk a múltra, gyermekkorunkra, egy ragyogó világ nyílik meg lelkünk előtt, mely tele van játékkal. A mi gyermekkorunkat gyermek játékaink teszik oly ragyogóvá, oly sugarassá és oly boldog emléküvé, s ezen emlékek sugározzák tele lelkünket még sok idő múlva is az öröm és boldogság melegével. Gyermekkorunkból játék-emlékeink maradtak meg, ezek édessége örökre a mienk, ezeket semmi ki nem moshatja a lelkünkéből, ezek végig ikisérnek bennünket az életen s ki nem apadó forrásává válnak a boldogító örömnök. Ezen emlékek oázisán pihen meg az élet nehéz csalódásai között fáradt es csüggedt lelkünk; a játékos gyermek-kor életünk

állandó energia forrása lesz, melyhez vissza-visszatérve újból merítünk, hogy felfrissüljünk tőle.

Az én sárlovacska, mellyel az eperfás udvaron játszottam és az én csöpp sáremerkém, e gyarló alkotások, el nem porladó életet élnek lelkemben, és élni fognak, míg én élek. És boldog az, kinek játékos gyermekkor volt, a mezők, melyeken végignyargalásztunk lovacska, ahol lapdázunk, a hegyek, melyek tetején sárkányt eregettünk, az erdő, hol madarakra lestünk, a patakocskák, amelynek tiszta vizén maimocskát építettünk s hajókat eregettünk, íél-íél ragyognak emléünkben tele napsugárral, fénnel, szívdobogató örömmel s ezen emlékeknél gyermekek leszünk újra.

Nincs boldogtalan ember, ha játékos gyermek-kora volt; boldogtalan csak az, kinek ilyen emlékei elmúlt gyermek-koráról nincsenek. És az, ki a gyermeket megfosztja játék-örömétől, egész életre szóló boldogságtól rabolja meg! Ne bántsátok a játszó gyermeket. ez az ő élete, melyhez neki joga van, de nektek nincs jogotok ahoz, hogy ezt elvéve tőle, életét zorddá, kietlenné tegyétek. Engedjétek játszani a gyermekeket!

Engedjétek játszani, mert igazán s okosan akkor szeretitek a gyermeket, ha őket játszani hagyjátok. Hiszen mindnyájan azt akarjátok, ti szülők, nevelők. és te társadalom is, hogy testben és lélekben erős gyermekeitek legyenek. Nos, a játék a test és lélek szabad fejlődésének biztosítója ez az út az, melyen a gyermek fejlődése halad, és ez becses figyelmeztető nektek is, hogy megítélhessétek gyermekeitek egészséges fejlődését. Kívánom, bár több gondot fordítanak arra, hogy gyermekeitek játszhassanak, bár több al-

kalmat adnátok a gyermekeknek arra otthon, iskolában, hogy játékos kedvüket zavartalanul kielégíthessék; bár ne zúgatódnátok a gyermek lelke fölött az élet rettentő zord szavait, valahányszor játszani látjátok őket, arra figyelmeztetve, hogy az élet nem játék.

A gyermek élete a játék és van-e bajosabb jelenség, mint a játszó gyermek. Figyeljük csak meg őket s egy óra leforgása alatt tapasztalni fogjuk, hogy a gyermek mennyi testi és szellemi energiát fektet bele játékába. Lehetetlen, hogy ez a tapasztalat eszünkbe ne juttassa azt, hogy a Játéknak a gyermek életében fontos szerepe van; hogy a játék nem lehet időpazarlás, idő töltő szórakozás, nem fölösleges; nem pusztá utánczása a felnőtteknek, nem a gyermekképzelet vak játéka. Á természetben minden oly logikus és oly erős kapcsolatban van, ha még oly csekélység is, az élő és fejlődő természettel, hogy már maga ez tanúság a mellett, hogy a játék, mely a gyermek fejlődése korának legjellemzőbb sajátága, mely legerősebb kapcsolatban van a gyermek-kor életével, nem lehet esetleges valami, fia én csak azt látom a magam felnőtt ember szememmel, hogy a gyermek ugrál, szaladozik, fáradhatatlanul hajtja karikáját, húzgálja kis falovacskáját, ha csak azt látom, hogy ő sárból formátlan alakokat gyúr, egy vesszőcskén – mintha igazi ló lenne – nyargal, egy darabka fára rongyot köt s ezt babusgatja, hozzá beszél, ha én egyebet nem látok, csak ennyit, akkor mindezt, mint értéktelen, nevetségesen semmit tekintem, akkor e játéknak előttem semmi becse nem lehet, akkor a játék igazán fölösleges időpazarlása csak a gyermeknek.

De kérdem, helyes-e a gyermeki élet jelenségeit

pusztán a felnőtt ember szempontjából megítélni? Vajjon az élet komor mérlegére tehetem-e a gyermek dolgait, s így mondhatok-e róla bírálatot. Szólhatok-e így: mit ér ez a sárlovaeska, minek ugrál annyit a gyermek, miért öltözteti kis fadarabkáját, és bosszankodhatom-e, mikor látom, hogy a gyermek jobban szeret kint ugrálva futkározni, mint bent a szobában asztalnál ülve könyv fölött görnyedni; jobban szeret porból hegyeket csinálni, sárból várakat építeni, mint számokat összeadni? Vajjon hivatkozhatom-e jogosan a nehéz életre, mely nem játék, hanem kemény küzdelem; szólhatok-e így a gyermekhez: az élet nem játék, az életben a munkád után kell megélni, tehát dolgozz s ne játszd!?

És ha én azt mondom, hogy éppen a játék az, amelynek igen fontos szerepe van abban, hogy a gyermek az élet nehéz küzdelmeire alkalmas férfivá váljék, hogy a játék az, amelyből az életrejlődés hatalmas energiája fakad, igazat adsz-e nekem szülő s tanítótársam, holott én nem mutathatok másra, csak arra, hogy nézd, hiszen minden gyermek játszik, te is játszottál és játszottunk egykor mi valamennyien, kik ma már az életküzdelem nehéz fegyvereit forgatjuk, és játszottak azok is valamennyien, kik már derekasan megállva helyüket az életben, most csendesen pihennek.

Bizony elhiszem szívesen, hogy nehéz lesz neked igazat adni, pedig én a meggyőződés igazságát kívánom. Én azt kívánom, hogy valamennyien lássátok be a gyermek életében a játék fontosságát és a játékot egy igen szükséges tényezőnek tekintétek.

Hát jól van, ne higgyetek nekem, csak a tényeknek, melyeket elétek tárok.

Mi is hát tulajdonképen a játék? Nem én vetem fel először e kérdést, mert hiszen a gyermektanulmány összes ágai közül a játék mutatja fel a legrégebb irodalmat.¹⁾ A játékról szóló elméletek²⁾ a gyermektanulmányi szempontot alig veszik figyelembe. Az elméletirők egy bizonyos bölcseleti irányban haladnak.³⁾ Ezen fejtegetések, habár élelméjüek s úgy tűnhetnek fel, hogy megokoltak, valószínűek, mégis csak elméletek, hipotézisszerűek. Hogy valóban csak ezek, legjobban mutatja az, hogy egymással ellentétesek s a szerint változók, amint a játékot más-más szempontból tekintik. Lehetetlen ugyan megtagadni egytől-egy-től a való igazság megközelítését, de lehetetlen teljesen igazat is adni s nem mondhatjuk azt, hogy az elméletek egyike is teljesen kielégítő magyarázatát adja a játéknak. Inkább azt találjuk, hogy valamennyi elméletben lesz valami, amit a játékról a gyermek szempontjából tartani kell. Az elméletek ezen kaosának, ellentétességének és ötletszerűen töredékes voltának oka épen a gyermektanulmányi szempont elhanyagolása. Sem az esztétikai, sem a biológiai alapon álló elméletek, de még Queyrat sem, ki pedig a két ellentétes elméletet összeolvastja, nem tud meggyőzni,

¹⁾ Nagy László: A gyermektanulmányozás mai állapota. Bpest, 1907., 26 l.

²⁾ A kiválóbb munkák: Colozza Q. A. – Ufer Psychologie und Pädagogik des Kinderspiels. Internationale Bibliothek für Päd. II. 1900. – K. Groos: Die Spiele der Menschen. 1899. – Wundt: Völkerpsychologie. II. k., 1 rész, 1905. – Queyrat: Le jeux des enfants 1905. – Szemere Samu: Az aesthetikai játék-elmélet. 1904.

³⁾ Nagy L. id. m. 27 l.

mert az elmélet felépítése nem a gyermektanulmányi adatok alapján történik.

Nem a gyermekből, hanem a felnőtt emberből indulnak ki s nem a gyermek, hanem a felnőtt ember szempontjából ítélik meg azt a sajátos jelenséget, melyet gyermekjátéknak nevezünk. Mi ezzel szemben azt tartjuk, hogy a gyermeki élet jelenségeit pusztán elmélkedés útján nem fejthetjük meg, de a pusztán megfigyelés sem elégséges. Nem elégséges az önmagunkból következtetés, nem elégséges gyermek-multra eszmélés, sem a gyermek objektív megfigyelése; nekünk szubjektív adatokra van szükségünk, olyan adatokra, melyek egyenest a gyermektől származnak. Meg kell kérdeznünk tehát a gyermeket. Nem tagadom, vannak esetek, mikor a gyermek-vallomások útján nyert adatok csekély, vagy semmi értékűek s belőlük következtetést vonni lelki tények megállapítására nagyon illuzórius. Olyankor fordul ez elő, mikor a gyermeket vallomásában valamely, a kérdéses dologgal összefüggő körülmény befolyásolja s ejti tévedésbe. Ha a gyermeket iskolai tárgyai iránti érdeklődéséről kérdezem meg, feleletében többé-kevésbé befolyásolni fogja őt az előadó módszere, egyénisége, tehát nem annyira a tantárgy iránti érdeklődésére, mint inkább a tanító módszerére s egyéniségére vonhatunk következtetést vallomásaiból. De ha ezen zavaró körülményt minden szuggesztio megszüntetésével s a kérdés helyes feladásával sikerül kirekeszteni, akkor a gyermek vallomása becses adat lesz.⁴⁾ És én nem tu-

⁴⁾ V. Ö. Zeitschrift für Pädagog. Psychol, und experimentelle Pädag. XII. évi. 483 l.

dom, hogy a Lobsien ilyen módon Kiélben elért eredménye például a legtetszetősebb színekről, melyet Schuyten hasonló módú kutatása Antwerpenben megerősített, miért lenne értéktelen⁵⁾ És ha a gyermeket a játékaikról kérdezem meg, kaphatok-e tőle megbízható feleletet? Vajjon nem kerül-e valami olyan szuggesztio alá, mely őt megzavarná a helyes felelet adásában? És ha nem tíz, nem száz, hanem ezer és ezer gyermekhez intézem e kérdést, kik különböző korúak, neműek, különböző életkörülmények között élnek, vajjon az így nyert adatok alkalmasak lesznek-e arra, hogy belőlük a tudományra is értékes tényeket megállapítsuk?

Én azt hiszem, igen. A gyermekek ezreinek véleménye között ha akad is olyan, mely valamely téves szuggesztio eredménye, de azt nincs okom még sem föltételezni, hogy az adott feleletek legnagyobb része nem őszinte. És mikor játékaikról kérdezem meg a gyermeket, miért ne lehetne őszinte. Mi befolyásolhatná őt tévesen. Hiszen azzal játszik, ami neki a legkedvesebb és azért játszik, amiért akar. És hogy ezt igazán megmondja, annak miféle akadálya lehet? Mindenki tapasztalhatta, hogy a gyermeket játékában semmi sem befolyásolja; ebben a gyermek teljesen szabadon jár el. Játékra a gyermeket szuggeralni nem lehet, de nem is kell. Megtalálja a maga játékát s ami neki kedves, arra vissza-vissza tér minduntalan. Hogy miért, ő tudja. Én azt hiszem, hogy a gyermek a játékban csak azon szuggesztio alatt áll, melyet reá maga a

⁵⁾ V. ö. Stuhlmann Patrik: Újabb lélektani módszerek és törekvések. 1908., 45 s. k. lap.

játék gyakorol s csak azért, ami természetének mélyén őt játékra készíti. S amit ő fog mondani a játékaról, az az ő legőszintébb egyéni megnyilatkozása lesz, mely a feltett kérdés pillanatában lelkéből előtör.

A gyermek igazabban éli a maga gyermek. életét, mint az ember, mert az élet zavaró körülményei nem befolyásolják; a gyermek a maga dolgáról, meggyőződéséről igazibb feleletet adhat, mint a felnőtt ember, mert őt nem zavarja kritikai latolgatása véleményének. A gyermek őszintesége a gyermeknek sajátos egyéni vonása. His ha nincs arra ok, hogy ezen őszinteséget elnyomja, mint ahogy nincs miért a játék kérdésében, bármennyire forgassam is a dolgot, meg nem tagadhatom azt, hogy hiteles szubjektív adatoknak tartsam feleletét.

Egyik érdemes játékelmélet-írónk⁶⁾ azt mondja, hogy a játék pszichológiája nem állapítható meg, mert minden pszichológiai tudás alapja a saját belső folyamatainkra való eszmélés, s hogy a gyermeki és állati játékok csak objektív szimptomákat nyújtanak. Igen, a gyermekjáték csak objektív szimptomákat nyújt, ha mi mint megfigyelők állunk a játékkal szemben, mert hisz mi csak külső cselekvési tényeket láthatunk, figyelhetünk és ítélnünk meg. Ezek a mi megfigyelésünkre, mint adatok, értékesek; ezekből a magunk belső eszmélése alapján bizonyos lelki folyamatokra következtetést vonhatunk, de ez még nem elég. Így a játék pszichológiája meg nem állapítható. Semmikép sem fogadjuk el azonban azt, hogy egyáltalában meg

⁶⁾ Szemere: Az esztétikai játék-elmélet. 43 l.; V. ö. Wundt: Völkerversychologie. III. k., 76 l.

nem állapítható, s ha az objektív megfigyelésre alkalmas jelenség (a játék) szubjektív kíséretének ismeretére is van szükség, aminthogy valóban van is, akkor ezen szubjektív adatokat meg kell szereznünk. De ezen adatok ez esetben mástól meg nem szerezhetők, mint a gyermektől magától, akiben az objektív szimptomákat kísérő belső lelki folyamatok véghez mennek s általunk is ismertekké válnak vallomásaik alapján.

A juriszdikció évezredekén keresztül vallomások alapján jut az objektív tények szubjektív megismeréséhez és ha ezen alapon megállapítható egy-egy tényben az egyén szubjektív életének tevékenysége, miért ne lehetne megállapítani a gyermek vallomásai alapján a játszó gyermekben végbemenő szubjektív lelki folyamatokat is.

Ezen lelki folyamatok megállapítására van szükség, ha a játékról nem egy új, hipotézisszerű elmélet alapján, hanem gyermektanulmányi alapon akarunk szólni. Feladatunk nem az, hogy elméleteket megdöntsünk, vagy összeegyeztessünk, az elméletek meddő csatájába beleelegyedni nem szándékunk. Feladatunk az, hogy azon adatokat, melyek a gyermektől megszereshetők voltak, oda állítsuk az elméletek meüé. s lássuk ezen világításban, ezen adatok igazságai alapján: mi a játék.

Nagyon természetes, hogy ezen úton haladva, el nem kerülhetjük azt, hogy rá ne mutassunk az elméletek tévedésére. De ebben nem az író szubjektív véleménye, hanem ezer meg ezer gyermek tanúsága nyilatkozik meg. Az író csak rendezője, összefoglalója és tolmácsolója lesz azon vallomásoknak, melyeket három éves korhatártól egész hús, huszonegyéves korig

terjedő korú pici és nagy gyermekek, fiúk és leányok. ladóba járók és érettségiző ifjak, fizikai és szellemi épségűek és ezen épség híjával levők, a nagyvárosok iájában s a faluk, tanyák csendjében felnőtt gyermekek, tettek írásban vagy élıszóval.

A magyar Gyermektanulmányi Társaságban a játék problémája legelıször akkor vetıdött fel, mikor a gyermek érdeklıdésének adatait kezdte kutatni kérdései alapján. Ezen érdeklıdést kutató kérdések között volt az is: mit játszotok a legszívesebben és miért.⁷⁾ Ujabbban és egyenest a játék szempontjából 1911. március havában indított gyűjtést a Társaság adatgyűjtı osztálya, de ez alkalommal már két kérdést tettek tel adatgyűjtıink. Ezeket: Miféle játékot szoktatok játszani? Ezek közül, melyiket szeretitek legjobban játszani és miért.⁸⁾

Közel hatezer adat érkezett be lelkiismeretes és megbízható adatgyűjtıktıl.⁹⁾ Ezen hatalmas arányú adatgyűjtés széles alapot ad a játéktanulmányozónak s a gyermeklélek ezer meg ezer megnyilatkozása biztos útmutatást ad az elmélkedınek arra, hogy a játék körül felmerült kérdéseket tisztázza s beletekinthessen az adatok új világításával a játék lényegébe.

⁷⁾ Ezen adatgyűjtésbıl a következı adatok kerültek feldolgozás alá: Szolnokról 4 leány s 4 fiú elemi iskola; a polgári fiú- és leányiskola I-IV. oszt.; az áll. fıgimn. I-VIII. oszt.; Gödöllırrıl a református és a római katolikus (2) iskolából. Összesen közel ezer adat.

⁸⁾ A feleleteken ezenkívül pontosan megjelölték az intézeteknél a gyermek nemét, életkorát s atyjuk foglalkozását is.

⁹⁾ A következı helyrıl valók az adatok: Budapestrıl három elemi iskolából; a kispesti, az érdi, a lócsei, késmárki, székelkykvei, óverbázi, nagybecskereki fiú és leány elemi isko-

Feleletünket ezen adatok tanulmányozása alapján adjuk meg. Mielőtt azonban megszólaltatnók az adatokat, lássuk röviden, mit mondanak a játékelméletek.

Szemére már idézett munkájában a játékelmélet keletkezését a Schiller nevéhez fűzi. Schiller munkájában¹⁰⁾ kijelenti, hogy Kant elvei alapján áll. Ez okból s még azért is, mert Kantnál találjuk először a játék elméleti meghatározását, méltán mondhatjuk, hogy a játékelméletek sorát Kant nyitja meg. De nem ez a fontos, hanem az, hogy a Kant elméletéből keletkezik a játék esztétikai elmélete.

Kant adja a szépnek azt a meghatározását, hogy szép az, ami érdek nélkül tetszik. A nagy filozófus ezen meghatározásában rámutat arra, hogy a szép élvezetéhez önző érdek nem fűződik, hogy a szép élvezete szabaddá teszi lelkünket az élet terhes gondjaitól; azaz, hogy mikor a szép tetszésében, a gyönyörködésben elmerül lelkünk, teljesen szabadon nyilatkozik meg s könnyedén. Kantot a szép élvezetének ezen tapasztalata vezette arra, hogy a művészi alkotás, élvezete és a játszó tevékenysége közt hasonlóság van. Kant úgy találta, hogy a játékban is az érdeknélküliség s az erők szabad játéka a fő, és így „a játszó és az

lábból; a budapesti, késmárki, löcsei polgári fiú és leány iskola; a budapesti II. és VI. ker. tanítónőképző, a kolozsvári tanítónőképző és kisegítő; a késmárki kereskedelmi, az óverbászi ipariskola és gimnázium; a budapesti tisztviselőtelepi gimnázium; az iglói tanítónőképző és gyakorló iskola; az ujverbászi gimnázium; a budapesti lovag Wechselmann és neje Neuschloss vakok intézete; a vakok országos nevelő intézete és izraelita leányárvaház; karlovai és óverbászi óvoda.

¹⁰⁾ Über die aesthetische Erziehung des Menschen.

jszthetikai tevékenység kritériuma tehát voltaképen egy".¹¹⁾ Kant ezen gondolatát Schiller még szélesebb alapra fekteti s ő már azt mondja, hogy az egész esztétikai élet játék, még pedig mivel a játékot alacsonyabb fokú művészetnek tartja, a művészetről azt mondja, hogy az magasabb fokú játék.

A Schiller meghatározásában azonban a játék alatt nem szabad a közönséges játékot érteni, nála a játék - amint Szemére mondja - dísztogát visel s egyáltalában nem a gyermekjátékot érti. így nem is volna semmi közünk az ő elméletéhez, mely a mi álláspontunkról nézve nem egyéb, mint a nagy költő szép költői elmélkedése, ha Schiller célzást nem tett volna a közönséges játéokra is.

Schiller kétféle játékot különböztet meg. Az egyik a magasabb, felsőbbségesebb értelemben vett esztétikai játék (az ideális játék), a másik a közönséges játék. A kettő között pedig hasonlóság csak annyiban van, hogy mindkettőhöz erőgazdagság, illetve *erőfölösleg* kell; továbbá hogy mindkét játék közös jelentővonása „a szabadság, a kényszernélküliség, a folyamatok könnyűsége”.¹²⁾

Spencer megerősíti elméletével a Schiffer erőfölösleg elméletét s azt mondja: lehet a játéknak a testi és szellemi erőkre fokozó hatása, de ez nem tudatos cél; a játékoszton a felhalmozódott, a komoly munkában el nem használt erőfölöslegből fakad, melynek irányát a komoly munka utánzása szabja meg, amely ideális tevékenység. Spencer is azt tartja, hogy az

¹¹⁾ L. Szemere id. m. 8 1.

¹²⁾ Szemere id. m. 13 í.

esztétikai élet lényegileg egy a játékkal, de az esztétikai élet fejlettebb játék; a játék és művészet tehát azonos.¹³⁾

A Spencer felfogásával szemben Lazarus,¹⁴⁾ a játék üdülélméletének felállítója, már azt tartja, hogy csak a mozgó művészetek tartoznak a játékok közé, így a drámai s zenei előadás, de azt-is hozzá teszi, hogy ezek is sokkal többek, nemesebbek a játéknál s csak annyiban azok, amennyiben a látszat tudata bennünk a szabadság érzelmét kelti és a felfogás folyamata könnyen megy végbe.¹⁵⁾

Groos, ki nagy munkájában a játék s a róla szóló elméletek egész területére kiterjeszkedik s még szélesebb alapra fekteti a játék elméletét, sok jellemző vonást talál, mely közös a művészi élvezettel s a játékkal. Ő a művészi élvezetet szenzorikus játéknak mondja.¹⁶⁾ Az öröm érzete, az illúzió közös a játékkal s művészi élvezettel. De habár Groos meg is erősíti a művészi élvezet és a játék keltette élvezet hasonlóságát, ki is jelenti egyszersmind, hogy már a művészi tevékenység és a játék között nincs annyi hasonlóság, csak legföljebb a kezdetleges művészet vág a játék körébe, mert a kifejlett művészet célja komoly s a művész reális célt szab maga elé.

Groos véleményével megegyez Lange felfogása is. Szerinte a játékot s a művészetet az ember a való élet hézagainak kitöltésére teremtette (ez a kiegészítés játékelmélete). Mind a játéknak, mind a művészet-

¹³⁾ V. ö. K. Groos: Die Spiele der Menschen. 468 l.

¹⁴⁾ Über die Reise des Spieles.

¹⁵⁾ V. ö. Szemére id. m. 18 l.

¹⁶⁾ Groos id. m. 505 l.

nek közös vonása a gyönyör, a célnélküliség s az illúzió. Lange annyira megy, hogy a művészetet illuziójátéknak tartja s azt a meghatározást adja, hogy nem minden játék művészet, de minden művészet illuziójáték. Szemere pedig, ki az esztétikai játék elméletét összefoglalóan írja meg, úgy vélekedik, hogy a játék az esztétikai élet (élvezet és alkotás) mindkét oldalával rokon, közelebb áll a művészi alkotáshoz, mint a művészi élvezethez, mert az alkotás cselekvés, mint a játék, az élvezet azonban inkább receptív természetű.

Szemere ezen véleményét azzal okolja meg, hogy a művészi alkotás folyamatában a koncepció a fő, a művész koncepciója pedig önkénytelen; nem tudatos s önmagáért élvezetes folyamat, mint a játéké.

A fenti elméletekben a játék esztétikai szempontból való felfogása domborodik ki. Ez az esztétikai játék elmélet abban a gondolkörben mozog, melyet Kant vont meg, az ő gondolata termékenyíti meg az elméleteket. Kant szerint a játékot a kellemes érzetek könnyű és szabad váltakozása jellemzi. Ez teszi hasonlóvá a művészethez. Ezen gondolatot variálja Schillertől Szemeréig valamennyi. Az elmélet-variációk csak abban különböznek egymástól, hogy vagy egyik, vagy másik jelenségét emelik ki a játéknak s művészetnek s ennél fogva mutatják ki a kettő szoros rokonságát. Ezen elméletek természetéből folyik az, hogy a gyermekjátékban főtényezőnek a képzeletet tartják,¹⁷⁾ ezt emeli ki Wundt is, ki a gyermekjátékot szintén művészetnek, még pedig a gyermek természetes művészetének tartja s azt mondja, hogy a gyermek a játékba a művészet-

¹⁷⁾ L. Nagy László: A gyermektanulmányozás mai- állapota. 28 lap.

nek minden fajtáját bele viszi, még pedig oly módon, hogy az egyik művészi tevékenységet összeolvasztja a másikkal, táncol s énekel, cselekvéseiben pedig az eposi és drámai művészetet egyesíti.¹⁸⁾ Queyrat,¹⁹⁾ ki munkájában a biológiai és esztétikai játék-elméletet összekapcsolja; a képzeletet szintén a játék egyik fő mozgató motívumának tartja, s ezzel a játék esztétikai jellegét elismeri ő is.

Ha most már végig tekintünk az esztétikai játék-elméleteken, a következőket találjuk: Schiller különleges esztétikai játék elnevezése kirekeszti ugyan az esztétika köréből a közönséges játékot, mindazonáltal mégis közelállónak tünteti fel, mert hiszen ezt átmenetnek tekintti a komoly élet és az esztétikai élet között. A Schiller erőfölösleg elméletét Spencer aknázza ki, s ezzel okolja meg azt, hogy a játék és művészet azonos. Tehát Spencer szerint a játék és művészet egy. Lazarus némileg megszorítja ezt a rokonságot, mert csak a mozgó művészetekre korlátozza. Kiemeli, mint közös kapcsot, a látszat tudatát, a szabadság érzelmét és a felfogás folyamatának könnyűségét. Groos ismét kiterjeszti a játék és művészet rokonságát a művészet egész területére, de a művészi tevékenység és játék hasonlóságát csak bizonyos korlátozással fogadja el; Lange minden művészetet illúzió-játéknak tart; Szemere pedig a játék és művészet közé semmi korlátot sem tesz, a kettő kritériuma egy, a játék egészen hasonló a művészethez; Wundt a játékot a gyermek művészetének tartja, Queyrat pedig a játékban a művészet jelentős elemeit látja, habár ő (elméletének természeténél fogva) nem is lát a játékban pusztán művészetet.

¹⁸⁾ Wundt: *Völkerpsychologie*, III. k. 92 l.

¹⁹⁾ *Les Jeux des Enfants*.

Tagadhatatlan, hogy az esztétikai játék-elmélet nagyon tetszetős s ha csak magát a játék külső lefolyását tekintjük, el is fogadhatjuk, mert ki ne látna hasonlóságot a művészi alkotás és a gyermekjáték között. Ez a hasonlóság a mi emberi szempontunkból szinte kézenfekvő, így tekintve a játékot, nemcsak egy-egy ága között a szépművészetnek, hanem általában minden fajta, még a képzőművészet és a játék között is megtaláljuk a külső hasonlatot. A gyermek, mikor alakokat gyúr sárból, vagy faragcsál, szobrászkodik. de a gyermek művészkedik is, mikor eljátssza a felnőttek szerepét, mint apa, mama, tanító, katona, stb. efféle játékában; a gyermek költő is, mert van saját maga alkotta gyermek-költészete, játék-versikéje; a gyermek festő is, mert hiszen annyira szeret színes krétával, festékkel képeket rajzolni; a gyermek ezenkívül házat épít, malmot csinál, hajókat, kocsit, edényt sárból s minden elképzeltet alkalmas és nem alkalmas anyagból. Szóval a gyermek így valóban művészi tevékenységet fejt ki, a gyermek csakugyan művész, alkotó, s mi természetesebb, mint az, hogy az egyszerű szemlélő a gyermek ilyenféle játék-tevékenységét nézve, a gyermekjáték alkotásokban művészi elemeket, sőt művészetet, a gyermekben pedig kis művészt lát és még az olyan játék-tevékenységet is hajlandó a művészet sorába tenni, aminek tulajdonképen semmi köze a művészethez. Ezen ítéletben nem zavarja meg a szemlélőt az, hogy az a kis sárlovacska, melyet kezében tart s gyönyörködve szemlél, egyáltalában nem művészi alkotás, mert a művészinnek minden lényeges vonása hiányzik belőle; a szemlélő nem veszi észre, hogy ítéletében a gyermek bájos egyéniségének szuggesztiója alá került.

De hát a gyermek csak olyanféle játékokat játszik-e, melyek a művészi tevékenységhez hasonlítanak? Nem akarunk felvetni egy feltételt, hogy abból következtetve, konzekvenciát vonjunk le; mi volna könnyebb, mint ez, és mi volna egyszerűbb, mint vélemény-okokat csoportosítva egy olyan megállapodásra jutni, amely ellenkezik a többivel, vagy ha nem, legalább új szint adna a már kész elméletnek. Nem föltételből indulunk ki, hanem kérdésből. Még pedig a fenti kérdésből, mert ha a játék a művészettel azonos, akkor nagyon természetes, ha legalább is azt követeljük, hogy a gyermek legkedvesebb játékaik olyanok legyenek, melyek a művészi tevékenységhez hasonlítanak. Föltételezzük ugyanis, hogy az esztétikai játék-elmélet általában a gyermek játékára vonatkozik s nem egynehány fajtájára a játéknak. Ennek ellenkezőjét feltételezni annyi volna, mint megfosztani ezen elméleteket tulajdonképeni céljuktól. Ha pedig valóban általában a gyermek-játékokra vonatkozik az esztétikai játékelmélet, akkor legkevesebb, amit kérdeznünk kell, hogy csak olyan játékokat játszik-e a gyermek, amelyek a művészi tevékenységhez hasonlatosak.

De bizonyításon felül áll az, hogy a gyermek nem csak ilyen játékokat játszik, mert ki látna művészi elemeket a gyermek futkározásában, bújódsi játékában, lapdázásában és oly sok változatában az egyszerű mozgó játékoknak. S mivel így áll a dolog, az elméletet tiszteletben tartva s némi engedményt téve javára, azt kell kérdeznünk, hogy a művészi tevékenységhez hasonló játékok-e a legkedvesebb játékaik a gyermeknek. Ha igen, akkor némi megszorítást kell legfőljebb tenni az általában szóló esztétikai játékelméletre, de az elmélet a maga egészében igazolva lesz.

II.

AZ ESZTHETIKAI JÁTÉK-ELMÉLET.

A gyermekjáték felosztása. A gyermekjáték
érdeklődésének
adatai. A fő játéktípusok. Hogy motiválja játékát a gyermek?
Tanulságok.

Mielőtt az imént feltett kérdésre megfelelénk gyermektanulmányi adataink alapján, még szükséges, hogy előbb megjelöljük, miképp csoportosítottuk adatainkat. Mivel pedig' adataink gyermekjátékról szólnak, ezen csoportosításunk egyszersmind a gyermekjáték osztályozása is lesz.

A gyermekjáték osztályozása nem könnyű feladat, pontos beosztása szinte lehetetlen.¹⁾ Fröbeltől kezdve igen sokan megpróbálkoztak vele. Mi ezen felosztások közül csak néhányat fogunk itt felsorolni. Fröbel²⁾ kétféleképp is osztályozza a játékokat. Első osztályozásában azt veszi alapul, hogy mit csinál a gyermek, s ezen szempontjának megfelelően a következő három osztályba sorozza a játékokat: 1. Utánzása a való életnek; 2. alkalmazása annak, amit az iskolában tanult; 3. előállítás és megteremtése mindenféle dolognak, melyek különféle dologra vonatkoznak. A másik csoportosításban Fröbelt az vezeti, hogy miért csinálja a gyermek. Ezen alapon szintén három csoportba osztja a gyermekjátékokat: 1. a testi örömet kifejező játékok; 2. az érzelmi gyönyörét szolgáló játékok (bújócska, lapdajáték, festés, stb.) s 3. az esztét

¹⁾ L. Colozza-Ufer: Psychologie und Pädagogik des Kinderspiels (Internationale Bibliothek für Pädagogik. II. k.) 55 !.. 3 jegyzet s Groos: Die Spiele der Menschen c. munkája bevezetésében mondja: „ich werde mich vielmehr darau berufen müssen, dass eine vollkommene Systematisierung fest überall nur ein logisches Ideal ist und bleiben wird”. 3 1.

²⁾ Menschenerziehung.

foglalkoztató játékok (találós-, kártya-, stb. efféle játékok). Fröbel ezen játék-osztályozásában feltűnő a kétféleszempon. A nagy nevelő nem ok nélkül teszi ezt; látja, hogy nem elégséges csak azt nézni, mit csinál a gyérnek, mikor játszik, hanem keresni kell azt is, miért csinálja. Fröbel felosztásával helyes úton jár, megérzi a játék kapcsolatát a gyermek lelkével s fejlődésével.

Sikorsky³⁾ szintén három csoportba osztja a gyermekjátékot. Az első csoportba sorozza azon játékokat, melyek elvont gondolatok fejlődésével vannak kapcsolatban s mint segítő eszközök szerepelnek a gyermeknél, a másodikba azokat, melyek az öntudat kifejlődésével kapcsolatosak, a harmadikba, melyekkel a gyermek gyakorolja magát azok előállításában, amik rá benyomást tettek. Chabreul mozgási, valami eszközzel, énekekkel kapcsolatos torna- s értelmi-játékot különböztet meg. Belez mozgás-játékot játékeszköz nélkül és játékeszközzel, mozgásnélküli játékot (dominó stb.), testgyakorló játékot, ész- és kártyajátékot különböztet meg. Harquevaux és Pellentier gyermekjáték-gyűjteményükben így osztályozzák a játékot: mozgás-játék eszközzel s anélkül, tréfa-játék eszközzel s anélkül. Kant ilyen osztályozását adja a játéknak: szerencse-játék, zene-játék, gondolat-játék. Colozza⁴⁾ a játékban nyilatkozó jellemző karakter szerint megkülönböztet olyan játékokat, melyekben utánzás, a gyermek rombolási tendenciája, a képzelő erő. drámai, komikus vagy zenei tevékenység, az esztétikai érzés, érzelem, a természeti vagy szociális környezet, a gyermek ügyessége vagy ismerete jut kifejezésre.

³⁾ Revue philosophique XIX. Le développement de l'enfant.

⁴⁾ Colozza: Ilguicco nella psicologia e nella pedagogia. 1895.
(Német ford. előbb id.)

Mellőzve a többi játék-felosztást,⁵⁾ még a Groos,⁶⁾ a Queyrat⁷⁾ és a Hildebrandt⁸⁾ játék-felosztását akarom ismertetni.

Groos nagy tudományos apparátussal megírt könyvének bevezetésében részletesen megokolja játékfelosztását. Azt mondja, hogy a gyermekjáték osztályozásának áttekinthetőnek s praktikusnak kell lenni s véleménye szerint ennek legjobban megfelel, ha a játék osztályozásában a természetes (vagy öröklött) mozgásokat veszi alapul. E szerint két csoportot különböztet meg: az első csoportba sorolja azon játékokat, melyekben a szenzorikus szervek játszó-tevékenysége, a motorikus szervek játszó begyakorlása és a felsőbb észtehetségek játszó begyakorlása nyilvánul; a második csoportba (az alacsonyabbrendű ösztönök játszó tevékenysége) sorolja a harcjátékokat, szeretet-játékokat, az utánzó- és társasjátékokat. Minden osztályban még több alosztályt, illetve játékfajt csoportosít. Tagadhatatlan az, hogy Groos ezen osztályozása a játék egész területét felöleli, de nehézkes és praktikusnak egyáltalában nem mondható.

Queyrat két szempontból osztályozza a játékokat: eredete és célja szerint. Az eredetszerinti játékot felosztja ismét több csoportra: 1. melyekben az öröklött hajlamok (mint például, hogy az egyik leány kedves, élénk, a másik nehézkes stb.); 2. az utánzás; 3. az elképzelt erő jelent-

⁵⁾ Buisson: (Dictionnaire pédagogique), Jonsagrives (L'éducation physique des filles), Rayneri (Delia pedagógia), Marion (Lexons des psychologie appliquée a l'éducation) sat. meghatározásairól l. Colozza-Ufer .id. m. 53-55 l.

⁶⁾ Die Spiele der Menschen. 1-7 l.

⁷⁾ Les jeux des enfants. 75 l.

⁸⁾ Hildebrandt P.: Das Spielzeug im Leben des Kindes.

kezik. A második, azaz a játék nevelő hatása szerinti csoportban megkülönbözteti az olyan játékokat, melyek mozgó játékok, érzék, értelem vagy érzelem-fejlesztők, továbbá, melyek az akaratra hatnak s végül a művészi játékokat. Ez utóbbit ismét felosztja festő, rajzoló, epikus, plasztikai, építő-művészeti és drámai játékokra.

A Queyrat játékfelosztása a pszichológiai és pedagógiai szempontot egyaránt ki akarja elégíteni; de másrészt meg a Groos biológiai és az esztétikai játék-elméletnek is eleget akar tenni. E két szempont összekeverése szerintünk nem szerencsés, áttekintést adhat a játékról, de a mi gyermektanulmányi szempontunknak nem felel meg, mert más a játékot magát vizsgálni, hogy mi s más a játékot pedagógiai szempontból nézni; ép így nem tartjuk kellően megokoltnak a mi álláspontunkon azt sem, hogy a biológiai és esztétikai kettős elméletet egybevetve, e két néző szempontot összeolvasztva osztályozzuk a játékot.

Hildebrandt felosztásában a játékfajok katalógusát adja, megkülönböztet művészi jellegű, kéz és mesterségesen előállított, gép, tudományos, társas (ide sorozza az asztal melletti és a sportszerű játékokat is!), harcszerű, állat-alakokkal, babával és más gyermek-alakokkal való játékokat, továbbá a gyermekszoba játékeit (gyermekruha és gyermekbútor). Képeskönyvet, a meséket és ünnepi játékokat

Igen könnyen megítélhető, hogy a Hildebrandt játékfelosztása pusztán azon alapszik, hogy mivel, illetve milyen eszközzel játszik a gyermek. Ez a felosztás a tudományos szempontnak egyáltalában nem felel meg.

A játék osztályozása, mint a fenti adatokból megállapíthatjuk, igen különböző. Külön figyelmet érdemel a

Fröbel, Groos és a Queyrat csoportosítása. A Fröbelé, mert helyes megfigyeléssel elemezve a játékot, a játékban nemcsak a gyermek cselekvési tevékenységét, hanem a játékban nyilvánuló érzelmi motívumot is észreveszi; Groos biológiai alapra fekteti a játékot, de az érzelmi motívumot is figyelembe veszi; Queyrat pedig a kettőt olvasztja egybe.

Az a kérdés most már, hogy a sok közül melyiket követtük mi. Könnyű lett volna kiválasztani a legkedvezőbb, a nekünk legmegfelelőbb játékfelosztást, vagy a sokféléből egy egységes játéksémát csinálni, de ezt nem tettük. Nyolc, tízezer adattal állunk szemközt, s ha figyelembe vesszük, hogy minden adat egynehány kedves játékot sorolt még fel, mint kedveset a legkedvesebben kívül, érthető, hogy helyzetünk nehéz volt. De nem csak az adatok száma miatt volt az, hanem azért is, mert eleve idegenkedtünk attól, hogy bármelyik játék-elmélethez is csatlakozzunk. Jobban mondva semminemű álláspontot el nem foglaltunk, nem csatlakoztunk sem az esztétikai, sem a biológiai állásponhoz, mert hiszen ép adataink alapján akartunk valamelyes igazsághoz jutni. Ezen felfogásunknak megfelelően nem követtünk egyetlen egy játéksémát sem. Eljárásunk az volt, hogy tüzetesen átvizsgálva adatainkat, ezeket egybevetve, ezek útmutatása alapján igyekeztünk egy olyan csoportosítást alkotni, mely alkalmas arra, hogy e csoport-keretek gyűjtő elnevezése megfelelő legyen az egyforma típusú játékoknak, másrészt alkalmas legyen arra is, hogy számszerű adatokban fejezhessük ki a játékban megnyilatkozó gyermeklélekmozzanatokat. Még egy ok tartott vissza attól, hogy már meglévő játékfelosztást kövessünk, és ez az volt, hogy mi nem egyfajta játéokra vonatkozó adattal álltunk

szembe, hanem kétfélével. Ezek egyike arra vonatkozott, hogy *mit* játszik a gyermek, a másik pedig azt mondta meg, *miért*.

A fentebb említett játékfelosztások közül egyedül a Fröbel felosztásában találunk arra nyomot, hogy e két szempont szét van választva, a többiben a kettő egybe van olvasztva. Mi pedig gyermektanulmányi szempontból igen fontosnak tartjuk azt, hogy külön-külön vizsgáljuk, mit játszik a gyermek s miért, mert a játék igazi lényegének felismerésére csak e kettős úton juthatunk.

A játékban a legfelületesebb megfigyelő is megállapíthatja a kettős momentumot. Az egyik a *cselekvés*. Cselekvés nélkül játék nincs, a cselekvésben nyilvánuló mozgás a játék legtermészetesebb külső jelensége. A cselekvés, illetve mozgás a játékban bár különböző formában jelentkezik, a játéknak mégis ez a legáltalánosabb karakterisztikuma. Alapul véve ezt, azt állapítottam meg, hogy a cselekvés milyen jellegű. S ezen játékjelleg megállapításában sem fogadtam el a Groos-féle felosztást, mely külön veszi a szenzorikus és motorikus és a legfelsőbb észtehetőségek begyakorlására, stb. vonatkozó játékokat. Ha ezt a felosztást követem, akkor el kellett volna eleve fogadnom a öroos begyakorlási elméletét, még mielőtt meggyőződtém volna arról, hogy vajjon ez a helyes vagy az esztétikai elmélet. Nem tehettem tehát egyebet, mint azt, hogy adataimat a cselekvésben, a játéktevékenységben nyilatkozó külső jelleg szerint csoportosítsam. Azt találtam, hogy a játéktevékenységben a következő jellegű cselekvések állapíthatók meg: vannak 1. művészi jellegű; 2. kézügyesség; 3. valami eszközzel történő; 4. felnőtteket utánzó; 5. táncszerű; 6. házi foglalkozást űző; 7. sport-szerű; 8. testedző; 9. társas; 10. észfejlesztő; 11. tudó-

mányos jellegű; 12. gyűjtéssel foglalkozó; 13. nyeresz-
kedő jellegű játékok.

Ezen felosztásom azon alapszik, a *mit* szeret játszani a gyermek; adataim másik része arra vonatkozik, a *miért*. A játék második jellemző karakterisztikuma ez. Az erre vonatkozó adatok a gyermeklélek szubjektív vallomásai, melyek arról adnak felvilágosítást, hogy a gyermek mivel motiválja játékát. Megszokott cselekvéseimnek motíválója én magam lehetek csak, mert én magam hozom létre azokat anélkül, hogy erre valami külső kényszer hajtana. Ezek a megszokott cselekvések tehát az én legbelsőbb ügyeim, legsajátosabb tényeim, melyekre semmi más nem, csak egy belső erő késztet. Erről a belső késztető erőről én számot tudok adni, őszintén meg tudom mondani, ha akarom, mi az oka egy-egy megszokott cselekvésemnek.

A játék a gyermek legegényibb szokása. Minden gyermek játszik, ez az ő legmegszokottabb cselekvése, melyet minden külső kényszer, ránevelés, rászoktatás nélkül is minden gyermek végez kivétel nélkül. És ha a felnőtt ember megszokott cselekvése egy bizonyos egyénileg megmondható okból történik, nincs arra okunk, hogy ugyanazt ne mondjuk a játékra. A gyermek valami okból játszik, és ezt az okot, legyen az belső vagy külső, a gyermeknek ismernie kell. Erre a gyermek ráeszmél ép úgy, mint a felnőtt, sőt még elevenebben érzi, mert nincs a felnőtteknek annyira megszokott egyéni cselekvése, amilyen a gyermeknek a játék. Ebben nyilvánul meg ezer és ezer éveken át minden gyermek-generációban gyermek életerejé. S ez az életerő az alkalmassá vált izmokba özőnölve, a megszokott cselekvésben nyilvánult mindig.⁹⁾ Ez a megszokott cselekvés a játék, melynek bizonyos

⁹⁾ Payot: Az akarat nevelése. 48 l.

megszokott belső állapot felel meg akár mint *indító*, akár mint *követő* motívuma a játék-cselekvésnek. A megszokás folytán ezen játék-motívumok oly erőssé válnak, hogy erre a gyermek könnyen ráérezhet anélkül, hogy analizálni kellene önmagát. Ezt az analízist elvégezte a megszokás természetes útján. A gyermek tehát tudja, mert érzi, miért játszik, számot tud adni azon belső állapotról, mely játék cselekvésével kapcsolatos, meg tudja jelölni az okot, amiért játszik. S nagyon természetes, hogy a játékkal kapcsolatban jelentkező megszokott állapota közül azzal fogja megokolni játékát, amely leggyakrabban s legerősebben jelentkezett, mikor játszott. A gyermek ezen vallomásának őszinteségében egy-egy esetben, ha kételkedhetünk is, de mikor nyolc, tízezer adatról van szó, akkor nem azt fogjuk nézni, hogy egy-kettő vallomása talán nem őszinte, talán befolyásolt, hanem keresni fogjuk, hogy az adatok segítségével milyen törvényszerűséget állapíthatunk meg a játékkal kapcsolatban jelentkező lelki állapotban.

A gyermek sokféleképp okol, játszik, mert erősít, ügyesít, egészséges, jó, mulatságos, szereti, tudja, észfejlesztő, eredményt ér el stb. A sokféle megokolást mind figyelembe vettük s azt találtuk, hogy a törvényszerűséget benne megállapíthatjuk. Majd látni fogjuk ezt alább, tárgyalásunk folyamán. Itt még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy ezen játékmegokoló adatokat igen fontosnak tartjuk a játék mibenlétének megállapítására, s ezek nélkül el sem képzeljük, miként lehet megállapítani azt a sajátos jelenséget, amit általában gyermekjátéknak nevezünk.

Ezek előrebocsátása után az előbb felvetett kérdésre megadhatjuk a feleletet. Lássuk előbb azon adatok csoport-

cosítást, melyek arról szólnak, hogy mit *szere*t legjobban játszani a 3-21 éves korhatáron belül a gyermek. Hogy adataimon minél jobban át lehessen tekinteni, négy táblázatot készítettem. Az első táblázatban összeállítottam azon adatokat, melyeket normális (testi, érzékszervi fogyatkozásban, nem szenvedő) fiúktól kaptam, a másodikban azon adatokat, melyeket ugyanilyen leányoktól, a harmadikban, melyeket szervi fogyatkozásban levőktől (abnormisok, vakok) kaptam s végül a negyedik táblázatban összefoglaltam valamennyi adatot egy egységes kimutatásban. Az adatok ezen szétválasztását gyermektanulmányi szempontból fontosnak tartom, mert ez alkalmat nyújt arra, hogy a játékban nyilatkozó faji jelleget is tanulmányozhassa az érdeklődő.

Ha végig tekintünk adataink táblázatos csoportosításán, a következőket látjuk: sem a fiúk, sem a leányok (normálisak) nagyobb érdeklődést a művészi jellegű játékok iránt nem mutatnak (I. tábla). Még a fiúk inkább, mint a leányok. A fiúknál a hetedik és a tizennyolcadik életévben látunk valamivel erősebb érdeklődést, de ez is oly csekély, hogy figyelembe sem jöhet. Nagyobb érdeklődést csak a nem normális (vak) gyermekeknél találunk; még pedig a fiúknál a 10-12, a leányoknál a 13-14 éves korhatáron.

De ne vegyük pusztán a művészi jellegű játékokat számítsuk az efajta játéktevékenységhez a kézügyesítő, felnőtteket utánzó és táncszerű játékot is, mert az esztétikai életnek motívumait (alkotás, drámai tevékenység) ezekben is fellelhetjük. Az adatok még így sem szólnak amellet, hogy a gyermek azon játékokat kedveli, melyekben a művészi tevékenység a jellemző, mert a fiúknál (normális) 27.33, a leányoknál (normálisak) 10.8, a vakok-

1. táblázat		Fiúk (normálisok)																				
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21		
Játékfajok		é v e s e k																				
Művészi jellegű	—	—	—	—	—	—	—	—	0-92	1-8	1-48	—	3-5	5	12	1-1	10	3	—	—	4-23	
Kézgyűjlesztő	—	—	—	—	—	—	—	—	1-38	0-6	—	—	0-7	1	0-6	1-2	2	3	—	—	1-30	
Valami eszközzel	24-9	11-76	30-32	85-7	—	2-63	—	5-4	2-76	1-8	2-1	2-8	2-1	—	—	—	—	—	—	—	16-90	
Felületeket utánzó	74-7	52-72	60-48	—	—	—	—	21-06	5-52	8-4	7	2-1	1-4	1	0-6	1-2	—	—	—	—	21-80	
Tánc	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1-1	—	—	—	—	1-10	
Házi foglalkozás	—	5-88	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0-7	—	—	—	—	—	—	—	—	3-29	
Sportszereti	—	—	—	—	—	—	—	5-26	7-56	6-9	10-2	17-02	10-8	9-1	9	13-8	21-6	48	12	42-9	100	23-15
Testedző	—	11-76	10	—	—	—	—	55-23	36-18	55-22	57	52-54	72-8	64-4	59	55-8	35-5	20	45	14-3	—	42-84
Társas	—	17-64	—	20	—	—	—	17-64	27	13-34	1-26	11-1	7	2-8	2	1-2	1-1	2	12	—	—	10-43
Észfejtető	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2-76	1-8	5-18	6-3	6-3	20	13-8	2-16	8	24	14-3	—	9-5
Tudományos	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1-08	—	—	—	2-8	1	1-8	1-3	6	—	28-6	—	6-08
Gyűjtéssel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2-4	—	—	—	—	—	—	2-4
Nyeréskedő	—	—	—	—	—	—	—	5-26	1-62	8-74	6	2-1	0-7	2-1	2	0-6	1-1	—	—	—	—	3-02
Semmiivel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0-7	—	2-1	1	1-2	1-3	2	—	—	—	1-41
																						%arány- számok

IV. tábla Az I., II., III. tábla százalékszerű összegezése

Játékfajok	é v e s e k																			
	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
Művészi jellegű . . .	—	—	—	—	—	592	—	098	348	62	8	382	88	295	16	066	104	303	—	
Kézügyesítő . . .	—	—	—	—	—	148	—	062	034	002	—	—	03	031	032	072	208	303	—	
Valami eszközzel . . .	127	96	214	265	3478	1612	181	408	65	82	067	05	—	—	—	—	—	—	—	
Babával	41	—	183	848	148	078	283	192	75	119	1277	53	099	—	—	—	—	—	—	
Felöltöket utánzó . . .	422	202	367	265	1924	2678	754	789	41	5	398	1224	02	064	—	—	—	—	—	
Tánc	—	—	—	—	—	—	—	—	002	—	—	—	—	05	954	066	—	—	—	
Házi foglalkozás . . .	—	28	—	748	777	572	194	268	33	18	21	—	05	—	—	—	—	—	—	
Sportszerű	—	—	—	—	—	074	13	270	186	222	53	1536	399	694	922	1296	4992	1212	429	
Testedző	41	134	51	748	666	182	135	2505	236	3889	2974	53	396	5533	2010	208	4545	143	—	
Társas	367	432	122	2279	074	2012	234	275	192	136	214	67	377	54	066	208	1212	—	—	
Észfejtető	—	—	—	—	—	—	—	06	068	05	18	151	28	77	102	132	832	2424	143	
Tudományos	—	—	—	—	—	—	078	13	06	062	04	466	13	031	29	6078	624	—	285	
Gyűjtés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	—	—	
Nyertékedő	—	—	—	121	185	13	08	247	54	32	21	23	16	223	066	—	—	—	—	
Semmiel se szeret . . .	—	—	76	—	—	1924	—	—	—	—	—	—	18	—	—	—	—	—	—	

nál (fiúk) 34.7, a leányoknál 57.4 a művészi jellegűvé! egyesített százalék arányszám összege.

Ezen számszerű adatokkal szembeállíthatjuk azon játékok iránti érdeklődést, melyek mindennemű és körű gyermek előtt kedvesek. Ezek, amint adataink mutatják, első sorban a testedző és sportszerű játékok, továbbá a társas és a valami eszközzel folyó játszások. A testedző játékok már kedvesek a 3 éves kis gyermek előtt is és ezen időtől kezdve, évről évre fokozódik, mind kedvesebb lesz ez a játék; legkedvesebb a 10-15 éves korhatáron a gyermek előtt.

Kedvességben osztozik a testedző játékokkal a sportszerű. A 3-6 éves korú gyermek még nem érdeklődik iránta, de a 7 éves kortól felfelé már szinte zavartalan emelkedését látjuk a sportjáték iránti érdeklődésnek, különösen a fiú-gyermekeknél.

A sport- és testedző játékfajt szétválasztottam, de ez a szétválasztás csak a játék faji érdeklődésének szempontjából történt, egyébként egynek vehetjük e kettőt, mert a sportjáték is testedző. Ha összegezzük e két adatot, a következő adatokat nyerjük.

V. tábla.

Kor	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Testedző játékok	4.1	14.3	5.1	7.48	7.4	19.5	15.75	30.91	45.8	44.19	%
Kor	13	14	15	16	17	18	19	20	21		
Testedző játékok	45.1	56.99	46.54	64.55	33.06	70.72	55.7	56.2	100		%

A fenti számsor világosan mutatja, hogy a testedző játék a legkedvesebb. A testedző játékban esztétikai tevékenységet nem kereshetünk, ha csak nem mondjuk azt, hogy ha a gyermek lapdázik, fogócskát játszik, ugrál, ez is esztétikai tevékenység, mert valami drámai is van benne, mert hasonlít a színész színpadi tevékenységéhez. Ha ezt

mondjuk is, de azt nem mondhatjuk, hogy minden színpadi ugrálás művészet. Az esztétikai játékok a gyermek testi fejlődését szolgálják és semmi közük a művészethez.

A tisztán testedző játékok után legkedvesebb a társas-játék. Az efajta játék már a 3 éves gyermeknek is erősen leköti érdeklődését. A 3 éves korban csak a felnőtteket utánzó játék kedvesebb, mint ez. A társas-játék iránt az érdeklődést általánosnak lehet mondani, de legerősebb mégis a 8-10 éves gyermeknél. Fejlettebb korban ezen játék iránt az érdeklődés megcsappan és helyébe lép a testedző és észfejlesztő, tudományos jellegű játék iránti érdeklődés.

Külön vettem a valami eszköz név alatt csoportosított játékfajtól a babával való játszást s gyermek-faji szempontból érdekes, hogy míg a fiu-gyermeknél ez iránt érdeklődés egyáltalában nincs, addig a leány-gyermeknél egészen a 13-14 éves korig elég nagy. Legnagyobb a 9-10 éves korban, de teljesen megszűnik a 15 éves korról. Ennek helyébe lép a leányoknál is a testedző játékok kedvelése.

A főbb játékfajok iránti gyermekérdeklődést áttekintve, összefoglalhatjuk adatainkat, hogy mikor, mely játékot kedveli legjobban a gyermek.

VI. tábla.

Kor	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
#/0	42	33	39	46	36	29	46	30	45	44	45	50	48	64	33	70	57	56	100
Játékfajok	<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <p>Felülréteget málnával</p> <p>Társas játékok</p> <p>Valami eszközzel</p> <p>Valami eszközzel</p> <p>Valami eszközzel</p> <p>Társas</p> <p>Valami eszközzel</p> </div> <div style="width: 50%; text-align: center;"> <p>Testedző.</p> </div> </div>																		

* A babajáték egybe van számítva a valami eszközzel.

A fenti táblázat minden magyarázatnál jobban beszél. A gyermekjáték főtípusai ezen adatok szerint így állapít-

hatók meg: a felnőtteket utánzó, a társas, az eszközzel játszás és a testedző játék. Mivel pedig a valami eszközzel való játékban feltalálhatjuk a felnőttek utánzásának egyes motívumait is, mert mikor kocsikázik a gyermek, vagy vonattal, babával, stb. eszközzel játszik, e két játékfajt, rokonnak tekintve, egynek vehetjük, ezen alapon azt mondhatjuk, hogy a gyermekjáték három főtipusát különböztethetjük meg: 1. a felnőttek utánzásából eredő: 2. a társas-játék és 3. a testedző játék típusokat. Ezek közül 10 éves korig a két első játéktípus szolgálja a gyermeket, ezután pedig a testedző.

Kérdés ez után, hogy a felnőtteket utánzó játékban találunk-e olyan elemeket, melyek az esztétikai elméletet támogatják. Ha igen, akkor legalább azt mondhatjuk, hogy van időszak a gyermek életében, mikor játék-tevékenysége a művészi tevékenységhez hasonlít.

Ezen kérdésekre első sorban szintén a gyermektől nyert adatokkal fogunk felelni. Át kell most térnünk azon adatok megvizsgálására, melyekkel a gyermekek motiválják vallomásaikban a játék iránti érdeklődésüket. Át kell térnünk arra, hogy mivel okolják meg a gyermekek azt, hogy miért legkedvesebb nekik egyik vagy másik játékfaj. Az objektív jelenségek szubjektív folyamatát is meg kell ismernünk, hogy az esztétikai elmélet kérdésében feleletet adhassunk. Vegyük tehát szemügyre a gyermekek ezen vallomásait.

Adataimat a könnyebb áttekintés végett számszerűen táblázatokban csoportosítva tüntetem fel (VII., VIII., IX. és X. tábla). Ezen táblázatokban is külön tüntetem fel a normális fiúk (VII. t.) és leányok (VIII. t.), a nem normális (vak) fiúk és leányok (IX. t.) adatait s végül az összes adatokat (X. t.).

IX. tábla.

A játék motivációja	8	9	10	11	12	13	14	15	éves vak leányok							
	8	9	10	11	12	13	14	15	8	9	10	11	12	13	14	15
Erősít	—	—	12·5	—	11	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—
Ügyesít	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—
Egészséges	—	—	—	—	—	—	50	—	—	—	—	—	—	11	—	—
Mozoghat	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szép	—	33	—	10	22	—	—	—	—	50	—	—	—	—	—	—
Mulatságos	50	—	25	20	44	25	—	—	100	—	25	20	36	—	11	50
Szereti	—	—	12·5	—	—	—	—	—	—	—	—	10	9	16	11	—
Teheti	—	33	12·5	10	11	—	—	—	—	—	—	30	—	—	—	—
Hatalmát gyakorolja	—	—	12·5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50
Tudja	—	—	—	—	—	—	50	—	—	—	25	—	—	—	—	—
Társas ösztön	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	—	—
Észfejllesztő	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Eredményt ér el	—	33	—	10	—	—	—	—	—	50	—	20	9	32	33	—
Használhatja	—	—	12·5	—	—	25	100	—	—	—	—	—	—	—	11	—
Érzékelheti	50	—	—	10	—	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Illúzióban van	—	—	—	—	—	25	—	—	—	—	50	10	27	—	—	—

A fenti adatokból azt olvashatjuk ki, hogy a szellemi fejlődés alacsonyabb fokán álló gyermek és a felnőttbb gyermek, majd a még fejlettebb gyermek játék megokolása között nagy különbség van. A 3-4-6 éves gyermek; a legszegényesebben; leggazdagabban, legtöbbszörképpen a 8-14 éves, majd ismét esik a megokolások száma s a 19-21 éves felnőtt gyermeké már el sem éri a 3-6 éves korhatáron álló gyermekét.

A 3-4 éves gyermek egyrészt még azzal okolja a játék kedvelését, hogy *csak* vagy *mert* játék, amint egy kis óvódás rápirított az óvó-nénire, mikor kérdezte tőle, hogy miért szereti a csem-csem gyűrűt játszani, így felelt: „hát kee nem tuggya, hogy a' játék!” E korban a játékot kísérő lelki folyamatok nagyon homályosak még, a gyermek öntudata homályosan eszmél csak arra, amiért játszani szeret, amiért kedves a játék s ha ki is fejez valamit abból, ami benne végbemegy, mikor játszik, akkor az vagy pusztán külső megfigyelése a játék alkalmával végbement cselekedetnek, mint mozoghat, énekelhet, vagy magára a játéokra vonatkozó mozgás észrevévének egyszerű megjelölése. Például lovacskázni szeretnek; mert a ló rúg, automobilozni, mert az automobil szalad, lapdázni, mert a lapda gurul, ugrik.¹⁰⁾ De habár jórészt így okolnak, a kisebb rész vallomásában már észrevehetjük a világosabb eszmélést arra, ami a játékban lelküket, testüket eltölti. Már azt is vallják a kicsik, hogy azért játszanak, mert szeretik a játékot.

A négy éven fölül már gazdagabban okolnak meg s már e megokolások elárulják, hogy a gyermek kezd a saját maga erejének, énjének öntudatára ébredni. Már azt

¹⁰⁾ V. ö. Nagy László: A gyermek érdeklődésének lélektana. 59 l.

is mondják, hogy azért szeretnek játszani, mert szép, mulatságos, mert teheti. Észre lehet venni, hogy gyönyörködteti őket erejüknek szabad játéka, az a szabadság, melyet a játék biztosít nekik, látszik, hogy már ráeszmélnék a külvilágra is. A jelenségek visszhangot vernek lelkükben s örömmel utánozzák a felnőtteket. Ez a szociális érdeklődés ébredésének a jele. Észre vesszük, hogy a gyermek bizonyos ambícióval telik el, a gyermek örül annak, ha játékának eredményét látja.

A fizikai és lelki ösztönök megkövetelik a magukét, már nem csak a puszta tevékenység örömét érzi, nem csak azt mondja, hogy szeretek babázni, mert varmi lehet, boltosdit játszani, mert sokat lehet venni, körjátékot mert sokat lehet forogni, de már meg is nevezi, s mind nagyobb határozottsággal, azt a fizikai vagy lelki vonatkozású érzést, mely őt eltölti. A 6 éves gyermek már azt mondja, azért szeret játszani, mert nyerhet, mert szeret társaival lenni, mert jól esik neki a játék. És a 8 éves korhatáron fölül már így okol: szeret játszani, mert a játék erősíti, egészséges, ügyesít, nem fárasztó.

Kérdés, hogy a gyermek megokoló adataiból valamelyes törvényszerűséget megállapíthatunk-e. Az adatokat az adatok hűségének szempontjából úgy vettem fel, amint a feleletekben volt; meghagytam még elnevezésükben is azt a kifejezést, amit a gyermekek használtak. Csak itt-ott csoportosítottam egy közös cím alá. Így a társas ösztönt nem mondták a gyermekek, ez az én kifejezésem; a gyermekek azt mondták, mert sokan vagyunk, mert több gyerekkel lehetek. Az illúzió elnevezést sem használták, de ez alá foglaltam az olyan feleleteket, melyekből világosan kitűnt, hogy a gyermek, ha nevet tudott volna adni, akkor az „illúzió” elnevezést használta

volna. Szóval a legpontosabban ragaszkodtam azon megjelölésekhez, amit a gyermekek használtak, mert mindegyiknél megbízhatóságra törekedtem.

Ha a megokoló adatok egyes csoportjait áttekintjük, „azt találjuk, hogy ezeket a következő csoportokba foglalhatjuk: I. csoport, melyben a fizikum kielégítése a játék motívuma (erősít, ügyesít, egészséges, nem fárasztó, nem veszélyes, fut, ehet, mozoghat); II. csoport, melyben az értelem (észfejllesztő, tudja); III. csoport, melyben a gyönyörködés (szép); IV. csoport, melyben a szórakozás (mulattató, jó, szereti); V. csoport, melyben az utánzás (azaz illúziója, utánozhat); VI. csoport, melyben a társas ösztön; VII. csoport, melyben a tevékenység (énekelhet, öltöztetheti, érzékelhet, teheti) s VIII. csoport, melyben a győzelem öröme (eredményt ér el, nyerhet, használhatja, hatalmát gyakorolja) a játék motiválója s benne vagy *mint indító erő*, vagy *mint kísérő hangulat*, *érzelem nyilvánul*. Ezen csoportok közül az I. és VII. csoportot egynek vehetjük, mert e kettőben a fő motívum a fizikum, még pedig mint indító, ösztönző erő; a III., IV. és V. csoport szintén összetartozik, mert ebben meg az értelem a gyönyörködés szerepel mint fő motívum, még pedig, mint kísérő hangulat; a II., VI. és VIII. csoportot szintén egybe vehetjük, mert ebben meg az értelem a fő motívum, még pedig vagy mint indító erő (II. csoport), vagy mint kísérő hangulat (VIII. csoport)]

De alább még lesz alkalmunk, hogy visszatérjünk adatainkhoz, most az a kérdés, hogy ezen adatok mit bizonyítanak az esztétikai játékelmélet-mellett, vagy ellen.

Szemere „Az esztétikai játékelmélet” című kitűnő tanulmányában meghatározza az esztétikai élvezet¹¹⁾ és

¹¹⁾ U. o. 6.5 l.

a művészi alkotás¹²⁾ lélektani kritériumait. Az előbbire vonatkozólag azt találja, hogy fő kritériuma az esztétikai élvezetnek az egész vonalon a folyamat spontaneitása. A művészi alkotásban pedig három fázist különböztet meg; az érzelmi hevülést és a képzelet működését koncepciónak nevezi. Úgy találja, hogy az esztétikai élvezet-folyamat spontán jellege s a művészi alkotásban a koncepció az, amely a játékkal azonos, a technikai kivittől eltekint s mint lényegtelen, másodrendűnek tartja.

A művészi élvezetet s a művészi alkotást mi is szétválaszthatjuk, mert hiszen adataink is épen arra utasítanak. Vegyük előbb a művészi alkotást.

Minden művészi alkotásnak föltétele valami hangulat, érzelmi állapot. „Akit nem hevít semmi, nem is alkothat semmit”.¹³⁾ Ezt tartja Szemere és mi is ezt valljuk. Ez az érzelmi állapot meglehet a művészen, mikor valamely benyomás éri, vagy nincs meg. De van benne fogékonyság arra, hogy bármiféle benyomásra érzélem keljen fel. Az így keletkezett érzélem nyomása alatt indul meg a művész képzeletének tevékenysége. Képek kelnek fel s halnak meg, újak tolnak elő, majd tűnnek el ismét. Szóval a művész lelke forrongásban van; abban a bizonyos titkos kohóban forrong az a bizonyos titkos érzélem s képzetanyag küzdve, forrva egymással; míg végre megkésül az anyag, megszületik a mű, az alkotás eszméje: kész a koncepció, a mű lelke. Ezután következik a technikai kivitel, a művészi koncepció kifejezése.

Mi azt tartjuk, hogy a művészi koncepcióban a *fejlett szellemi erő öntudatos* ténykedése nyilatkozik meg.

¹²⁾ U. o. 68 l.

¹³⁾ U. o. 66 l.

Ez a szellemi erő a művésszel vele született és már kifejd lett képesség, a műalkotás pedig ezen alkotásra képes erőnek eredménye. Ezen képesség bizonyos érzelmi állapotban teremthet csak és nem mindig. Azt tapasztaljuk, hogy egyik művész műveit könnyedén alkotja, szinte játszva, de ennek az ellenkezőjét is tapasztalhatjuk nem egy kiváló nagy tehetségű művésznél. Ez nem jelent egyebet, mint azt, hogy a művész egyénisége, művészi erejének, alkotó képességének típusa más-más. De különbség van művész és művész között is a művészi alkotás erejét tekintve.

Ezzel szemben megállapíthatjuk azt, hogy a játék tevékenységben a gyermekek közt semmiféle különbséget sem látunk. Minden gyermek könnyen játszik és egyformán s ha nem játszik, nem azért nem játszik, mert nincs alkotó ihlete, hanem, mert beteg. A játszó tevékenység egyetlen gyermeknél sem függ a szellemi képességtől; a tehetséges gyermek ép úgy játszik, mint a kevésbé tehetséges. A játékban minden gyermek egyenlő, de már *ezt* a művészekről nem mondhatjuk.

A játék tehát nem egy szellemi erőből származó inspiráció (érzelmi állapot) eredménye, mint a művészi alkotás, hanem egészen más valamitől, mely minden gyermekben egyformán megvan s hogy munkába kezdjen, nem szükséges más egyéb, mint az, hogy a gyermek egészséges legyen. Azaz csak kedvező fizikai diszpozíció kell és semmi más.

A művészi alkotást és a gyermek játékát még az is elválasztja egymástól, hogy a művészt az alkotás kimeríti, míg a gyermeket a játék soha. Mindezen különbségek mellett azonban a játék és művészi alkotás lelki folyamata még lehet egyforma. S valóban azt találjuk, hogy a

gyermekjáték és művészi alkotás között van is valami rokonság. Adataink is igazolják ezt.

A gyermek megokolásában találjuk ezt: szép, mulattató, jó, szereti, ez az illúziója, utánozhat. Ezen lelki megnyilatkozások arra vallanak, hogy a gyermekben a játéktevékenységgel kapcsolatban érzelmi hangulat *is* van. Csak az a kérdés, hogy ez az érzelem a gyermekben” vajjon játszó tevékenységére vonatkoztatva mint *játékra indító*, vagy mint *játékával járó*, illetve játszótevékenységét kísérő hangulat-motívum jelentkezik-e. Szóval, hogy a gyermek hangulata teremtő motívum-e.

Erre a kérdésre pozitív választ adataink nem adhatnak, de erre szükségünk nincs is, csak útba igazítanak s a tapasztalattal kell kiegészítenünk. Bizonyításon fölül áll az, hogy a gyermekben egy bizonyos állandó játék-diszpozíció van, de hogy ez a játék-diszpozíció csak egy érzelmi hangulatbeli állapot volna, ezt feltételezni nem lehet, ennek ellene szólnak adataink. Az adatok mérlegelésének igazsága az, hogy ha bizonyító argumentumnak elismerem, el kell ismernem cáfolónak is. Ezen adatok ' bizonyítják azt, hogy a gyermekben van érzelmi hangulat, a játék-tevékenységgel kapcsolatban, még pedig erősebben s korábban jelentkezik ez a leánygyermekben, mint a fiúkban. Már a 3 éves leányban megtaláljuk az \ érzelmi hangulatot, s innen kezdve fel egészen tizenhat éves korig. Az érzelmi színezés mindig erős. A fiúknál az érzelmi hangulat csak 9 éves korban jelentkezik s ezen túl sem erős soha. És sajátságos, hogy ezt a különbséget a fiúk s leányok között megtaláljuk a vak kétnembeli gyermekekben is (1. IX. táblázat adatait).

Összevetve a többi adatokkal ezen adatokat, azt látjuk, hogy a játék motívuma a 3 éves és a 8-13 éves gyermek-

ben érzelmi túlnyomóan, a többi korhatáron más. Az már világosnak látszik, hogy a játéktevékenység tehát nem *pusztán* érzelmi állapottól függ. És nekünk többet bizonyítani nem is kell, már ez maga is eléggé cáfolja az esztétikai játékelméletet. Azt sem kell bizonyítani, hogy a játéktevékenység oka nem mindig érzelmi állapot, mint a művésznél az alkotás, mert ezt az adatok bizonyítják.

Az igazság tehát az, és ezt a tapasztalat is megerősíti, hogy a gyermekben a játéktevékenységgel érzelmi állapot jár együtt, mert a játék örömet, jókedvet okoz,¹⁴⁾ s a gyermek gyorsan változó játéktevékenységének egyik oka is az, hogy benne mikor játszik erős az érzelmi színezés.¹⁵⁾ És mikor ez az érzelmi állapot indítja játéktevékenységre a gyermeket, akkor a benne végbemenő lelki folyamat is megegyező lehet azzal a lelki folyamattal, mely a művészen végbe megy, ezt nem tagadjuk, de, hogy a játéktevékenységnek lelki folyamata mindig az lenne, ami a művészi alkotásé, ezt feltételezni s a játéktevékenységre általános szabályul felállítani nincs semmi bizonyító adatunk. Azt valljuk, hogy az érzelmi állapot inkább mint kísérő motívum jelentkezik a játékban s így inkább az esztétikai élvezethez hasonló, mint a művészi produkcióhoz! Ezt tartja Groos is. A játékban jelentkező találékonytságot, mely mint teremtés jelentkezik, mi sem keletkezésében, sem befolyásában általánosítva az összes játéktevékenységre nem hozhatjuk kapcsolatba azzal a tevékenységgel, melyet művészi alkotásnak nevez az esztétika; mi egy szükségszerűséget veszünk fel,¹⁶⁾ mely

¹⁴⁾ L. A Gyermek IV. évi, 3. sz., 162 1. Henry S. Curtis előadásának ismertetése.

¹⁵⁾ V. ö. Spencer: Alapvető elvek. 475 1.

¹⁶⁾ V. ö. Ribot: Essai sur l'imagination creatric. 262 1.

XI. tábla.

Játékmotiváció	é v e s																		
	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19		
Fiúk																			
Szép	—	—	—	—	25	4	8:16	5:5	17:05	7:7	0:8	4:8	3	2	1:37	2	—	—	
Jó	—	—	—	—	—	—	57:12	26:5	13:75	11:2	1:6	1:08	1	—	—	—	—	—	
Mulatságos	—	—	—	—	—	4	6:8	14	18:15	14	10:4	8:8	15	21	1:37	16	25:2	—	
Szereti	—	—	—	—	—	—	6:12	16:5	13:2	3:5	8	0:8	1	—	—	—	—	—	
Leányok																			
Szép	—	13	26	6	3:6	11:2	19:8	13:3	7	4:5	1:5	2:5	6	6	—	—	—	—	
Jó	—	—	—	6	3:6	2:8	33	25:2	16:1	5:4	0:75	5	—	—	—	—	—	—	
Mulatságos	—	—	—	—	1:8	5:6	8:4	12:6	17:5	12:6	9:75	15	30	42	—	—	—	—	
Szereti	11	—	13	3	5:4	8:4	10:8	5:6	3:5	2:7	37:5	—	—	2	—	—	—	—	
Utánozhat	—	—	—	—	5:4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Az az illúziója	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	

azt létre hozza. S így alapjában véve még azt a játszótevékenységet is, mely a művészi alkotás lélektani kritériumának jellemző sajátosságait mutatja, mint végső okra, erre a szükségszerűségekre vezetjük vissza.

Szemere a művészi alkotásban a technikai kivített lényegtelennek tartja, pedig ez a tevékenység az, amely a művészi alkotás és a gyermekjáték között a kapcsolatot megteremtette. Ezen látszólagos egyezésen alapul jórészen az esztétikai játékelmélet. És ha Szemere ezt az egyezést nem tartja fontosnak, csak elmélete érdekében teszi, mert az *kézzelfoghatóan* bizonyos, hogy a gyermek nem minden tevékenysége hasonló a művészi technikai tevékenységgel. Mikor a gyermek fut, lapdázik, bújócskát játszik, sakkoz, stb. effélét, egy sem művészi tevékenység. Pedig a gyermek az efajta játékokat kedveli legjobban. Hogy lehet ezen játéktevékenységben a lelki folyamatot a művészen végbemenő lelki folyamattal azonosnak venni!? Nyilvánvaló, hogy itt nem érzelmi állapot az indító erő s hogy itt a művészi koncepcióval semmi rokonság nincs.

Összefoglalhatjuk most már véleményünket az esztétikai játékelmélettel szemben. Akár a gyermekjátékokat tekintjük, akár a játszótevékenységet megokoló adatokat, egyik részen sem találunk elég okot arra, hogy a gyermek játéktevékenységében pusztán a művészi alkotó tevékenységhez hasonlót lássunk. A játék esztétikai elmélete sokkal szűkebb kört ölel fel, semhogy bele férhetne az a sokoldalú és a gyermek sokféle erejét munkába szólító tevékenység, melyet játéknak nevezünk. Az esztétikai játékelmélet csak egyetlen jellemző sajátosságát emeli ki a játéknak, azt, amely a gyermek érzelmi s képzeleti világhoz tartozik. Elismerjük ugyan ennek nagy fontosságát.

de a gyermek életét pusztán erre korlátozni nem szabad. Mindkétféle adataim azt bizonyítják, hogy a gyermekben mint fejlődő életben, nem az érzelm s képzelet a fő motíváló erő, hanem azon ösztönerők, melyek fizikai fejlődését elősegítik. Es az természetes is, mert a fizikai fejlődés épsége feltétele mindennemű lelki (észbeli és érzelmi) megnyilatkozásának, a lelki tevékenység csak a fizikumon át jöhet létre s végeredménykép nem egyéb, mint a fizikum fiziológiai jelensége.

Adataim alapján véleményem az, hogy a művészi koncepcióban oly fontos érzelmi hangulat, a gyermekben bár szintén úgy szerepel, mint ösztönző motívum a játék-tevékenységre, de főszerepe mégis nem ez. Az érzés inkább mint a játék kísérő motívuma jelentkezik s inkább színező, mint játékra ösztönző. Ez az érzés és az általa megindított képzeleti tevékenység azonban végső céljában nem a gyönyörködést szolgálja, mint a művészi alkotó tevékenység, mely önmagában gyönyörködtető, sem egy alkotó célt nem tűz maga elé, mint az öntudatosan dolgozó művész tevékenysége, hanem ez is a gyermekben élő hatalmas fizikai» építő erőnek szolgálatában áll.¹⁷⁾

¹⁷⁾ V. ö. P. Lombroso (Saggi di psicologia del bambino) – Ufer: Das Leben der Kinder. 27 l.

III.

A BIOLÓGIAI ELMÉLET.

A főbb elméletek áttekintése. A biológiai elmélet fontossága. Az ösztön. Lamarck és Darwin elmélete. Groos begyakorlás elmélete. Tévedése. Az állat és a gyermek. Az elméletek kritikája.

Eddigi fejtegetéseink során arra a következtetésre jutottunk, hogy a gyermekjáték tevékenységében feltalálhatjuk ugyan a művészi elemeket,¹⁾ mindazonáltal fontosabb a gyermek életében a játék szerepe, semhogy pusztán a gyermek esztétikai tevékenységének tarthatnók. Ha pusztán ezen szerepre korlátoznék a játéktevékenységet, sok minden megmagyarázatlanul maradna a gyermek fejlődésében. Nem tudnók magyarázatát adni annak az egyetemes jelenségnek, melyet játéknak nevezünk, de ellentétbe kerülnék magával a biológiai igazsággal is, mely azt mondja, hogy: „nincs oly jelenség valamely élő lényben, mely, bár látszólag lokális is, nem hatna vissza az egész organizmusra”.²⁾ Ha egy látszólag olyan közönséges jelenségnél, mint kezemnek ökolbe szorítása, mivel ez, mint életfunkció, el nem választható organizmusom egészétől, „nincs jogom azt gondolni, hogy egyéniségem többi részében ezen helyi mozgással való relációban nem történt semmi”, hogyan tételezhetném fel azt, hogy a játéktevékenység, mely betölti az egész gyermekkort, mely a gyermek legáltalánosabb sajátsága, melyben a gyermek énjének egész képességével vesz részt, nem fontos, nem egész organizmusára kiható. Ügy tapasztaljuk, hogy a játék egy igen nagy szükséglete lehet a gyermeknek, mert ha nem volna az, akkor mért

³⁾ V.o. Hildebrandt: Das Spielzeug im Leben des Kindes. 481.

²⁾ Dantec: A biológiai filozófia elemei. 58 l.

lenne a játék általános, mely kezdődik úgyszólván mindjárt az élet első jelenségével s tart a gyermeki organizmus fejlődésének egészen addig a határáig, mely a gyermek-kort az emberi fejlettség állapotától elválasztja. Az esztétikai játékelmélet valóban tarthatatlan s nem győzhet meg, bár látszólag sikerült egy-egy olyan karakterisztikus vonást kimutatni, mely egyrészt a művészi élvezettel, másrészt a művészi alkotás lelki processzusával azonos. A fő dolog azonban nem ez a játékban, hanem azon kapcsolat, melyben a gyermek biológiai értelemben vett fejlődésével van. És kielégítő magyarázatot a játék-tevékenységnek semmiféle más elmélet sem adhat, csakis az, amely abból indul ki, hogy itt egyolyan jelenséggel van dolgunk, melyet nem lehet egyetlen szűkre határolt álláspontról nézni, hanem csakis az egész gyermek egész élete szempontjából. Így, bár élettani szempontból igen fontos a Spencer erőfölösleg³⁾ játékelmélete, ennek tévedése is világos. Spencer a játéktevékenységet a szervezetben felhalmozódott erőfölöslegből magyarázza. Te-hát feltételezi azt, hogy a gyermekben valami fölösleges erő gyűlik össze s mivel más egyébbel nem foglalkozhatik a gyermek, azért játszik, mivel az erőfölöslege felszabadulni törekszik. Spencer ezen felfogása szerint a gyermek (vagy állat) csak akkor játszanék, ha erőfölöslege van, szükségszerűkép tehát azt kellene tapasztalnunk, hogy a gyermek csak néha játszik, mivel Spencer szerint sem állandó az erőfölösleg. Ennek ellene szól maga a való megfigyelése: a gyermek mindig játszik, ha egészséges, vagy legalább is szeretne játszani, ha nem korlátoznák. Azután az erőfölösleg elméletével hogyan magyarázhat-

³⁾ Principles of Psychology II. k. IX. fejt.

nok meg azt, hogy a fáradt gyermek is játszik. Kérdeznünk kell tehát azt, hogy miféle ez az erőfölösleg, miféle természetű. Mivel pedig a játéktevékenység ép úgy, mint a játéktevékenység motívuma többféle, vagy egy mindenre vonatkozó univerzális erőfölösleget, vagy sokféle fajta erőfölösleget kellene felvennünk, melyek valami különös fiziológiai csoda folytán a különböző játéktevékenységek előidézésére együttesen halmozódnak fel a szervezetben.

Mindezeket hiába tételeznők fel, mert még ezzel a játékot előidéző erőfölösleg eredete, sajátága tisztázva nem lenne s maga a játék cáfolná meg. Az erőfölösleg elmélete, melyet fiziológiainak nevezhetünk s eredetileg a Schiller⁴⁾ ötletében gyökerezik, megdől nem is egy, hanem többféle okból.

Ugyanilyen kevésbé valószínű a másik elmélet. Ez az üdülés⁵⁾ elmélete, melynek alapelve az, hogy a gyermek üdülésből játszik. Ha ugyanis az erők elfáradtak a komoly munkában, elhasznált erőnket nem tétlenséggel, mely nyomasztó volna ép üressége miatt, hanem egy olyan tevékenységgel szerezhetjük vissza, mely tevékenység nem kényszerű, hanem szabad, nem szükségesség írja elő, hanem mi magunk s ennélfogva legbelsőbb mivoltunkat kellemesen érezzük. Lazarus ezen elmélete a felnőtt emberből indul ki s nem a gyermekből, s figyelmen kívül hagyja azt, hogy elmélete szerint azt kellene feltételeznünk, hogy a gyermek mindig fáradt, mert üdülni, illetve játszani mindig van kedve.

Míg a Spencer elmélete sohasem fáradt, addig a

⁴⁾ V. ö. Szemere id. m. 14 l.

⁵⁾ M. Lazarus: Über die Reise des Spiels.

Lazarusé mindig fáradt gyermeket tételez föl. De fölösleges ezen elméletekkel tovább foglalkozni, fontosságuk abban van, hogy egyengették egy olyan egyetemesebb felfogás felé az utat, mely a játék igazabb magyarázatát adja. Ez a Groos-féle játékmagyarázat, mely már biológiai alapon áll.

Groos vizsgálta az állatok s gyermekek játékait s tanulmányának eredményét két kiváló könyvbe⁶⁾ foglalta össze. Groosnak nagy érdeme az, hogy a játéktevékenységet a meddő metafizikaszerű elméleti térről áthelyezte az élet természetes terére. Groos nem tesz egyebet, mint a játéktevékenységre is alkalmazza a Darwin-i tételt. Íme egy-kettő ebből, mely épen á mi szempontunkból fontos; az egyennél a használat erősíti az izmot, a tökéletes pihentetés pedig gyengíti;⁷⁾ az ember érzékei meg-egyeznek az állatok érzékeivel,... az ember néhány ösztöne azonos az állatokéval.⁸⁾ Csak utalok a Darwin könyvére, mely lényegesen megváltoztatott minden nézetet s a filozófia alól kihúzta a metafizikai alapot és a gondolkozásnak új utakat nyitott s lerombolta azt a korlátot, melyet az állat és ember közé a metafizikai elméledések állítottak.

Valóban az ember csak akkor érthető meg, ha nem úgy nézzük, amint van, a fejlődés legmagasabb fokán, hanem emberré fejlődésének fokozatainak keresztül lépésről-lépésre követve. Tehát ha az embert meg akarjuk érteni, vissza kell mennünk születésének első pillanatához. S hogy a gyermeket megérthessük, nem csak az embert

⁶⁾ Die Spiele der Tiere 1896. Die Spiele der Menschen 1899.

⁷⁾ Darwin: Az ember származása. I. k., 39 l.

⁸⁾ U. o. 81 l.

kell ismernünk, mert az ember felnőtt gyermek ugyan, de nagyon különbözik a gyermektől,⁹⁾ – hanem első sorban az állatot s a gyermeket úgy kell tanulmányoznunk, mint az állatokat.¹⁰⁾ Az kétségtelen, hogy a gyermek és állat között lényeges hasonlóság van és sehol sem nagyobb ez, mint a játéktevékenységben. S különösen akkor látjuk ezt, ha nem elégszünk meg az analitikai pszichológiai állásponttal, hanem funkcionális pszichológiai szempontból vizsgáljuk, azaz, lia a lelki processust biológiai álláspontról tekintjük.

Azok, kik a gyermekjáték tevékenységét kapcsolatba nem hozták a gyermek fejlődésével, ezt a fejlődést a levegőbe állították, a gyermeket teljesen elszakították a természettől s mintegy azt mondták: a „gyermek női a semmiből, női magától”. Pedig hát a gyermek ép úgy hozzátartozik a természethez, mint a fa, mely gyökereivel bele markol a földbe; a gyermek ép úgy a természet produktuma, mint minden más létező. És semmi çsetre sem tételezhetjük fel azt, hogy a természet tökéletlenséget hozzon létre, mert minden, ami van, lassú, fokozatos fejlődés eredménye; hogy úgy mondjuk, mindent a szükségyszerűség hozott létre; fölösleges nincs; mindennek célja van. A gyermeknek önmagára vonatkoztatott célja az élet. Az ember arra törekszik, hogy magának a szociális életben helyet szorítson, a gyermek azonban élni törekszik, arra, hogy az ő egyéni életén belül fejlődjék.¹¹⁾ A felnőtt a társadalomé, a gyermek önmagáé, a felnőtt a

⁹⁾ Dantec: Biológiai filozófia elemei. 42 l.

¹⁰⁾ L. Claparede: „Die Bedeutung der Tierpsychologie für die Pädagogik” tanulmányát (Zeitschrift für Päd. Psychol, u. exp. Pädag. XII. évf., 146 l.).

¹¹⁾ V. ö. Lombroso-Uier: Das Leben der Kinder. 5 l.

maga egyéni fejlődését befejezve, a társadalom fejlődését szolgálja még akkor is, ha ezen szolgálata tisztán önző érdekek kielégítésével történik; a fejlődő gyermek a maga fejlődését szolgálja minden cselekedetével, mint az állat. Az első artikulátlan mozgások, melyeket az élet első pillanatában végez, már az életének, a fejlődésnek szólnak. S ezek az artikulátlan mozgások a gyermek fejlődésének ezen kezdetleges fokán ugyanazok, mint később a kifejezőbb, összetettebb s céltudatosabb mozgásból álló játékok. A játék tehát csak fejlődésbelileg más, mint a csecsemő artikulátlan mozgása; az első játék ez a mozgás. Az pedig, ami ezen mozgást létrehozza: ösztön, mely minden élővel együtt születik.

Az ösztön nem pusztán föltevés, hanem kényszerű következménye az állati s gyermeki élet első életnyilvánulásainak, azaz azon mozgásoknak, melyek célszerűek, de a cél tudata nélkül jönnek létre.

Az ilyen ösztönszerű jelenségeknek magyarázatai között biológiai szempontból legfontosabbak a Lamarck s a Darwiné. Lamarck szerint az ösztönök a tudatosság visszalépésén alapulnak, azaz, amely cselekedet a korábbi nemzedékben tudatos volt, később reflexszerűvé, ösztönszerűvé vált. Ezen szerzett tulajdonságok átöröklődnek s ezen átöröklés folytán tökéletesedik a faj. Az értelem, a tudatosság ezen visszalépése azonban nem az egyénben, hanem a fajban megy végbe; innen az ösztönt fajjellegzetnek is lehet másképp mondani, vagy öröklött szokásnak. Ezen elmélet szerint a játék nem egyéb, mint reflexszerűvé vált hajdan komoly foglalkozás, mely a leszámított generációban öröklött hajlam s akkor is működésbe lép, mikor komoly célja nincs.

A Lamarck ezen elméletét kiegészíti a Darwin termé-

szetes kiválás elve, amely szerint nem csak a megszerzett, hanem az egyénnek eredetileg vele született tulajdonságai is öröködnék. Bárhogya is álljon a dolog, akár Lamarcknak, akár Darwinnak legyen is igaza, egy föltétlenül igaz, mert egy általános tapasztalat alapján tett-dedukció eredménye, hogy a csecsemő állat és gyermek minden előző tapasztalás és útmutatás nélkül olyan mozdulatokat végez, melyek az ő életfenntartására vonatkoznak. De hogy ezen mozdulatok létrejöhessenek, erre vele született hajlamot kell feltételezni. Hogy e készséget hajlamnak vagy ösztönnek nevezzük-e, mellékes. Az bizonyos, hogy öröklött és nem szerzett tulajdonság. S hogy ezen ösztönöknek, illetve hajlamoknak milyen mennyiségét kapja születésével s mennyit szerez hozzá később,¹²⁾ ezt eldönteni nem a mi feladatunk. Azt látjuk, hogy valamely erőkézséget magával hoz az élő lény s hogy ezen erő (ösztön) és az izommozgások bizonyos sorozata között összefüggés van s ez átöröklött tulajdonság.¹³⁾ Ezt bizonyosnak tartjuk, s ezt tartjuk a játéktevékenység alapjának úgy a gyermeknél, mint az állatnál. Mert az állatok is játszanak, könnyen megfigyelhetjük ezt a majmok, kis kutyák, macskák életében. S érdekes, hogy valamennyi állat ép az olyan játékokat szereti, melyekkel azon testrészét gyakorolja, amelyre az életben szüksége lesz.”) És ha a gyermeket megfigyeljük, vajjon mit tapasztalunk?

Groos elmélete szerint azt kell mondanunk, hogy a gyermek is csak olyan játékokat játszik, melyekkel szer-

¹²⁾ L. Zeitschr. für Psych. XII. évi., 209 l.

¹³⁾ Payot: Az akarat nevelése. 48 l.

¹⁴⁾ V. ö. Hildebrandt: Das Spielzeug im Leben des Kindes. 3 l.

vezetet a jövőre begyakorolja. Ez a játékbegyakorlás elmélete. A gyermek tehát eszerint azért játszik, hogy a tökéletlen ösztönöket, hajlamokat tökéletesebbé tegye.¹⁵⁾ Groos elméletét igazolva látja a gyermekjáték fajokban. Mi azonban ezt nem találjuk igazolva a gyermektől nyert adatokban.

Ha valóban az volna a játék célja, hogy előkészítse a gyermeket a komoly életre, ha valóban begyakorlás volna a célja, akkor ezt a célszerűséget éreznie kellene a gyermeknek, illetve a gyermek játékkedvét megokoló feleletekben benne kellene lennie annak, hogy a gyermekjáték célja valóban a begyakorlás. Ne gondoljuk, hogy a gyermek ezt nem érzi meg; a feleletek arról tanúskodnak, hogy igenis kifejezi a játék komoly célját az a gyermek, amelyik ezt a komoly célt valóban is érzi. Nem egy gyermek okol így (11 éves): „babájával azért szeret játszani, mert tanulhat rajta varrni, s ezzel megkeresheti becsületesen majd a kenyerét”. Egy másik (12 éves) ezt mondja: színész szeretne lenni, azért játszik színházat. Egy kis hét éves: mamát játszik, mert mama lesz. Egy másik (8 éves): mosni szeret, mert nagyon tisztességes lesz. Elhallgatja, azaz kifejezni jól nem tudja, hogy mosással fogja megkeresni a kenyerét. A 17 éves leány már ezt mondja: varrni szeret, mert vele édes anyján segíthet.

Ott találjuk a gyermek megokoló feleletében: ügyesít, használhatja, észfejlesztő, nyerhet. S ezen megokolások arra mutatnak, hogy ha a játék célja valóban a begyakorlás volna, akkor a gyermekben egy általános begyakorlás célérzésnek kellett volna kifejlődni, mert ezen megérzésnek semmi akadálya nem lett volna. Ha egynéhány

¹⁵⁾ Groos: Die Spiele der Menschen. 485 I.

megérezte s kifejezte, általánosságban is megérezhették volna s amilyen fontos ez, fel sem tehetjük, hogy (akár a Lamarck-, akár a Darwin-teória alapján álljunk is) átöröklés útján ösztönszerűvé nem vált volna tudata a generációkban. A beedződésnek a célszerűség ösztönszerűvé válásának be kellett volna következni föltétlenül. Ilyenről adataim nem tanúskodnak (1. 52. 1., X. tábla).

De talán erről fognak tanúskodni azon adatok, melyek a gyermek játékaikról szólnak! S valóban itt már valami nyomát mégis találjuk az olyan adatoknak, melyek a Groos begyakorlása elmélete mellett szólnak. A gyermek 3-9 éves koráig túlnyomóan a felnőtteket utánzó s a valami eszközzel s a társas játékokat kedveli (1. 47. old., VI. tábla). Igaz, hogy csak túlnyomóan s csak 9 éves koráig, de mindegy, az adatok beszélnek. Csak az a kérdés, hogy ezen korban a gyermek a játékokat valóban begyakorlási célból űzi-e?

Vegyük még egyszer elő a játékmegokoló adatokat. Amint fentebb (54. 1.) mondtuk a gyermek megokoló adataiban bizonyos törvényszerűséget állapíthatunk meg; azt látjuk, hogy a feleletek három csoportra oszthatók, aszerint, amint a fizikai, értelmi vagy érzelmi ösztönből látszanak fakadni. Fel kell ugyanis tételeznünk azt, hogy XI. tábla.

Ösztön	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
	é v e s e k																			
Fizikai .	<u>39</u>	<u>59</u>	<u>54</u>	45	<u>57</u>	<u>48</u>	17	3	19	32	42	37	32	<u>36</u>	<u>44</u>	27	<u>62</u>	<u>44</u>	<u>67</u>	<u>69</u>
Érzelmi .	5·5	6·5	22	9	21	46	<u>58</u>	<u>62</u>	<u>44</u>	<u>65</u>	<u>38</u>	18	27	39	7·5	19	31	—	—	
Értelmi .	—	33·5	24	<u>46</u>	25	5	24	20	22	15	23	<u>62</u>	25	16	<u>69</u>	14	24	33	14	

a gyermek különböző ösztönökkel születik, melyek fejlődése során lépnek fel.¹⁶⁾)

Az adatok ezen tanúsága szerint sem a fizikai, sem az értelmi ösztönből származó adatok nem támogatják a begyakorlás elméletét, egyedül az értelmi ösztön adatai, mert a célszerűséget, az életre vetett gondoskodást csak ebben találjuk fel. A 3-21 éves gyermek fejlődési vonalán a 6, 14 és 17 éves gyermekben legerősebb az értelmi ösztön. Ha most már a játéktevékenység adatait összevetjük ezzel, csak egy-két korhatáron álló gyermek adatai bizonyítanak a begyakorlás elmélete mellett, mert a többi korhatáron a játéktevékenység vagy a fizikai ösztönből (3-5, 7-8, 15-16, 18-21 év) vagy érzelmi ösztönből (9-13 év) származik. Ez tehát azt bizonyítja, hogy a gyermek, bár ha olyan játékokat játszik is, melyekből arra következtethetnénk, hogy ezzel a tevékenységével a jövő életre szükséges mozgásokat gyakorolja, a gyermek ezt is fizikai ösztönből végzi.

A Groos begyakorlás elméletét adataim nem támogatják, sőt ellene szólnak. Hogy még világosabban beszéljünk az adatokat, tekintsünk el a csoportosítástól s vegyük külön-külön játékfajok szerint. Talán azt mondhatnók, hogy a leánygyermeknek a természetes hivatásuk szerint első és legszükségesebb volna begyakorolni azt, ami jövőre anyaságukra vonatkozik, tehát első sorban a bábuval játszást s a házifoglalkozásszerű játékokat kellene legjobban kedvelniök. És kedvelik is a fiúkkal szemben, mert míg a fiúk egyáltalán nem bábúznak, a leányok 3 éves kortól a 15 éves korhatárig igen.

¹⁶⁾ V. ö. Romanes: Die geistige Entwicklung im Tierreich. 185 l. és Zeitsch. für Päd. Psych, und exp. Päd. XII. évf., 210 l. s Ament: Die Seele des Kindes. 22. l.

Ugyancsak ezt tapasztaljuk a házi foglalkozásszerű játékoknál is: a leányok 6 éves kortól a 15 éves korig szívesen játszanak ilyenféle játékot, míg a fiúgyermeknél csak a 4, 8, 13 évben mutatkozik erre némi hajlandóság, bár elenyészően csekély. A leányok baba s házi foglalkozásszerű játéktevékenysége azonban korántsem akkora, hogy a testedző játéktevékenységet felülmúlná. Érdekes, hogy a vak leányok babajátéka bizonyít a Groos elmélete mellett csak s ezekre a megokolás is így szól: érzékelhet (azért szeretik játszani).

A vak leányok ezen adatát igen fontosnak tartom, mert útba igazít bennünket arra, hogy mit kell tartanunk a játék begyakorlási elméletéről. A játék ugyanis szolgálja a begyakorlást is, de *célja mégsem ez*. Ha elfogadjuk azt, hogy a gyermek bizonyos tevékenységi ösztönökkel, illetve tevékenységi hajlamokkal születik s elismerjük azt, hogy az új lény, akár állat, akár ember ezen hajlamokkal faji típus-sajátságokat örököl át, bizonyos, de nem tökéletes készségeket, bizonyos életfunkciókra, természetesen kell találnunk azt, hogy tökéletlen készségeit, melyeket magával hozott, tökéletesítenie kell s tökéletesíti is. Utunk a Groos elméletével eddig együtt halad. De innen elvál. Groos tévedett. Nem tudjuk megérteni sehogy sem, miként lehet a játék célja begyakorlás. Ez azt tételeznél fel, hogy a cél előbb volt meg, mint a játék, mert csakis *így* lehetett – a Groos elmélete szerint – célja a begyakorlás. Sem ezt nem értjük, de még azt sem, hogy a gyermekjáték az ősök munkájából származott.¹⁷⁾ Persze a Lamarck elmélete szerint a tudatosság visszalépett. Hát most már, ha a gyermek automobillal játszik, a tuda-

¹⁷⁾ V. ö. A Gyermek. IV. évf., 164 l.

tosság ezen játéktevékenységben is visszalép? Cáfolni lehetne azzal, hogy a tudatosság nem az egyénben, hanem a fajban lépett vissza. De én is cáflok s kérdezem, csak egyes játékfajokban, vagy minden játékfajban lépett vissza-e a tudatosság? És ez a visszalépés mikor szakadt meg? Mi okozta azt, hogy a tudat visszalépett?

De minek e kérdésekkel összekuszálni azt, ami világos. Mondtuk előbb: a gyermeket úgy kell vizsgálni, mint az állatot, mert abban a pillanatban, melyben megszületik, nem is egyéb, mint az állat, sőt külső tehetetlenségében (mely a civilizáció hatására létre jött retrográd fejlődés) még gyarlóbb, mint az állat. Az állat-csecsemő tehetősebb (ez a kényszerű körülmények következménye), jobban tud mozogni, erősebb s pár hét alatt elsajátítja az ő állati életére szükséges funkciókat. Az ösztönök s hajlamok gyorsan tökéletesednek annyira, amennyire neki szüksége lesz. Az állat tökéletesedése tisztán fizikai fejlődésétől függ s néhány vele született típus-hajlam begyakorlásától. Ezen típus-hajlamok annyira faji s annyira tisztán mechanikai jellegűek, hogy ezek tökéletesedésére elég az állat rövid csecsemő kora is. A macska-csecsemő egy-két fogásra megtanul egeret fogni s ha anyja nem tanítaná, akkor is fogna egeret vagy madarat, vagy azt, ami elébe vetődne, mert az életszükség, az élni kell, az élet ösztöne erre hajtáná. Hogy *élhessen* az állat, mindenekelőtt jó fizikumra van szüksége, hogy *könnyebben megélhessen*, arra való a képességek kifejlesztése. Az állat-csecsemő, mihelyt fizikailag erős, az életre is alkalmas s meg is kezdi az ő állati életvékenységét. Bár így fejeztük ki magunkat, osztjuk Darwin nézetét: nem tartjuk az állatot pusztá gépnek,¹⁸⁾ mert elfogadjuk

¹⁸⁾ Darwin: Az ember származása. !.. 95 l.

azt, hogy az állatoknak (a magasabb rendűeknek) is van emlékező képességük, némi gondolat-kapcsolásuk, figyelmük s képzelő tehetségük, de mindezek inferioritásban vannak egyéb ösztönszerű tevékenységükkel szemben. Az állat szellemi képessége az abstrakcióig, az öntudatig nem fejlődhet soha, ez az ember sajátja, eddig csak az ember mehet és megy. De az ember míg az abstrakcióig, az öntudatig fejlődik, (mely, hogy mikor következik be, csak sejthetjük, de „meg nem mondhatjuk”¹⁹⁾ hosszú fejlődési utat tesz meg: az állatsorból emberi sorba emelkedik.

A fejlődés kezdete nála is az, ami az állatnál. A gyermekkel is vele születik az életképesség ösztöne, mint az állattal. Első mozgásai közösek az állat-csecsemőével. Első nála is a fizikai erősödés, még pedig sokoldalú erősödés. És ez marad első és legfontosabb mindaddig, míg, miként az állat, el nem éri fizikai fejlődésének azon határát, melyen túl már útjára indulhat, mert képes arra, hogy az életfunkciókat végezhesse. A fizikai fejlődésnek útja azonban nem oly rövid, mint az állatnál, mert ezen fizikai fejlődéssel párhuzamosan halad szellemi fejlődése is. E kettős fejlődés nagy munka, nem oly kicsi s könnyű, *mint az öröklött hajlamoknak, ösztönöknek tökéletesebbé tétele*, mit az állatnál tapasztalunk.

Ösztönnel születik az állat is, tehát a gyermek is, de a kettő között nagy a különbség mégis. Az állat ösztönei egy bizonyos fejlődési kört írnak le, ezen a körön túl nem fejlődhetnek, s bár szellemi életről az állatoknál is szólhatunk, ez a szellemi élet halvány, igen elmosódott, még a legfelsőbbrendű állatnál is. Az állat fejlődésében ez az

¹⁹⁾ U. o. 102 l.

elmosódott, bizonytalan szellemi képesség jelenti a fejlődés *vághatárát*, míg a gyermeknél a szellemi életnek jelentkezése az emberré fejlődés *kezdetét* jelzi. Míg ide ér a gyermek, csak ösztönei vannak, csak olyan mozgásai, melyek az állattal közösek, csak olyan szervei, melyek az állatot jelzik; benne a „szellemi élet szervének legfontosabb alkotó elemei a működésre nem érettek, részben hiányoznak is”.²⁰⁾ Az ösztön segítette a fejlődés útjára, mely nem egyéb, mint fizikai fejlődés, illetve azon szervek fejlődése biológiai szempontból, melyek a szellemi fejlődés feltételei; az ösztönök halványodnak a szellemi fejlődéssel; megmaradnak ugyan a szellemi fejlődés legmagasabb fokán is, de csak halványan. S míg az állatnak egész életére elég az ösztön s ez az irányítója, addig az embernek az értelem, mert szellemi életet is él. Azon különbség miatt, mely az állat és gyermek között van, különbséget kell tennünk minden egyezésük mellett is az állat és gyermek játéka között. Az állatnak csak öröklött ösztönei vannak, a gyermeknek is vannak; az állat azonban csak néhány ösztönrel születik, míg a gyermek többel, s míg az állatnak elég, ha néhány szenzorikus és motorikus szervét gyakorolja, addig a gyermeknek ez nem elég. A gyermek tevékenysége nem egy-két szervet kapcsolatos életkőre szorítkozik, a gyermek hivatása, melyet a természet szabott eléje, sokkal szélesebb, sokkal sokoldalúbb, mint az állaté. A gyermek előtt nem megszabott pályák vannak, mint az állat előtt, melyen neki haladni kell, mert másfelé nem mehet, mivel áthághatatlan biológiai korlátok tartják vissza; az állat útjai megvannak csinálva, mint egy vasúti mozdonyé; a gyermek

²⁰⁾ Ranschburg: A gyermeki elme fejlődése. 10 1.

előtt úttalan utak s az életnek jeltelen vidékei terülnek el, kietlen éjszakák, melybe ő visz világosságot értelmével; az állat mögött nincs a generációk múltjának emléke, ezt a múltat ő csak veleszületett öntudatlan ösztöneiben hordja magával, nincs előtte a generációk jövője s e két tudat nem kapcsolódik össze a jelen öntudatában; a gyermek képes lesz a múlt egész életének felfogására, gondja s értelme fényével belehatol a jövőbe s érzi a jelennek minden terhét, örömét és bánatát. Az állatról előre megmondhatom, mi lesz: a kutya kutya marad, a ló ló, a macska macska mindvégig s életét úgy végzi be, mint kutya, mint ló, mint macska, akár kóbor életet éljen, akár mint egy királyi hölgy dédelgetett ölébe, macskája, akár mint vakkoldust húzó taligás ló, akár mint márvány-medencéből evő udvari paripa. Az életkór állati mivoltára egy, szubjektíve az ő élete nem változik. De a gyermekből lett ember. és. ember között minden emberi fajlagos egyírtóság mellett is óriási különbség lehet. A gyermekről nem mondhatom meg, hol fogja végezni mint ember, oly széles, oly határtalan terek állnak előtte, oly magasságok és mélységek, a tevékenység oly változatos és lényegében különböző fajai, hogy nem mondhatom meg előre, hogy ezek közül melyiken fog haladni, hol fog tevékenységet kifejteni, mert hiszen azt sem tudhatom előre, hogy mely képességek vannak benne, mily erők fejlődtek ki s milyen mértékben, mert ezen erők s képességek sokfélék s fejlődésük az öröklésen kívül sok minden körülménytől függ. Az ember is olyan szerves lény, mint az állat, de biológiai tekintetben mégis sokban különbözik az állati szerves lénytől: sokkal inkább ki van téve a környezet hatásának. Az ember a legnagyobb mértékben képes a biológiai értelemben vett asszimilációra, ő a környezet hatását a leg-

különbözőbb módon dolgozza fel, amire az állat nem képes.

Az állat szűk horizontok közé szorított élő lény. Korlátolt ösztönképességekkel, tevékenységének kombinációi előre láthatók, mert megszabottak; az állat-csecsemő és a kifejlett állat között csak fizikai erőbeli különbségek vannak; az ember képessége kiszámíthatatlan, tevékenysége beláthatatlan variációkban nyilatkozhatik meg s a kifejlett ember és ember között nagy különbségek vannak. Groos tévedése éppen abban van, hogy az állattal azonosította a gyermeki életet. Az állat-csecsemő tényleg azért játszik, hogy egynehány szenzorikus és motorikus szervét begyakorolja,²¹⁾ mert neki ez elég. A gyermek tevékenysége azonban nem korlátozódhatik egynehány szervének begyakorlására, mert az ő élete sem korlátozódik egynehány szervére. Játszik a gyermek, mint az állat, de már a játék sokfélesége, különböző kombinációi is arra vallanak, hogy ez nem pusztán a begyakorlást szolgálja.

S valóban Groos is érezte, hogy elmélete theoretikus szempontból sem állhat meg, mert ő is látta, hogy a gyermek sok olyan játékot is játszik, ami egyáltalán nem tekinthető begyakorlásnak. Hogy a theoria ezen hiányát eltüntesse, kétféle játékot vesz fel: az egyik fajta szerinte, az olyan játék, melynek biológiai jelentősége van, a másik fajta, melynek pszichológiai. A játék ezen kétfélesége azonban nem teszi jobbá a theoriát, theoriájából a begyakorlást el nem vette, hanem kiterjesztette a pszichológiai területre is. Es Groos ezzel is önmagával került ellentmondásba, mert e kétféle célú játékot sehogyse tudjuk összeegyeztetni azzal, amit Groos a játék pszichológiai legfőbb kritériumának mond, hogy a játékban a fő a cél-

²¹⁾V. ö. Zeitschrift Päd. Psychol, u. xp. Päd. XII. évf., 147 l.

nélküliség és a gyönyör jelleg. De még annak sem adja magyarázatát Groos, hogy tulajdonképen miért kétféle a játék.

Nem szükséges a Groos teoriáját cáfolni. A gyermektanulmányi adatok eléggé cáfolnak s helyes útra igazítanak abban is, hogy Groos meg a többi theoretikus miben tévedett: Spencer és Lazarus a játék látszólagos eredetét vették valónak, Groos és Lange²²⁾ pedig a játék látszólagos célját. S érdekes, hogy e kétféle szempontból felállított elmélet teljesen cáfolja egymást. A Spencer erőfölösleg elméletét a Lazarus erőhiány elmélete, a Groos begyakorlás, illetve komoly cél elméletét Lange, ki azt mondja, hogy a játék tudatos önámítás s gyakorlati érdeknélküliség.²³⁾

De ez nem is lehet máskép, ha a játék célját nem magában a gyermekben, hanem a gyermekén kívül eső életben keressük.²⁴⁾

²³⁾ Lange elméletével eddig nem foglalkoztunk, alább lesz róla szó. Lange a művészetre vonatkozó munkáiban (Das Wesen der Kunst, Gedanken zur einer Aesth. auf entwickl. Grundlage c. cikkében a Zeitschr. f. Psych, d. Sinnesorgane XIV. k. s Die bewusste Selbsttäuschung...) a játék „kiegészítés” elméletét állítja fel. Szerinte a játék az embert a valóságért kárpótolja ép úgy, mint a művészet s arra való, hogy vele a való élet hézagait kitöltse. Lange azt is tartja, hogy a játék legfőbb jellemvonása gyönyör jellege és gyakorlati célnélkülisége, de csak a két felső érzék, a látás és hallás tud játszani. A játéknak ezt a meghatározását adja: Az ember minden olyan tudatos és önkényszerű cselekedetét a két felső érzékkel, mellyel önmagának és másoknak is olyan gyönyört okoz, mely ment a gyakorlati érdektől, játéknak nevezzük.

²³⁾ Das Wesen der Kunst. I. k., 23 l.

²⁴⁾ Queyratot kihagytuk, mert ő osztja Groos véleményét (I. Les Jeux des Enfants 44 l.) s egyébként sem ad teóriái: munkája az esztétikai s biológiai elmélet egybefoglalt reprodukálása.

Ezek után véleményünket egybefoglalhatjuk., A játékot helyesen csak biológiai szempontból tárgyalhatjuk., mert a gyermektanulmányi adatok azt bizonyítják, hogy a játék nem esztétikai, hanem biológiai jelenség a gyermek életében. Ezt mutatják egyrészt azon adatok, melyek arról szólnak, hogy a gyermek különösen azon játékfajokat kedveli, melyek kapcsolatosak fizikai tevékenységével, illetve melyekkel fizikai gyarapodását segíti elő; másrészt azon adatok, melyek arra vallanak, hogy a gyermek azért játszik, hogy erősödjék, hogy magát edzze, hogy egészséges legyen fizikailag.

Ezen tisztán gyermektanulmányi adatokon kívül a józan gondolkodás is azt mondja, hogy a játékot, mint biológiai jelenséget fogjuk fel. Játékról ugyanis nem szólhatunk, csak a gyermek egy bizonyos fejlettségi fokán, hanem *általában a gyermek-korban*, hozzávéve a csecsemő kort is. Tehát a gyermek játéktevékenységének kell tekintenünk már a csecsemő (újszülött) első mozgásait is. Ezen mozgásokat artikulátlan játékoknak neveztük. Ezen artikulátlan mozgásokban csak biológiai tevékenységet láthatunk, mert az élettani vizsgálatok kiderítették, hogy a gyermek ezen korában a szellemi élet szervei vagy teljesen hiányoznak, vagy működésre képtelenek. És épen az élettani vizsgálódások alapján természetesnek kell tartanunk azt, ha első sorban a fizikai fejlődést tételezzük fel, mint alapját a szellemi életnek. Ezen első játéktevékenységek átöröklött és az életre szükséges ösztönök segítségével történnek. Az ösztön elnevezésnek részünkről nagyobb jelentőséget a *puszta elnevezésnél* nem tulajdonítunk, mert ezen elnevezés alatt biológiai értelemben vett munkaképes sejtek tevékenységét értjük.

A játéktevékenységgel kapcsolatosan fejlődik a fizikum. Gyermektanulmányi adataink szerint a játék tehát első sorban a gyermek *fizikai gyarapodását szolgálja. Ezt külön hangsúlyozzuk s eszerint a játék célja nem a felnőtt korára szóló mozgások s ténykedések begyakorlása, hanem fizikai erőinek, szerveinek teljes kiépítése.*

Nagyon természetes, ezzel kapcsolatban fejlődnek összes erői, szervei, s ezek között a fizikailag s szellemileg is legértékesebb, az agy.

Mindezekről a következő fejezetekben lesz szó.

IV. A GYERMEK FEJLŐDÉSE ÉS A JÁTÉK.

A csecsemő-kor vagy az artikulátlan játék kora. Az artikulált játék-kor. A játék-típusok a fejlődés szempontjából. A játék motívumai a fejlődés fokozatain. A fejlett gyermek s a felnőtt játéka. A munka és a pihenés fogalma. A gyermekjáték a fejlődési korok szerint.

A gyermek két dologgal kezdi az életet: lélekzetvétellel és sírással. Ezzel kezdődik a gyermek, illetve az ember története. Ott fekszik a bölcsőben tehetetlenül a gyermek, de még sem képtelenül az életre. A gyermek születésével magával hozza azt, ami legfontosabb ránézve: az ízlelő és a szaglász érzékeket. E két érzékhez csatlakozik a harmadik, a bőrérzék. Bár e három érzék csak alsórendű a másik két érzék (látó és halló) mellett, mégis ezen épül fel az egész csodálatos lény, az ember.

Figyeljük csak meg a csecsemőt, milyen mohón keresi az anyai emlőt s hogy kap utána és kísérsük csak meg, adjuk kicsi szájába az anyai emlőt valami idegen folyadékkal bekenve, hogy elfordul tőle. Ép így viselkedik, ha nem anya-tejet kap. Ez arra mutat, hogy a gyermekkel a táplálkozás ösztöne vele születik s hogy a gyermek első tapasztalatait a táplálkozás körül szerzi.» de arra is, hogy az első értelemgyakorlatokat a táplálkozás körül végzi. Ezzel indul meg az asszociáció. S csak mikor már az asszociáció s emlékezés kifejlődött, akkor tud elképzelni is a gyermek.

A csecsemő gyermek első mozgásai tehát ösztönszerűek és az életfentartásra vonatkoznak. Ilyen ösztönszerű mozgások azok is, miket a bölcsőben végez a gyermek, anélkül azonban, hogy látszólagosan ezek is a táplálkozásra vonatkoznának, például, mikor kezével a takarója után kapkod, mikor a kezébe kerülő papírt meg-

ragadja s játszik vele, amint közönségesen szokták mondani. Ezen mozgások is szoros kapcsolatban vannak azonban részben a táplálkozással, részben a fejlődéssel. Azt tapasztaljuk, hogy eleinte a gyermek minden keze ügyébe eső dolgot a szájába viszi; később már *előbb* játszik vele s csak azután viszi a szájába, majd még később már csak játszik vele s nem viszi a szájába. Hogy mit kell a szájába vinni s mit nem, arra a gyermek tapasztalás után jut s értelmének fejlődésével, mely a végzett munkával, a táplálkozással kapcsolatosan fejlődik. A gyermek ezen első fejlődési korában már nagy szerepe van a játéknak. A játék bővíti tapasztalatát, elősegíti értelmi fejlődését.

Érdekes tapasztalást tehetünk, ha a mázskáló korban levő játszó csecsemőt megfigyeljük. Körülötte ott hevernek a különféle játékok, melyek olyan anyagból vannak, hogy nem baj, ha szájába veszi is. Egymás után kapkod a játékok után. Ezen mozgások még határozatlanok, ép úgy azok is, amelyek motiválják a játékkal való foglalkozást. Nincs ezeknek a mozgásoknak határozott céljuk. Ide-oda dobja a tárgyakat, egyiket-másikat a szájába viszi, majd eldobja, utána mászik s a többiről megfeledeznek. Csörgő bábújával megüti kis fejét, de azért hevesen hadonászik vele ide-oda. Artikulátlan mozgásoknak neveztük ezeket a mozgásokat, megkülönböztetésül azon játék-mozgásoktól, melyekben már észrevehetjük az egyes mozgások között az összefüggést. A csecsemő-kor ezen idején minden mozgás határozottan olyan karakterű, hogy látszik, hogy ezzel a gyermek bizonyos gyakorlatokat végez, tisztán izom-gyakorlatok ezek. Ezen izom-gyakorlatok közben végzi első tapasztalatait, melyek-alapját alkotják a később szerzett ismereteknek s szellemi

tevékenységének s hozzájárulnak öntudatának s ezzel egyéniségének kiiejlődéséhez.¹⁾

A játék szempontjából tehát azt mondhatjuk, hogy van artikulátlan játék gyermek-kor s artikulált játék gyermek-kor. Az előbbire esnek a mozgás-gyakorlások s az első tapasztalatok szerzése. E kor összeesik a gyermek bölcső-, kézenülő-, mászó- s járnai tanulása korával s határát a második évre tehetjük. A gyermek ezen korát követi a harmadik évben az artikulált játék kora, mikor a játéktevékenységben már feltalálhatjuk az összefüggést. Elérkezett az érdeklődés kora, mikor már a *mi az s miért van így* izgatja s irányítja a gyermeket. Ezen korról kezdődik a tulajdonképeni játékos kor, és e kortól kezdve a gyermek játékát már a gyermektől nyert gyermektanulmányi adatok alapján is megfigyelhetjük.

A gyermek, mihelyt fejlődésében annyira jutott, hogy a két felsőbb érzéknek (látás, hallás) is hasznát tudja venni, belekerül az emberi életbe, a civilizáció hatása alá. E két érzékkel szerzi az emberi élethez szükséges tapasztalatokat; e két érzék szellemi erejének két karja, ezek szüntelenül munkában állanak ép úgy, mint a fizikai fejlődést szolgáló ösztönerők. Mind az, ami a gyermek látó és halló területére esik, bele kerül tapasztalati körébe is egyszersmint. Más szóval, a gyermek is ép úgy, mint az ember, mint minden szerves lény, alá van vetve a környezet hatásának; ez a tényező uralkodó befolyású a természetben lefolyó összes változásokban,²⁾ s uralkodó a gyermekben végbemenő változásokban is.

A legelső nagy változás a gyermekben az, mikor már

¹⁾ Ament: Die Seele des Kindes. 50 1.

²⁾ Jean Finot: A fajok problémája. 103 1.

játszani tud, mikor már nemcsak azon játékokat veszi kezébe, melyeket köréje raknak, hanem mikor már maga keres magának játékot, maga *teremti meg magának azt*, amivel játszhat. Ez már az emberi értelem ragyogó sugara, mely előtör a fejlődés csodálatos mélységeiből, mely előre veti fényét a sötét jövőbe s jelzi az utat, melyen haladni fog; jelzi, hogy ott bent, a fizikai műhelyben nagyszerű erők dolgoznak; s hogy már ezen erők szárnyra keltek, felszabadultak. Az élet hívó szavára, mely azt kiáltotta az állattal egyforma gyermek felé: ember, a gyermek megadta a választ: ember. Ember, kinek minden sejtje, minden idege közös azokéval, akik csak előtte valaha éltek; kinek ugyanaz a törekvése és útja, mint az elődöké volt, hogy azt, amit átöröklésként magával hozott, szerzett tulajdonságokkal gyarapítva átadja a következő nemzedéknek, amint átadták neki az előző nemzedékek. És a gyermek ezen fajfenntartó, fajmegóvó hivatását mohó elevenséggel teljesíti. Mindazt, amit megszerezhet, megszerzi. E gyors és mohó munka visszatükröződik játékában is. A gyermek mindig csak játszik. E tevékenység az ő erejének próbája, ez az ő élete, ugyanaz rá nézve, mint az emberre maga az élet és csak abban különbözik, hogy e tevékenység a gyermekben sokkal őszintébben, sokkal háborítatlanabban jelentkezik, mint a felnőttben az élet-tevékenység. Ez az, ami a játékot sokkal inkább tükrévé teszi magának a gyermeknek, fejlődésének és egyszersmint az élő életnek is.

Abból, hogy mivel játszik, hogy s miért játszik, kiolvashatjuk fejlődésének menetét, eljuthatunk ama forrásokig, honnan emberré levésének mélységes erői buzognak fel.

A gyermekben a cselekvő ösztönök ébrednek elő-

szőr,³⁾ s nem csak szervezete, hanem a szervezetére kívülről ható ingerek is állandóan munkára ingerlik.⁴⁾ De mi ezen munka tartalma s milyen ez a cselekvő ösztön forrása? Adataink erre megadják a választ.

A 3-6 éves gyermek játékát jellemzi a felnőtteket utánzó, a valami eszközzel való s a társas játék. Legerősebben a felnőtteket utánzó és a valami eszközzel való játék; a tisztán testedző játék e korban még háttérbe szorul az előbbieket mellett. És ez oly természetes. A gyermek megismeri környezetét, ez a környezet ránézve egy egész világ, megismeri a tárgyakat s mi természetesebb, mint az, hogy ezek hatása visszatükröződik játékában; mintegy ismétli azokat, amiket tapasztalt. Ezen ismétlések nélkül tétlenségre volna kárhozthatva; a tétlenség pedig ellentéte az életnek, a fejlődésnek.

A házi foglalkozás iránti érdeklődés a négy éves korral kezdődik, még pedig a fiúknál; a leányoknál a hat éves korral s egészen a 15 éves korig tart, míg a fiúknál a négy éves korral véget is ér. Legerősebb a leányoknál a 7-8 éves korhatáron. A nyereszkedő játékok iránt az érdeklődés a hat éves korral kezdődik (leányok) s tart a 17 éves korig (fiúk). Erősebben jelentkezik a fiúknál, mint a leányoknál. Legerősebben a 1(3-11 éves korban a fiúknál.

Az észfejllesztő és tudományos játékfajok iránt az érdeklődés csekély; a 8 éves korhatárral (leányok) kezdődik; legerősebb a 17 éves korban, még pedig a leányoknál.

Ha már most a gyermek fejlődése szempontjából végig tekintünk a játékokon, megjelölhetjük, mely játék-fajok

³⁾ V. ö. Alexander: Művészet. 103 l.

⁴⁾ Láng M.: A munkaszeretetre való nevelés módjai. 7 l.

foglalkoztatják a gyermeket egy-egy korhatáron legjobban s melyek legkevésbé. Ennek megállapítása nagyon fontos a gyermek fejlődésére, a játék alkalmazása és a gyermek nevelése szempontjából.

A valami eszközzel való játszókedv a három éves korról kezdődik, legkedvesebb az 5 és 9 éves korban s a 15 éves korról véget ér. Az eszközzel játszás kedvesebb a fiúknak, mint a leányoknak. Legkedvesebb a vak fiúknak. Nagyon természetes, hogy a leányoknak a bábujáték kedves, de csak a normálisaknak. Az eszközzel játszás a fejletlenebb gyermek idejére esik. Stratz⁵⁾ szerint ez semleges, Ranschburg szerint pedig a tapasztalat játszás útján való szerzésének kora. És ha elgondoljuk, hogy a gyermeknek e korban a játék az, amely a tapasztalategyűjtés forrásául szolgál, érdekesnek kell találnunk különösen azon adatokat, melyeket a vak fiúktól kaptunk. Náluk az eszközzel való játék a legkedvesebb egészen a 12 éves korig, mert ez a tapasztalatszerzés legbecsesebb eszköze. A 12 éves normális gyermek már alig játszik valami eszközzel, mert előtte a tapasztalatszerzés más

³⁾ Stratz (1. Ranschburg P.: A gyermeki elme. 11.) a gyermek testi fejlődésére támaszkodva a gyermek-kornak következő felosztását adja: I. korszak: a) az újszülött-kor, az élet első nyolc napja; b) fogatlan csecsemő-kor az 1 vagy 1½ évig; II. a semleges gyermek-kor a 2-8 évig; III. a nemek elkülönítésének kora 8-15 évig; IV. a serdülés és teljes megérés kora a 15-20 évig. Ranschburg a gyermekelme életének fejlődése szerint a következő korokat különbözteti meg: I. az összerendezett észrevevések s mozgások elsajátítása 1-2 év; II. a 2-7 évig a játék kora vagy a játszás útján szerzett tapasztalás kora; III. 7-15 évig a tapasztalatok oktatás útján való szerzésének kora, iskolás gyermek-kor; IV. 16-20 évig az elme megérésének kora.

útjai is megnyíltak. Ez is arra mutat, hogy a vak gyermekek lelki fejlődése lassúbb, elmaradottabb, mint az ép-érzékűeké. De ez meg ismét azzal van kapcsolatban, hogy a lelki fejlődés függ a fizikai fejlődés zavartalanságától, épségétől.

A valami eszközzel játszáshoz közel áll a felnőtteket utánzó játék, ez a hároméves gyermek legkedvesebb játéka, ez a játék mutatja a legtöbb változatot. Amint a gyermek idősebb lesz, a gyermek mind kevesebbet játszik ilyen tételt s ép ott ér véget határa, mint a valami eszközzel játéka. Ugyancsak a semleges gyermekkor kedves játéka a társasjáték is, de ennek kedvelésében nagy ingadozást vettem észre. Legkedvesebb a negyedik évben s a 15-ik évben, kedvelése azonban átnyúlik a gyermek fejlődésének minden korán. A társasjátékok kedvesebbek a leányoknál, mint a fiúknál a normális gyermekek közt, míg a vakoktól nyert adatok az ellenkezőt bizonyítják.

A társasjáték a szociális érdeklődés körét öleli fel; „az ember az emberért van, a gyermek a gyermekért”.⁶⁾

Míg ezen játékfajok kedveltségben annál jobban vesztenek, minél jobban fejlődik a gyermek, addig a testedző játékoknál az ellenkezőt tapasztaljuk (1. XII. t., 96. old.). A testedző játékok kedvelése a legcsekélyebb a 3 éves korhatáron, ettől kezdve mind kedveltebb lesz s legkedveltebb a fejlődését befejező gyermek, illetve a felnőtt előtt. Míg valamennyi játék iránt csökken az érdeklődés, ez iránt folyton női. A fizikai fejlődés zavartalansága kívánja ezt, mert enélkül semmiféle fejlődés nincs. És ha lényegét nézzük a játéktípusoknak, akkor azt találjuk,

⁶⁾ Ament: Die Seele des Kindes. 64 1.

hogy végső elemzésben valamennyi játék-típus: akár a társas, akár az eszközzel, de még a felnőtteket utánzó játék is csak motívumaiban más, mint a speciálisan test-edző játék. Ha megfigyeljük a játszó gyermeket, meggyőződünk arról, hogy minden játékát a folytonos mozgás karakterizálja. Mikor társasjátékot játszanak, akkor is futnak, körbeforognak, ide-oda szaladgálnak, egymást kergetik, ép így mikor kocsikával, lovacskával vagy más eszközzel játszanak. Ha nem is oly erősen, de a felnőtteket utánzó játékok is hasonló mozgásokkal járnak. Ez arra mutat, hogy minden játék ugyanazon belső ösztönből fakad, mint a testedző játék: lapdázás, kergetőzés, stb. Azaz valamennyi játéktípus a testedzést szolgálja. De ezen játék főtípusból tíz éves korig azon fajok szerepelnek, melyek a test kevesebb, nyugodtabb mozgásával járnak, később pedig azok, melyek jobban igénybe veszik a már erősebb fizikum erősebb mozgását. Tehát tíz éves korig a felnőtteket utánzó, a társas és a valami eszközzel játékok túlnyomóan a gyermekjáték típusok, később ezen motívumok elhalványodnak s helyükbe a test fejlődését szolgáló játéktípus lép. Ennélfogva legfőbb játéktípusnak kell az olyan játékokat tartanunk, melyek a test erősödését szolgálják.

És van-e ennél fontosabb akár a gyermek, akár a felnőtt ember szempontjából? Az ép testben ép lélek olyan axióma, melyet semmiféle csenevész zseni adattal megcáfolni nem lehet. Beteges a lélek, ahol a test beteg, nem erős, és a fejlődés mindig azoké, akiknek fizikai ereje épebb. A test ereje a lélek frissesége s amely gyermeknél rendben van a fizikum, az nagy hatással van karakterére is és forrása meglegedésének, örömének.⁷⁾

⁷⁾ Uffelmanir Hygiene des Kindes. 356 l.

S nem ok nélkül mondja egy német pedagógus: a gyermek-kor az az idő, melyben a munkaerőt gyűjteni kell. Ha ezen erőgyűjtést elfecséreltetjük a gyermekkel, akkor könnyelműen azt adjuk ki, amit később az életmunkára kellett volna fordítani.⁸⁾

S ha a gyermekjáték érdeklődési adatok után a játékmotiváló adatokat átvizsgáljuk, akkor előbbi tapasztalatainkat ezek amellelt, hogy kibővítik, még meg is erősítik.

Fentebb (1. XI. t., 73. old.) már csoportosítottuk adatainkat. Eszerint a játék motívumai háromféle ösztönből fakadnak: 1. fizikai, 2. érzelmi, 3. értelmi.” Ezek vagy mint indító, játékra sarkaló, vagy mint játékot kísérő, az ösztön kielégítését követő jól eső érzelmi hangulat jelentkezik a játszó gyermek lelkében. Hogy ezen ösztönerők milyen mértékben motiválják a gyermek játékát fejlődésének különböző idejében, adataink erre is megfelelnek (1. XII. t.).

Az érzelmi ösztön nem indító motívum, ez a gyermek játékában mint kísérő hangulat jelentkezik. Legerősebb ezen érzelem-kísérő motívum a 8-15 éves korban, leggyöngébb a 3 és 17-21 éves korhatáron. S mikor az érzelmi motívum a legcsekélyebb mértékben jelentkezik, akkor legerősebb a fizikai ösztön játékmotívuma és megfordítva. Ügy, hogy a kettő mintegy kiegészíti egymást. Sajátságos ingadozást mutat az értelmi ösztön motívum. Ez már a 4 éves gyermekben jelentkezik s a 6, 14, 17 éves korhatáron a legnagyobb. Ezen korhatárok egybe esnek csekély eltéréssel azon korhatárok fordulóival, melyeket Ranschburg a gyermek elmeéletének fejlődésében megjelöl.⁹⁾ Mindenesetre érdekes jelenség ez s arra mutat,

⁸⁾ Zeitschrift für Paed. Psych. XII. évi., 2. füzet.

⁹⁾ L. 92. old. 5. jegyzet.

hogy a játék motívumai között nemcsak a cselekvő ösztönt kell felemlítenünk, hanem az értelmi ösztönt is. Nem osztjuk tehát azt a véleményt, hogy „a gyermekben először a cselekvő ösztönök ébrednek, azután a megismerő ösztön.”

Ennek a cselekvő ösztönnek eredménye a játék,¹⁰⁾ inert az értelmi ösztönben a „megismerő ösztönt” is fel kell tételeznünk. Ugyanis az ilyenfajta megokolások „szeret vasutat játszani, mert így lehet városokat megtanulni (13 éves), arra vallanak, hogy valóban a „megismerő” ösztön is ott van az értelmi ösztönben.

Az értelmi ösztön erősebb a fiúgyermekekben, mint a leányokban, ellenkezőt tapasztaljuk az érzelmi játék-motívumnál. Ezzel a vak fiúk és leányok adatai is meg-egyeznek, csak abban van némi különbség, hogy itt a fiú- és leánygyermek adataiban kisebb *eltérést* találunk.

Mind az érzelmi, mind az értelmi motívumnál erősebben jelentkezik a fizikai ösztön a játékban, mert azt találjuk, hogy a 3-8 éves gyermek fő játékmotívuma az érzelmi s fizikai ösztönerő, a 6 éves korban az értelmi s fizikai, a 7-8 éves korban legfőbb a fizikai, de jelentékeny az érzelmi is, a 9-13 éves korban az érzelmi, de jelentős szerepet játszik úgy a fizikai, mint az értelmi, a 14-15 éves korban az értelmi, ettől kezdve pedig a 21 éves korig ismét a fizikai ösztön a játék főmotívuma. Mindezt egybevetve, arra a végleges konklúzióra jutunk, hogy a gyermek fejlődésében a 3-21 éves korhatáron a test fejlődésével kapcsolatos ösztönerő működik a legerősebben. Alkalmazhatjuk a játékra Payot találó hasonlatát:¹¹⁾ „Beethoven egy szép adagiojához hasonló: egy alapmotí-

¹⁰⁾ Alexander id. m. 103 í.

¹¹⁾ Payot: Az akarat nevelése. 46 l.

vum vonul végig minden változaton, melyek majd fedik, majd kiemelik azt: ez az ezer alakban újra és újra születő tétel, mintegy sokféle, de mégis egységes lelke ennek a zenei alakoknak s életet ad neki. Ennek a tételnek, mely csodás gazdagságával az egész dallamot viszi, az érzésben meg van a maga megfelelője: az ösztön”... így a játék sokféle változatában is megtaláljuk az alap-motívumot, melybe bekapcsolódik a többi, melyet színez, kiegészít anélkül azonban, hogy az alap-motívumot, mely éltetője minden játéknak, a gyermek minden korában, teljesen háttérbe szorítaná s ez az alapmotívum az építő, az élet, vagy amint mi elneveztük, a fizikai ösztön.

A gyermeket a játékra a fejlődését szolgáló ösztönerő sarkallja s ezen ösztönerő kielégítéséből fakad az a jól eső, az a gyönyörködő, az a mindennél kedvesebb és soha meg nem szűnő öröm, mely a játszó gyermeket eltölti. Ezt sejtette meg Montaigne,¹²⁾ mikor azt mondta, hogy a gyermek játékaik nem mint játékok, de a legkomolyabb cselekedeteiként bírálандók el.

Adataim szerint *legélénkebb, legszínesebb a Hitek élvezetének öröme a 8-14 éves gyermekben.* Ebben a korban játssza a legtöbb-féle játékot s ebben motiválja a játékát a leggazdagabb változatban. *A 3-6 éves gyermek s a már felnőtt ifjú játszik a legkedvesebb játékfajta s okol a legszegényesebben.* Feltegyük-e a kérdést, hogy mi oka van ennek? Fel kell tennünk s magyarázatát is meg kell kísérelnünk.

Én ezen jelenségnek okát abban látom, hogy a 8-14 éves kor a gyermek fejlődésében biológiai tekintetben a legkritikusabb idő. A gyermek fejlődő fizikai és lelki

¹²⁾ Montaigne: Paed, essai. I. k., 22. fejj.

képességeiben, amint az egyéniség terén végzett kutatásaim¹³⁾ is igazolták, ez az a kor, melyben a gyermek a kiforrás stádiumát éli. Ekkor kelnek tusára benne az összes testi és lelki erők, küzdve, forrva, tombolva, formálódva, építve és rombolva akkor éli a gyermek fejlődésének válságos idejét. Szóval ez a kor egy átmeneti idő, mely összekapcsolja a „semleges gyermekkort” a serdülés és teljes megérés korával. Ez a közbüleső, összekapcsoló-kor a „nemek elkülönülésének” kora s csodálatos pontossággal igazolja a játék terén tett kutatásom is azt, hogy ez a kor egy olyan időszaka a gyermek fejlődésének, mely elüt fejlődésének más koraitól.

Ezt a kort tartom az igazi gyermek-kornak, melyben a gyermek már bizonyos öntudatra ébredve, bizonyos öntudattal élvezi az életet. Ez a kor a szindús gyermekkor, a játék igazi kora, melyben a fejlődő erők játéka legszebben, legszínesebben nyilatkozik meg. Ebben a korban kell legfontosabb hivatásának tekintenünk a játékot, de egyszersmint a gyermek lelkének játékban való megnyilatkozását is a gyermek lelke szempontjából. A gyermek öntudatra ébred, forró gyönyörűséggel merül bele a maga világába, mint azok a felnőtt halandók, kiknek anyagi jólétük megengedi, hogy minden kívánságuk teljesüljön. A gyermek most már kivan, most már vannak kívánságai, a fejlődő fizikum, a fejlődő lélek, a nagy mohósággal szerzett tapasztalatok, a képzelő erő fejlődése, e nyugtalan, e rakoncátlan, e folyton csapongó hatalom megkívánja, hogy örökös munkában legyen, hol ez, hol az sarkalja a gyermeket, hogy egy pillanatra se

¹³⁾ Adatok a gyermek egyéniségének lélektanához. A Gyermek. III. évf., 5-6. sz.

szüneteljen nála a játéknak nevezett tevékenység. A gyermekben mint egy zsarnok uralkodik a játék, a gyermek csak ezé, csak a játéké, csak a fejlődésé. A gyermeket, mint a túlfűtött kazánt, feszegeti a benne levő erő; a gyermek földrengésen megy keresztül; a régi összeomlik és megépül az új. Hányszor hallottam fiamtól ilyen szavakat: most futni szeretnék, futni, futni, messze, nagyon messze és mindig csak futni. És hányszor láttam, hogy tombolva neki indult az udvarnak s mint egy első szabadságát élvező kis csikó, ugrálva, futva, viháncolva rohan össze-vissza. Ez az a kor, melyben a gyermek mindenből játékot csinál, mindennel játszik, a komoly dolgokat kiforgatja valójából s a maga tetszésének megfelelően játékká alakítja.

Aki megfigyelte már az ezen korhatáron levő gyermek játékát, láthatta, hogy csak egy kis idő lefolyása alatt is mennyire változatos. Láthatta azt, hogy e kis idő játékának változatosságában mennyi fizikai és szellemi erő nyilatkozik meg, mennyi leleménye az értelemnek, mennyi furfangja, mennyi kedves pajzánsága, hamissága, mennyi tapasztalat, mennyi úgynevezett művészet, ügyesség, naivság és komoly értelem, képzelet és utánczás, tévedés és okos számítás, az világosan látni fogja, hogy e fáradhatatlan, folyton folyó tevékenységnek a gyermek életében sokkal komolyabb szerepe van, semhogy pusztán azt mondhatnók, hogy ez a gyermek művészete, sem azt, amit Quayau mond, hogy a gyermek játéka a leghaszontalanabb erőfogyasztás. Itt magyarázatot nem adhat az érőfölösleg, mert a gyermek mindig játszik, még fáradtan is; sem a begyakorlás, mert a gyermek játéka ennek igen sokszor ellent mond, ép úgy, mint adaitamban megnyilatkozó vallomásainak legnagyobb része;

nem magyarázhatjuk meg a játékot az üdülés elméletével, mert a gyermek egész fáradságig, kimerülésig játszik, nem igazít el ebben egyetlen egy elméleti feltevés sem. Bele kell nyugodnunk a gyermektől nyert adatok igazságába, hogy a játékban egy olyan gyermek-munkával állunk szemközt, mely legsajátosabb jelensége a gyermek életének, egy olyan munkával, melyre ösztönzést a gyermek fejlődése ad a gyermeknek.

Nem fog megtéveszteni az elnevezés, hogy „játék”-nak hívjuk, és nem fogunk bírálatot mondani, a mi szempontunkból szűkre határolt, bizonyos föltett véleményekkel nem fogjuk a játékot belegyömöszölni egy elmélet skatulyába, hanem be fogjuk látni, hogy a játéknak nevezett ténykedés egy olyan munka, mely a gyermeknek fizikai, lelki, morális, szociális, gyönyörködő (esztétikai) hajlamát, képzeletét, egyéni hajlandóságait, szóval egyaránt szolgálja úgy a fejlődésben és erősödésben, mint a pihenésben; be fogjuk látni azt, hogy a játékban a gyermek fejlődésén munkáló belső ösztönöknek ép oly nagy szerepe van, mint a gyermeket érő esetleges pillanatnyi külső hatásnak, a komoly tapasztalatnak ép úgy, mint a ielcsillanó illúzióknak, a tisztán célnélküliségnek ép annyi, mint a fizikumra és a létre ható komolyságnak.

Legerősebb a játék örömeinek érzése a 9-13 éves korban, mikor is a játékot követő érzelmi hangulat, a játék örömeinek érzése legerősebben színezi a gyermek játékát. Ez a játékos öröm a 14-15 éves korhatáron értelmi színezést kap, majd ismét áthajlik a fizikai ösztön-ero kielégítésének örömére. Tehát a gyermeket, mikor már *fejnött*, mikor már elérte a 16-20 éves kort, ugyanazon ösztön-ero készíti a játékra, mint a fejlődés hajnalát élő 1-3-4 éves gyermeket. Ismét egy olyan kérdés

előtt állunk, melyet adataink tesznek fel (1. XII. tábla). És mi erre azt feleljük, hogy azzal, amit előbb állítottunk, már megadtuk a feleletet. Valóban a játékra a fizikai ösztön sarkalja úgy a csecsemőt, mint a „felnőtt „gyermeket”. Ezt állítjuk, azonban ezen állításunkat ki kell valamivel egészítenünk.

Az bizonyos, hogy a testi fejlődést elősegítő fizikai ösztön nélkül a test fejlődése meg se indulhatna, a csecsemőnek és a fejlődésben levő gyermeknek erre nagy szükség van. De mi szüksége van a már fejlődését befejezte ifjúnak? A magyarázatát ennek már nemcsak a gyermek, hanem a felnőtt életében is kell keresnünk. A felnőttek is játszanak, de ez a játék más célt szolgál, mint a gyermek-játék.

A 16-21 éves korhatáron álló felserdült ifjú már az élet munkájában erősen részt vesz, értelme megterhelése mindinkább rászűlyosodik s mind kevesebb jut neki a fizikai erőket kielégítő munkából. Ép így terheli az élet munkája a felnőttet is. A felnőtt elé az élet sokféle foglalkozása határozott célokat tűz; nehéz erőfeszítéseket tesz, hogy ezen célját elérje. Ép így az élet nehéz munkájához közel álló gyermek elé is. A cél szolgálatában fáradó gyermek ezen ténykedése szellemi erőit veszi igénybe, s nem fizikai erőit. A pihenő fizikai erők kielégítésre vágyanak. S ezek kielégítését keresi s találja meg olyan játékokban, melyek fizikai erőinek érvényesítését, gyakorlását szolgálják. Ezen korhatáron a játék már más hivatást tölt be a felserdült gyermek életében! A játék most „válík igazán élete háztartásában azzá, ami a felnőttek életében, tudniillik” pihenéssé illetve pihentetéssé.)

A pihenés, ez az, ami elválasztja a gyermekek-játékát a felnőttek-játékától; ez az, ami éles határvonalat húz a

Gyermek és a felnőtt játéka közé. A felnőtteknél a munka és a játék tevékenysége szembe állanak, egymással teljesen ellentétesek; a gyermeknél, mikor játékról s munkáról van szó, ezt a megkülönböztetést nem tehetjük, mert az a munka is, melyet a nevelés tervszerűen reá ró, egészen más természetű, vagy legalább is más természetűnek s célúnak kellene lenni, mint a felnőtt embernél. A felnőtt ember munkája a már meglévő erők kihasználásán alapul, míg a gyermeknél a még meg nem levő, vagy még szunnyadó, vagy csak tökéletlenül meglévő erők fejlesztését célozza. A felnőttnél a munka, természeténél fogva, az erők egyetemének folyton fogyasztásával jár s ezen erőfogyasztás rekreálására való a játék, mely egyik eszköze a felnőttnek arra, hogy pihenjen. *A játék célja tehát a felnőttnél a pihenés.*

Ezzel szemben a gyermeknél a munkának az erők gyarapítása a célja, nem pedig kifárasztása. Mivel pedig a játék is a fejlődő erőket szolgálja, tulajdonképpen ez is csak egy formája a munkának, illetve a gyermeknél a munkának sem szabad volna másnak lenni, mint a játék egy fájának. A kettő között csak az a különbség, hogy míg a munka kényszerű, mesterséges, irányított módon foglalkoztatása a gyermeknek és szolgálása a gyermek fejlődésének, a játék egészen önkényes, teljesen szabad megnyilvánulása a gyermek fejlődését szolgáló ösztönerőknek. De éppen ezen különbség miatt, míg a munkába éppen kényszerűségénél fogva a gyermek belefárad és pihenni vágyik, addig a játékban, mivel ez ösztönerőiből önkényesen folyik, soha sem fárad el. Továbbá, míg a munkában, éppen mivel ez mesterséges úton igyekszik erőit fejleszteni, a gyermek korlátozva érzi szabadságát, ezzel szemben a játékban, mivel abban ő a legszubjek-

tívebb értelemben vett szuverén, ezt a korlátot soha sem érzi. S mivel nem érzi, ép ezért oly élénk a szabadság, az erők játéka szabadságának érzése a játékban. Az erők szabadságának ezen érzése az egyén szubjektivitásának ezen korlátlan megvalósulása a gyermek fizikai és lelki erőinek ezen teljes szabadsággal való érvényesülése az oka annak a zavartalan és színes örömmel, mely követője a gyermek játéknak. Ezt az örömet a munkában a gyermek nem érzi, azaz annál jobban érzi a munkában is, minél inkább hasonlít az a játékhoz, minél inkább érvényesülhet benne egyéni akarata, egyéni erejének sajátos szabadsága.

Egy figyelemre méltó jelenséget kell felhoznunk újból, hogy a kis gyermek, a 3-5 éves és a felnőtt 16-21 éves. sokkal kevesebb játékfajt használ, mint azon gyermek, akinek korhatára 6-16 éven belül esik. Ez világot vet a játék lényegére. Az a biológiai jelenség – játék – melynek legegyszerűbb fajtáját a csecsemő első mozgásában – melyet artikulátlan játéknak nevezünk – láttuk, a gyermek fejlődésével mind rendezettebbé, mind többoldalúvá válik, de mindig szoros kapcsolatban marad azon ösztönökkel, melyek a gyermek fizikai és szellemi – értelmi és érzelmi – fejlődését szolgálják. S hogy a 3-5 éves gyermek játékfajtája szegényebb, mint a 6-14-16 éves korban, mikor a gyermek a fejlődés legdúsabb, leg-sokoldalúbb, legváltozatosabb útján halad. Hogy pedig a 16-21 éves felnőtt már ismét kevesebb játékfajtát használ, ez arra vall, hogy a gyermek elérte fejlődésével azt a határt, melyet a természet elébe szabott. A gyermekben eddig mintegy önhatalmúlag rejtve működő fizikai és szellemi ösztönök ideje lejárt és az élettől befolyásolt, irányított cselekvések kora megkezdődött a maga tuda-

tos szellemi és fizikai munkájával. E korban már a játék szerepe más lesz s ez a játék már nem azonos értékű és lényegűi azon játékkal, mely jellemezte a 3-4-16 éves korhatáron álló gyermekét. Míg előbb a játék szerepe a fizikai és szellemi fejlődés építő munkássága volt, most már a kifáradt erők pihenését fogja szolgálni. És valóban azt tapasztaltam adataimban, hogy a 16-21 éves felnőtt ifjú játéka már tudatos célú, már azért játszik, hogy pihenjen. E szerint a játék elnevezés nem azonos célú játékot illet: más a 3-16 éves korhatáron és más a játéka azoknak, kik ezen korhatáron túl vannak: *az egyik játék oka a fejlesztő ösztönök s célja a fejlődés, tehát ez a játék a gyermek fejlődésének biológiai jelensége; a másik játék oka a fáradtság, célja a pihenés, tehát ez a munkában kifáradás biológiai jelensége.*

Tévedés tehát akár a gyermekjátékot a felnőttek játékanak szempontjából megítélni, ép úgy, mint megfordítva a gyermekjáték szempontjából a felnőttek játékát. Hogy mégis egy névvel jelöljük, ez csak a nyelv használat tévedése, mely nem bizonyít semmit.¹⁴⁾ A nyelvhasználat ezzel a névvel a társadalom szempontjából improduktív ténykedést jelöl, azt a ténykedést, melynek kézzel fogható hasznossági célja nincs; s mivel a társadalomra a felnőttek szempontjából a gyermekjáték ilyen, ezen névvel jelölte a felnőttek olyan ténykedését is, mely eredményében hasonló a gyermekjáték tevékenységével.

A két játék között a hasonlóság csak látszólagos, lényegileg azonban a kettő között nagy a különbség. Hogy pedig akár a gyermek, akár a felnőtt játékát az öröm s jól eső érzés jellemzi, ez sem bizonyít a kettő azonossága mellett, mert ezek csak kísérő motívumok

¹⁴⁾ V. ö. Zeitschr. exp. Paed. XII. évf. 104. 1.

s ha a játékot nem kísérné öröm s jól eső érzés, akkor a játék, mint az ösztönerőket önként szolgáló biológiai jelenség elő sem állhatna. Az öröm s jól eső érzés az, amely természetessé s könnyűvé teszi a játékot; ezt maga a természet törvénye szabja elé. Minden más, ami nem a természettől van, ha még azonos is a játék-tevékenységgel, már mesterséges s nem játék, hanem munka. Erre élesen rávilágít a torna, mely szintén izommozgás és még sem játék. A gyermek sem tartja annak. Lehet mondani, hogy tornászni a gyermek nem szeret! Spencer sem tartja a tornát egyértékűnek a játékkal.¹⁵⁾ És nem is az, bár izommozgás, de a tornában mindenféle kitalált izommozgást végeztenek a gyermekekkel, a tornában az izommozgás mesterséges, kényszerű úton történik, többször ismétlődik, tehát nem változatos: ez izom-gyakorlás, melyben az izmok kifáradnak.¹⁶⁾ A kifáradás nem élvezet a gyermeknek. A játékban az izom-mozgások változatosak, a mozgást addig végzik, míg az kellemes, élvezetes.

Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a felnőttek kedves játéka a torna, a vívás, sat. sportszerű mozgások. Ezen mozgásokat egészen a fáradtságig gyakorolják, s a felnőttnél maga a fáradtság érzése lesz a kellemes, élvezetes: ez lesz az igazi pihenés.

Wundt mondja: a munka törekvés, a játék pihenés, szórakozás. Ez a meghatározás csakis a felnőttekre vonatkozhat, mert csak náluk pihenés és szórakozás is a játék. De hát játék-e ez valóban? Már előbb téves nyelvhasználatnak mondtuk s lényegében a felnőttek

¹⁵⁾ L. Mosso Angelo, ford. Karafiáth: Az ifjúság és a testi nevelés.

¹⁶⁾ V. ö. Magyar Paedagógia. XIX. évi, 569 1.

játékát nem is tarthatjuk játéknak. Ez a játék ugyanis csak egy más irányú munka, egy más irányú foglalkozás, mint az, amiben a felnőtt kifáradt. Az ember kifáradt erőit más irányban foglalkoztatja s az erőnek ezen más irányú foglalkozása a *pihenés*. Az ember „játékát” ez karakterizálja, a gyermekét pedig a fejlődés munkája: a gyermek nem a játékkal pihen. Az ő természetes pihenése az alvás. A két játék között tehát különbség van, a kettőt egységes szempontból megítélni nem szabad. Ha mégis összetévesztjük, ennek a külső hasonlóságon kívül még egy oka lehet. A gyermekkori játékok kellemes emléke megmarad a felnőtt emberben is; megmarad a játék-vágy is. A gyermekkori játékok kellemes emléke a felnőttben „játék”-tevékenysége alkalmával fokozott mértékben újul fel s minden esetre hozzájárul a játék-tevékenység kellemessé tételéhez is.

Fejtegetéseink során végig kísértük a játéktevékenység szerepét a gyermek fejlődésében addig a korig, mikor már a gyermek többé nem gyermek, hanem fejlődését befejezve, felnőtt. Láttuk azt, hogy a fejlődő gyermek fejlődési fokozatait a játék szempontjából is észrevehetjük. Hátra van még az, hogy ezen korhatárokat megállapítsuk.

A játéktevékenység szempontjából két kort különböztetünk meg a gyermek életében: az első kor az artikulátlan gyermekjáték kora, mely a három éves korhatárig tart; s az artikulált játék kora, mely a 3 éves korhatártól egész a fejlődés befejezéséig, a 20-21 éves korhatárig tart. Ezen utóbbi kor több szakaszra oszlik. Így első a 3-6 éves korhatár, mikor csak egy-néhány játék iránt élénk a gyermek érdeklődése.

Ezen kort jellemzi az is, hogy a gyermek ezen korban kevésbé érzi a játék örömét. E kort öntudatlan játék korának, vagy a fejlődő ösztönök korának nevezhetjük.

Második a 6-14 éves kor, mikor a gyermekben leg-többoldalú a játék iránti érdeklődés. E korban érzi leg-jobbán a gyermek a játék örömét. Ez a kor a tudatos játék kora, vagy a kifejlődött ösztönök kora. A gyermek-igazi játék-kora ez. Ettől kezdve hanyatlak a játékos kedv. A harmadik a 14-16 éves kor, a játékosztönök hanyatlásának kora. Majd a negyedik, a 16-21 évhatáron az ösztönök helyére a kifejlődött értelem lép s a játék elveszti gyermekjáték jellegét.

Ezen korhatárok különböztethetők meg s élesen rávilágítanak a játék lényegére, melyről azt mondhatjuk, hogy nem egyéb, mint *biológiai jelensége a gyermek fejlődésének*. Eredő oka a fejlődésen munkáló ösztönökben van. Ezen ösztönök kielégítése az a jól eső érzés, mely egyik fő jellemző karakterisztikuma a játéknak. Az ösztönök építő munkássága maga az élet, és ez soha sem szünetelhet. Innen van, hogy a gyermek mindig játszik, még ha egyébként fáradt vagy beteg is. S mivel az ösztönök magában a gyermekben vannak, hatásuk, a játék, is közvetlen. Innen a játék másik jellemző sajátága a természetesség, a korlátlan szabadság, mely szabadon csapong a fizikai és szellemi erők legkülönbözőbb szárnyain a valóság és képzelet, az élet és illúzió országain keresztül.

És mivel a játék szorosan egy a gyermek fejlődésével, a legnagyobb fontosságú a gyermekre. A játékot figyelembe kell venni a legnagyobb gondossággal annak is, aki a gyermek lelkét tudományos vizsgálat tárgyává teszi s annak is, aki a gyermeket nevelni akarja.

V.

A JÁTÉK TÉNYEZŐI.

Az ösztön. A játék-ösztön. Az ős-ember, a gyermek. Az ösztön osztályozása. A játék ősi formái. Az utánzás. A megfigyelés. A képzelet fejlődése. Játék-akarat. A szuggesztió s hatása. Az illúzió. A csalódás. Az önszuggesztió s a képzeleti tevékenység. Gyermek Robinzonok. A szociális érdeklődés.

1.

A játékot az ösztönből eredőnek tartjuk. Ezen állítá-
sunkat nem az elméleti feltételre alapítjuk hanem ada-
tokra; nem külső megfigyelésekkel, hanem gyermek-
tanulmányi adatokkal dolgozunk. A mi igazságunk nem
szubjektív, hanem objektív igazságok, a gyermek
igazságai. Így jutottunk adataink alapján ama következ-
tetésre, hogy a gyermekjáték az ösztönből származik;
nem a gyermeken kívül eső cél érdekében áll elő (begya-
korlás), oka nem ezen cél elérése, hanem a gyermekben
magában van, azaz nem egyéb, mint az ösztönök tevé-
kenysége.

Mint eredő okot, tehát az ösztönöket vesszük fel a
játék tényezőjének, de kérdés, mit tartunk mi ösztönnek?
A játéktevékenység megítélésében csak egy lehetséges
álláspontot ismertünk el helyesnek s ez a biológiai állás-
pont, ha tehát ösztönökről beszélünk, ezt csak biológiai
szempontból tehetjük. Biológiai tekintetben ösztön név-
ével azon erőt nevezzük, mely az életképesség feltétele.
Egy ilyen erőnek tagadása annyi volna, mint magának az
életnek tagadása. Minden élőben, minden olyanban,
amiben élettevékenységet figyelhetünk meg, kell lenni
életképességi erőnek, mely nem függ semmitől, csak
önmagától, mely nem tényezője másnak, mint önmagá-
nak, azaz az életnek s magyarázata semmi másban nem
kereshető, mint az élet tényében, bizonyítását maga az

élet adja. Mihelyt nincs életösztön, élet sincs, vagy ha élet nincs, ösztön sincs.

Az ösztönöket minden élő lény tehát magával az élettel kapja; ez azon örökség, melyet a fejlődés örök törvényei értelmében az élettől minden élő megkap. Helmholtz mondja: „az ember veleszületett természetének hatásaként csak a reflex mozgások és ösztönök vehetők fel” s hogy ezen ösztönök közül nem az esztétikai gyönyörködés ösztöne lép legelőször munkába, azt talán a mi igazunk érdekében bizonyítani nem is kell és azt sem, hogy ezen ösztönök nem begyakorolnak bizonyos élettevékenységet, hanem építenek csontot, izmokat, idegeket, agyvelőt, szóval *fizikumot*, mely nélkül az életcélok hiábavalók. Fichte is azt mondja: legeredetibb bennünk a *Drang zum Handeln*. Cselekedni és nem begyakorolni s ez a cselekvés a játék, mely erősíti a testet.¹⁾

Az ösztön első munkája tehát a test felépítése és megóvása és ezen ösztön mindvégig megmarad az utolsó lélekzetvételig. Ez a biológiai fejlesztő ösztön mindenkor az élet fentartásának szolgálatában áll; ez energiaszerző, az energia-szétosztó, ez az az erő, mely transzformálja a külső energia behatásokat s ez teszi lehetővé, hogy ezek átalakuljanak fizikai, vagy más néven, szellemi jelenségekké. Ez az ösztönerő minden élő lényben megvan, az állatban úgy, mint a növényben. Mikor a növény a világosság felé fordul, nem tesz egyebet, mint a gyermek, mikor szájával az anyai emlő után nyúl, vagy játszik. És az ösztönerőnek számos ilyen megnyilvánulását tapasztaljuk minden élőben. Csak gondoljunk magunkra s gondoljunk a „megmagyarázhatatlannak” ilyen-

¹⁾ Uffehmann: Hygiene des Kindes. 356 l.

féle nyelv magyarázataira: ösztönszerű félelem, vonzódás; gondoljunk az állatok csodálatosan finom ösztöneire és nem egy csodálatos magunk esetére, mikor valóban csak ösztönünk mentett meg valami bajtól, szerencsétlenségtől, vagy vezetett jóra, sikerre. Gondoljunk arra, amit egy-egy esetben utána gondolva szoktunk mondani: csodálatos. Pedig ez nem csoda, mert az ösztön sem az. Ez is az életfizikum jelensége, mint minden s ha mégis csodálatosnak tartjuk, ez nem mástól van, mint attól, hogy az ösztön az élet műhelyének legmélyén dolgozik bennünk s munkásságának megnyilvánulásai csak emberi és nem az élet szempontjából csodálatosak. Biológiai az élet jelensége, melyet így formulázhatunk: „Ha biológiai az egész szerves faj s benne az egyén életét tekintjük, tudjuk, hogy két hatalmas erő munkál benne, az önfenntartó és a fajfenntartó ösztön. Az önfenntartó ösztön az egyénben az egyén fenntartására törekszik. Kíván tehát mindent, ami előmozdítól, s kerül mindent, ami hátrólól hat az életműködésre. Kívánja a gyönyört s kerüli a fájdalmat.²⁾

És ha azt olvassuk a gyermekjáték tevékenységet megokoló adatok között, hogy azért szeret játszani, mert egészséges, edz, erősít, azért szeret lapdázni, mert jókat rúghat, azért mamát játszani, mert mama lehet, főzőcskét, mert ehet, vajjon nem az ösztön szavai-e ezek? t.s amikor a gyermek azt mondja, azért szereti játszani a Pittypalatty Palkót, mert semmi baja se történhet, főzőcskét, mert csendes játék stb.; ha látjuk azt, hogy a gyermek mérlegeli, veszedelemmel jár-e az a játék, vagy sem, és ha ezt olyan gyermekek is mondják, kiknél a veszély fogalma még ismeretlen, a veszély még nem

²⁾ Pekár: Positiv aesth. 533 1.

tamilt, akkor mi nem azt fogjuk mondani, amit Lombroso Paula mond, hogy a „gyermek igyekszik visszatartani magát attól, ami veszélyes”,³⁾ mert nem a *gyermek* igyekszik *magát* visszatartani, hanem a *gyermeket* a bennelevő *ösztön*. És ha azt tapasztaljuk adatainkban is, hogy a gyermekek közül a leányok babáznak, a fiúk pedig nem, vajjon megokolhatjuk-e ezt azzal, hogy a fiúknak' az anyaság foglalkozását nem kell gyakorolni, mert anyák nem lesznek. Igazán úgy külsőleg, ha a lát-szólagos célt tekintjük, azzal magyarázhatunk. De azt kérdezzük, honnan van ez a tevékenysége a leányoknak s miért nincs ez a fiúknak, akkor azt a kérdést is fel kell tennünk, miért volt mindig ily tevékenysége a leányoknak s feltétlenül azt is kérdeznünk kell: mindig csak a leányok tevékenysége volt-e a bábujáték? És a fiúk sohasé játszottak bábuval? Ki merne erre a kérdésre azzal felelni, hogy a fiúk nem játszottak bábuval, holott ma is játszanak, csakhogy ez a bábú náluk: katona, pásztor, kocsis, sat.-féle.

Ha pedig figyelembe vesszük a bábú történetét, mely arról szól, hogy a bábú istenség volt,⁴⁾ istenség kicsi bálványa volt s innen került a bölcsőbe tett gyermek istenség bálvány a gyermek kezébe, akkor mindenesetre azt kell tartanunk erről a játéktevékenységről, hogy ez, illetve a bábuval való játék közös játéka volt leányoknak s fiúknak s differenciálódása későbbi keletű. Az ősi alak csak báb-játék s csak akkor lett külön leány bábú-játék, mikor a felnőttek, a környezet befolyása egy bábúhajlamot szuggerált a leányba, s egy más báb-játék-hajlamot a fiúba. Az ősforrás az ösztön, a játék

³⁾ P. Lombroso: Das Leben der Kinder. 19 1.

⁴⁾ Hildebrandt: Das Spielzeug im Leben des Kindes. 40 1.

tevékenységének ösztöne, a többi már a civilizáció, a környezet befolyásának – mondjuk – a nevelésnek eredménye. Nem értjük, „miért kellene éppen a bábujátékot az anyaságra begyakorlásnak tekinteni, mintha bizony éppen a bábujátéktól függene az, hogy a leányból anya legyen. Hiszen az anyaság a fajban gyökerezik”.⁵⁾ És egészítsük ki e szavakat: nem a játékban; mert nem az által.lesz anya, mert e nélkül is lehet anya a leány, a fiú pedig soha, még ha mindig leányként bábuval játszanék is.

Groos azt mondja: az alacsony játék-ösztönök az állati s ős emberi időből maradtak fenn s a játék ép ezen ősi ösztönöktől való megtisztulásnak mintegy eszközlése.⁶⁾ Ezzel a kijelentéssel foglalkoznunk kell, mert ez rá mutat ugyan a játék ösztönszerű eredetére, de magát a játék-tevékenységet mégis tévesen magyarázza. Ha feltételezem azt, hogy a játékösztönök az állati s ősemberi idő maradványai s hogy a játék az, mely által az ősi ösztönöktől megtisztul a gyermek, akkor kérdeznem kell azt is, melyek azok az ősi ösztönök, melyektől megtisztul a gyermek. A játék-tevékenység adatai azt mutatják, hogy ezen tevékenység ösztön eredetű ugyan, de semmiféle tisztulási processussal nincs kapcsolatban, mert az, a mi tisztulásnak látszik, nem más, mint fejlődés. S hogy valóban fejlődés, ez adatainkból világosan kitűnik. És ha adataink alapján azt mondjuk, hogy a gyermek 14-16 éves kora az ösztönök hanyatlásának kora, a 16-21 éves korban pedig, hogy az ösztönök helyére a kifejlődött értelem lép, ezzel nem azt mondtuk, hogy az ösztönök megszűntek, csak azt, hogy a gyermek

⁵⁾ Colozza idézése (1. id. m. 228 l.) s Hall: Study of Dolls. Ped. Sem. 1896.

⁶⁾ Zeitschrift für Päd. Psych. 1911. évi, 354 l.

olyan fejlődési szférába került, melyben cselekedeteit többé már nem az ösztönök kielégítésének jól eső érzése karakterizálja, hanem a maga elé célt kitűző értelem. Mert hiszen a gyermeknek emberré fejlődése is fajban gyökerező s ezen fejlődéssel kapcsolatos a játék, illetőleg ezen fejlődés menetét kíséri a játék, mint a fejlődésen munkáló építő ösztönök biológiai jelensége.

Előbbi idézetünk a gyermeket kapcsolatba hozza az állattal s ősemberrel, mert játéktevékenységét ezen időkből megmaradt ösztönöknek mondja. Hogy ha ezt feltételezem, kérdeznem kell, miben hasonlít a gyermek az állathoz s miben az ősemberhez. Kapcsolatát az állattal már tárgyaltam. Az ősemberrel kapcsolatba hozni máinehezebb lesz, mert az ősembert nem ismerjük. Az ősemberhez legközelebb áll a primitív ember s így a gyermeket csak ezzel állíthatjuk párhuzamba.

Három-négy jellemző sajátságot említek fel, melyek megegyeznek a primitív ember s a gyermek között:⁷⁾ önzők, kegyetlenek, szeretnek rajzolni s nehezen tudnak egy dologra huzamosabban figyelni. Ezek közül az önzés és kegyetlenkedő hajlam általános emberi tulajdonság, melyet a civilizáció valamelyest formált, de csak formált s teljesen ki nem irtott, mind az önzésre, mind a kegyetlenkedésre akár a történelemből, akár az életből fölös példákat idézhetnénk. Ezt az ősi, ösztönszerű sajátságot tehát faji sajátságnak kell minősíteni, amelyet a nevelés módosíthat, enyhíthet, de ki nem irthat. Oly sajátság ez, mely a civilizált s primitív emberben egyaránt megvan. megvan a gyermekben is, mint az ember-faj fejlődő egyénében. Erről fölösleges tovább beszélnünk.

⁷⁾ V. ö. G. F.-Scott Elliot: A primitív ember hajdan és most. 176 s. k. lap.

Hogy sem a gyermek, sem a primitív ember nem tud huzamosabban figyelni egy dologra, ez már lényeges sajáttság. Ez azonban nem az ösztönöktől függ s ezen pusztán a játéktevékenység nem segíthet, mert ha segíthetne, akkor a primitív ember is megtanulna figyelni, mert a primitív ember gyermekei is ép úgy játszanak, mint a civilizált ember gyermekei. A figyelni tudás a nevelés mértékétől függ. Minél neveltebb, iskolázottabb az egyén, annál fejlettebb az intelligenciája s annál képe-sebb lesz arra, hogy figyelni tudjon. A figyelni tudás tehát a neveléstől függ. Marad a rajzolás.

Számos vad nép ép úgy szeret rajzolni, mint a gyer-mek. Erre vonatkozólag utalok egy megjegyzésre,⁸⁾ mely szerint a primitív ember művészete és a gyermekrajz között lényeges különbség van. Ez rá mutat arra, hogy míg a gyermekrajz játék, addig a primitív emberé már nem az s míg a gyermekrajzban mindig ott van a játékos gyermek naivsága, addig a primitív ember művén meg-látszik a habár kezdetleges, de mégis öntudatos emberi ész.

Véleményem szerint a gyermek s a primitív ember között nagy a különbség; az ember minden körülmények között ember, a gyermek azonban, akár civilizált terüle-ten, akár az őserdőkben születik is primitív emberektől, mindig gyermek. Gyermek, kinél a játéktevékenység nem az ősi ösztönök elvesztését fogja szolgálni, hanem a fizikai fejlődését, az emberré levest. A játék tehát, véle-ményünk szerint, nem az állati vagy ősemberi idők maradványa, hanem az ösztönök tevékenysége, mely ösztönök függetlenek a civilizációtól, függetlenek az idő-

⁸⁾ Dr. Vajda Ernő: Uránia. 1912., 4. sz.

tői, még a fajtól is, mert minden élő lényben, akár növény, akár állat, akár ember legyen is az, megvan.

Lombroso Paula munkájában⁹⁾ azt mondja, hogy a gyermekben van kereskedő, drámai stb. ösztön. Mi az ösztön ilyen értelmezését tévedésnek tartjuk. Ez annyit jelentene, hogy a gyermek egy ösztön-gyűjtemény. De fölösleges is az ösztön ilyenféle osztályozása, mert az ösztön, amint mi értelmezzük, nem tehetség, hanem életerő, életképesség, mely minden élőben meg van. Csak arról lehet szó, hogy ezen ösztönerők építési képessége milyen irányú. Mi tehát nem fogjuk az ösztönt a különböző életpályák szerint osztályozni, nem fogjuk azt mondani, hogy amikor a gyermek boltosdit játszik, akkor benne kereskedő, mikor katonásdit, katona, színészesdit, színész-ösztön dolgozik, mert akkor azt is kellene mondani, mikor kocsisdit játszik, kocsis, mikor lovacsát, ló-ösztön, hanem azt, hogy van önfenntartó és fajfenntartó ösztön. A gyermek egyén ugyanis nem azért van, hogy kereskedő, színész, kocsis, diplomata, vagy más efféle legyen, hanem, hogy Önmagát fenntartva, fentarthassa fajtát is. Az élet biológiai célja objektíve nem az életpályák (ez lehet szubjektíve az egyén s a nevelés célja), hanem végeredményében a faj életbenmaradása. S ha ez, amint valóban ez, nem tehetünk olyan megkülönböztetést a faj életben maradásán munkáló ösztönerők között, mint Lombroso, mert biológiailag mindegy, akár kocsisok, akár diplomaták, vagy királyok tartják is fenn a fajt. E megkülönböztetés emberi s nem biológiai és semmi esetre sem volt így a civilizáció előtti ősi időkben, pedig emberfaj akkor is volt.

⁹⁾ L. Das Leben der Kinder. 28 l.

Az ösztönöket céljuk és munkájuk megnyilvánulása szerint oszthatjuk csak fel. Előbbi a természetes tapasztalaton alapul (ön- és fajfenntartó ösztönök), utóbbi pedig gyermektanulmányi adatainkon. Eszerint van fizikai, értelmije érzelmi ösztön.

A gyermekjáték tevékenységében e három ösztön-motívum nyilvánul meg fejlődésének különböző fokozatain részint mint ön-, részint mint fajfenntartó. Adataink élesen rávilágítanak arra, hogy e három ösztönerő a játék tevékenységében miképpen nyilvánul meg korhatárain (1. XII. t.). Látjuk azt, mikép segíti a többoldalú fejlődést hol a fizikai, hol az érzelmi, hol az értelmi ösztönerő erősebb impulzusa. Mikor a gyermek leggyöngébb s legtöbb szüksége van a fizikai ösztönerő Hatalmas munkájára, ez az ösztönerő munkál legerősebben, hogy a csontok, az izmok, az idegek, az agy csodálatos munkája kifejtésére szolgáló agysejtek fejlődjenek. Elérkezik a hatodik év, melyben az értelmi ösztön ad hatalmas impulzust, jön a fejlődés válságos, tomboló ideje, amelyben az értelmi-, fizikai- s érzelmi ösztön egyaránt munkába áll, hogy mindazon képességek kifejlődjenek, melyek az emberi egyénben az ön- és a faj fenntartását biztosítják; és elérkeztünk a fejlődés utolsó fejezetéhez, mikor is a játék helyére a munka lép, melyet az egyén a maga szubjektív akarata szerint végez. A fejlődés befejezést nyert, képessé van téve a felnőtt arra, hogy önmagát és faját fenntartsa. Az egyén biológiai fejlődése be van fejezve s megérkezett a társadalmi, az emberi élet munkája, melyben az elfáradt erők pihenését az egyén maga szabja meg. Az ösztönök megmaradtak, de elhalványulnak. Az egyén, ki eddig a fejlesztő ösztönök rabja

volt, most a körülmények s a kifejlődött életerők rabjává lesz. Erejét, erőfeszítését ezek szabják meg, tetteit ezek irányítják. Az ösztönök rabszolgája felszabadult, hogy még nagyobb rabszolgává legyen. Hogy rabszolgájává legyen ambícióinak, a dicsőségnek, hírnek, önzésnek, önzetlenségnek. E?s a szabaddá lett rabszolga lázongva tépi el láncait, nem hallgat elhalványult, trónjáról letett uralkodója, az ösztön szavára, hanem két kézzel rombolja azt a gyönyörű épületet, melyet ösztönerői felépítettek: fáradt fizikailag vagy szellemileg az összeroskadásig. Mindegy, már ez mind emberi s biológiai szempontból nem érdekel.

Az ösztönerők biológiai munkája sokféleképp nyilvánul meg a játék tevékenységében, amint adataink s a megfigyelés is bizonyítja. A csecsemő legegyszerűbb mozgása már játék, illetőleg ép olyan tevékenység, mint a legösszetettebb faja a játéknak, ép úgy kihat az egész organizmusra, mint emez. És ha e játékot igazán meg akarjuk érteni, akkor nem a legösszetettebb játékokat, hanem ezen legegyszerűbbeket kell tanulmányoznunk, mert ezen egyszerű játékokban figyelhetjük meg legjobban a játék lényegét. E játékok arra vallanak, hogy a játék eredeti formái egyszerű mozgások., A mozgás a játék legfejlettebb eleme, ez karakterizálja a játékot a gyermek fejlődésének minden fokán. A játék legősibb formái azon játékok, melyek tisztán mozgásszerűek; a többi játékfaj megtartja ugyan a játék ősi elemét, a mozgást, de sokféleképp színeződik. S érdekes, hogy mindvégig az a gyermek legkedvesebb játéka, amely mozgással jár. A játék színezésében észrevehetjük a környezet hatását, mert hiszen a gyermek sem veheti ki magát a környezet hatása alól. „A környezet az állatokra az

állatok mechanizmusának közvetítésével hat”.¹⁰⁾ De ezt a külső hatást el kell választanunk azon hatásoktól, melyek a belsőből jönnek, melyek a gyermek-ösztön erőiből származnak. A környezet hatása alatt más játékokkal játszik a falusi és városi gyermek, de egy bizonyos fajta játékban mégis egyesülnek. Ez azon játék-fajta, mely az ős ösztönjátékokra vezethető vissza, melyek a fizikai fejlődéssel kapcsolatosak. Azt kell tehát mondanunk, hogy vannak ős ösztön-játékok s vannak tanult, mesterséges műveltségi környezet hatása szerint igazodó játékok. De habár így differenciálódnak is a játékfajok, a főlényegük mégis az, ami az ős ösztönjátékoké: a mozgás.

Lamarck mondja: „a funkció teremti a szervet”. Ez rávilágít élesen a játéktevékenységre, hogy az a mozgás, mely a játékban nyilvánul, a fejlődés, az élet feltétele; de ez a társadalmi fejlődés, a kultúráé is, „mert a test fenntartása és az egészség lényege a kultúrának”.¹¹⁾ A játéktevékenységben nyilvánuló ösztön-erők fejlesztő munkája így kapcsolódik bele a társadalmi fejlődésbe, a kultúrába. Mert ki merné tagadni azt, hogy „az egyénnél a használat erősíti az izmokat, a tökéletes pihentetés vagy a hozzátartozó ideg kiirtása pedig gyengíti.”¹²⁾ És ép így ki merné tagadni azt is, hogy „a játéktevékenység a maga sokoldalúságával tényezője a gyérnek többoldalú megerősödésének”. Az izom az által, hogy izom gyanánt működik vagy izomkodik, még inkább izommá válik,¹³⁾

¹⁰⁾ Dantec: A biolog. filozófia elemei. 114 l.

¹¹⁾ Társadalomtudományi Szemle. 1911. évi. dec. szám.

¹²⁾ Darwin: Az ember származása. i., 39 l.

¹³⁾ Dantec id. m. 95 l.

és a gyermek az által, hogy a játék tevékenységében átvéve a környezet hatásait, emberkedik, még inkább emberré, a társadalom alkalmas tagjává válik. Az energia megmaradásának elve így érvényesül a gyermekben, a gyermekjátékban: A gyermek a környezettől átvesz bizonyos hatásokat, átvesz bizonyos energiát, ez az energia nem vesz el, hanem ösztöneitől átfórmálva, mozgássá alakú; de ez a mozgás a fejlődés s mikor a gyermek elérte a kifejlődést, a kapott energiát visszaadja a társadalomnak ismét. S így, bár a játék biológiai célja nem a kultúra, nem a szervek kultúrára begyakorlása, mégis, mivel az egyén fejlődése főfontosságú a kultúrára, közvetlen kapcsolatban áll vele. Ez adja meg a játék tevékenységének nagy fontosságát s talán ez volt az oka annak, hogy Groos ezen nagyfontosságú, közvetve elért társadalmi cél miatt olyant tulajdonít a játéknak, ami – biológiailag véve a dolgot - nem lehet benne a játékban. A felnőtt életre vonatkoztatva, a gyermek fejlődésének társadalmi jelentősége van s mivel ezen fejlődésben a játék tényező, megállapítható a játék erre vonatkozó szerepe is, ennek tárgyalása azonban már nem a biológia feladata, hanem a pedagógiáé. S mint ilyent, élesen keli elválasztanunk a biológiai jelenségtől.

Más az ösztön s más az iskola, a nevelés szerepe. Az ösztön az ön- és fajfenntartásért fejleszti a természet, az élet parancs szavára az egyént s ezt a nevelés nélkül is eléri; a nevelés mesterséges eszközökkel a társadalomért neveli az egyént. Az egyik célja a fajember a másiké a társadalom-ember. Igen fontos, hogy a nevelés ezen munkájában ismerje a biológiai egyént, ismerje az ösztönök fejlesztő munkájának útját, mert minél inkább

ismeri azt s minél inkább simul ezen természetes úthoz mesterséges nevelő eszközeivel, annál tökéletesebb lesz az eredmény: a társadalom-ember, Groos begyakorlás játék-elmélete a nevelés szempontjából fontos s ezen elméletnek igazán ott fogjuk hasznát venni. Biológiai szempontból a begyakorlást itt, hol a játék tényezőiről szólnunk, mellőznünk kell s a játék tényezőjéül adataink alapján nem a begyakorlást, mint célt, hanem az ösztönt, mint életerőt kell tekintenünk. – Még pedig mint fő-tényezőt, a fizikai ösztönt.

A három ösztönerő, mint játéktényező közül legfontosabb a fizikai ösztön. Ez kezdi meg a test építésének munkáját, ezen ösztönerő nélkül sem az érzelmi, sem az értelmi erő ki nem fejlődhetne. Mert e két ösztönerő már a gyermek fejlődésének fázisait jelzi. A gyermek születésekor fejletlen aggyal lép a világba, az értelmi működésre fontosabb szervei, az asszociáció-pályák még nem készek;¹⁴⁾ az újszülött lelkét „járatlan ösföldnek tekinthetjük utak s vasutak nélkül” s „úgy képzeljük a lelki mechanizmus kifejlődését az agykéregben, min az utak, vasutak építését a megfelelő helyi és országos forgalom érdekei szerint”.¹⁵⁾ Fizikai fejlődésével együtt halad értelmi fejlődése is. Ezen fejlődés egyik jelensége az, hogy már a gyermek utánóz. Az utánzás az, amely az artikulátlan játéktevékenységet artikulált játéktevékenységgé teszi; mihelyt az utánzás észrevehető, nyilvánvaló, hogy a gyermek önmaga és környezete, az őt körülvevő élet között megtalálta a kapcsolatot. Észre vette a gyermek a kívülről jövő világot s részesévé lett mindazon fejlődés-

¹⁴⁾ Ranschburg: A gyermeki elme fejlődése. 26 1.

¹⁵⁾ Pékár: Positiv aesth. 267 1.

désnek, mely kifejezésre jut környezetének civilizációjában. S mihelyt szuggesztíója alá kerül az őt körülvevő életnek, megkezdődik a gyermek részéről is az a sokféle munka, mely feltétele minden fejlődésnek és ezen sokféle munkában egyik legfőbb tényező az utánzás.¹⁶⁾

Az utánzás elve az embernél igen erős, különösen a barbár állapotok között élő embernél, mondja Darwin.¹⁷⁾ Ugyanezt megtaláljuk az állatok között is, még pedig annál erősebb az utánzás képessége az állatban, minél értelmesebb fokon áll; de nemcsak az állatban, hanem általában minden élőben megtaláljuk az utánzás nyomát. Mi ugyanis az utánzást az élethez alkalmazkodás egy módjának tartjuk. Mikor az élő olyanná akar válni, mint a körülötte levő élet, mint környezete, ez alkalmazkodás és ezen alkalmazkodási képesség nélkül az élő elvesztené képességét az életre. Mivel pedig az, hogy olyan akarok lenni, mint környezetem, csak utánzás által lehetséges, nyilvánvaló, hogy az alkalmazkodás utánzás, illetőleg az utánzás is alkalmazkodás.

Nagyon természetes, hogy az utánzásban különbséget kell tenni a növényi és állati, az állati és emberi utánzás között. S így, mikor az utánzást, mint egyszerű biológiai ténytet fogjuk fel, még nem mondtuk azt, hogy az utánzás és utánzás közt nincs különbség. Amint fejlődésbeli fokozati különbség van az élők között, akép van bizonyos fokozati különbség az utánzás lényege között is. Azt azonban nincs okunk tagadásba venni, hogy az utánzás és az alkalmazkodás céljában egy s ha valami különbség van köztük, ez a különbség csak a különböző élő egyének

¹⁶⁾ Queyrat: id. m. 78 I.

¹⁷⁾ Darwin: Az ember származása. I., 78 I

fejlődési fokától függenek. Az életképesség biztosítására szolgáló fegyver tehát az utánzás, ezt a fegyvert születési örökségként kapja az élő. Vagy másként, az utánzás is olyan örökölt ösztön, mint a fizikai; az utánzásban azonban az állatnál s a gyermeknél olyan elemeket találunk, melyek értelmi tevékenységre vallanak.

Erre rámutat Darwin,¹⁸⁾ ki ezt mondja: „Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy mihelyt az ember elődei társulókká lettek (és ez valószínűleg igen korai korszakban történt), az utánzás elve, az értelem és a tapasztalás is növekedett, miáltal az értelmi erők bizonyos módon erősen megváltoztak, aminek az alacsonyabb *rendű állatoknál már csak nyomait találjuk meg*. A majmok igen hajlamosak az utánzásra ép úgy, mint a vadember; és az előbb említett tény, hogy bizonyos idő múltán ugyanazon a helyen egy állatot sem lehet ugyanolyan csapdával megfogni, azt mutatja, hogy az állatok tapasztalásból tanulnak és a mások elővigyázatát utánozzák”. Darwin ezen szavai élesen rávilágítanak az utánzás lényegére, „hogy benne az értelmi tevékenység elemei megvannak, de ezen értelmi elemeknek az állatnál már csak a nyomait találjuk meg. Ugyanígy csekély nyomát találjuk a csecsemő gyermek első utánzási tényeiben is, később azonban az értelmi elem mind több és több lesz az utánzás tényében. Erre példát fölösen találhat ki-ki a gyermek játékának egyszerű megfigyelésében. A hároméves gyermek, mikor házat épít, kocsit csinál, homokban játszik, ott kutat fúr, alagutat csinál, mikor bábúját öltözteti stb., világos, hogy mindezen ténykedések nem pusztán utánzási tények, hanem kapcsolatosak olyan tényekkel, melyek

¹⁸⁾ Darwin: Az ember származása. I., 126 l.

értelmi munkásságot: megfigyelést, tapasztalatot, emlékezést, képzeletet tételeznek föl. Az utánzásban ezen értelmi elem annál több, minél fejlettebb a gyermek s fejlettségének egy bizonyos fokán az utánzás már háttérbe szorul s tisztán az értelmi munkásság nyomul előtérbe. Legerősebb az utánzás adataim szerint a 3-5 éves korhatáron, ettől kezdve veszt erejéből s a 15 éves korhatáron megszűnik, illetve az utánzás értelmi ténykedéssé válik.

Groos, ki az utánzásról szóló felfogásokkal hosszasan foglalkozik, arra a következtetésre jut, hogy az utánzás ösztöne eszköz arra, hogy az értelmi tevékenység pályája az értelmi tevékenység fejlődésében szabaddá tétessék;¹⁹⁾ de azt is mondja, hogy nem helyes az a felfogás, mely az utánzást tisztán az utánzó ösztönből eredőnek tartja, mert az utánzás különböző ösztönerekkel kapcsolatos.²⁰⁾

Groos ezen megjegyzését kiegészíthetjük azzal, hogy ezen ösztönerek részben fizikai, részben pedig, illetve főképp, értelmi ösztönerek. Eszerint az utánzás ösztöne mintegy összekötő kapocs a fizikai és az értelmi ösztönerek tevékenysége között s minél alacsonyabb rendű az állat-egyén, annál inkább kapcsolatban van a fizikai ösztönerekkel, minél magasabb fejlődési fokon áll, annál több benne az értelmi színezés. *Az állatnál az értelmi tevékenység legmagasabb fokát az utánzás tényeiben látjuk*, míg az embernél a gyermek-egyénben az utánzásban csillan fel az értelmi tevékenység első sugara.

Az állati és emberi utánzás lényege tehát egy: olyan ösztönből fakad, mely határozottan magán viseli az érte-

¹⁹⁾ Groos idézett munkája. 363 l.

²⁰⁾ U. o. 370 l.

lem bélyegét. S ez az értelmi színezés, minél magasabb fejlődési fokon áll az egyén, annál erősebb. Az állatban az utánzás értelmi képességének szűk határai között marad, a gyermeknél fejlődésével mind összetettebb, mind komplikáltabb értelmi tevékenységgel jár. A gyermek egyszerű mozdulataitól a játéktevékenységig, a beszéd elsajátításától a felnőtt utánzó tevékenységéig sokféle fokozat van.

Semming leánykája nyolc hónapos korában, ami csak a kezeügyébe került, mindennel gagyogott. Pethes²¹⁾ erre azt mondja: bizonyára azért, mert élő lénynek tartotta. Mi azonban más magyarázatot találunk erre. A nyolc hónapos gyermek az élet s az élő fogalmával tisztában nem lehet, az élő az élettelenről szétválasztani nem tudhatja. Ha tehát ő gagyogott a kezeügyébe eső tárgyakkal, akkor nem azért tette, mert élőknek gondolta, hanem azért, mert így látta a felnőttektől. A felnőttek beszédbeli sajátságát utánozta s így ez az utánzás egyszerű ténye csak. Több ilyen egyszerű utánzási tényről figyelhetünk meg a gyermeknél a három éves korhatár *előtt*. Az én kis gyermekeim nagy buzgósággal firkáltak össze mindent, inert engem is írni láttak, utánozták az olvasást is. Oly komolysággal hajoltak a könyv fölé s forgatták a lapokat, közbe suttogtak, mintha olvasnák valóban a könyvet. Ugyancsak nagy szeretettel nyirbáltak össze mindent, mert anyjuktól látták ezt a ténykedést.

A gyermek első utánzásai ügyetlenek, de már észre lehet rajtuk venni az értelmi színezést, a megfigyelést is. Valami mindig van az utánzásban, ami a gyermek sajátja, tehát már képzelete is megnyilatkozik. Persze a korosabb

²¹⁾ Pethes János: Gyermekpsychológia. 224 l.

gyermeknél az utánzás is mind komplikáltabbá válik. Hogy mennyire összetett lelki tevékenységgé válik, legjobban mutatja alábbi megfigyelésem.

Kis gyermekeim (7-10 évesek) amikor először mentek liften, utána otthon liftet játszottak. A legnagyobb, aki egyébként nagy hajlandóságot mutat a gépek iránt, elkészítette a liftet. Előkeresett egy jókora négyszögletes papírskatulyát, négy oldalán kilyukasztotta, spárgát fűzött bele, hogy félre ne billenessen egy oldalán se, aztán így egy hosszabb zsinagra függesztette fel. Mikor így a lift készen volt, két magashátú széket állított egymás mellé háttal. Ezen keresztbe tett egy botot s rákötötte a zsinag szabad végét. A székek közé még egy kisebb széket tett, ez képviselte az emeletet. Mikor így minden, a lifthez tartozó dolog készen volt. megkezdődött a játék. A két leány előhozta a bábukat. Az egyik leány volt a házmester, a fiú a gép, a harmadik gyerek pedig az utasokat tette a liftbe. Mielőtt a lift megindult, csengettek, a bábuk beszálltak a liftbe s erre a nagyobbik fiú, a gép, csavarni kezdte a botot, hogy a liftskatulya emelkedhesse fölfelé. Az emeleten a bábuk (utasok) kiszálltak.

Eddig minden csak utánzás volt, az utánzás tényét a liften tett megfigyelés irányította. Mindent úgy készítették el, hogy az hasonlított a lifthez. A lift elemei benne voltak az ő játékukban is. Az egyszerű utánzást azonban átszőtték a saját leleményükkel, képzeletük munkájával. Közbe sokat beszéltek, bírálták a liftet, a házmestert, az utasbábukat, sokat nevettek, mikor leszakadt a lift, vagy félrebillenve, az egyik bábú kiesett. Szóval a lift-játék egészen színes és sokoldalú tevékenységet feltételező játékká vált.

Ez az egyszerű példa világosságot vet az utánzás szerepére a játékban. Az utánzás a gyermekkel veleszületett értelmi ösztön, játékra indító motívumként szerepel a játékténykedésben s mint értelmi ösztönerőből származó tevékenység szoros kapcsolatban van a gyermek értelmi fejlődésével és amíg a fizikai ösztönerőt kiváltképpen annak tarthatjuk, amely a gyermek testi fejlődését segíti elő, addig az utánzás ösztönét kiváltképpen olyannak, amely a gyermek szellemi fejlődésén munkál. Nagyon természetes, hogy ez a szellemi fejlődés is csak biológiai s nem társadalmi célú, tehát az egyén- s a fajfenntartás a célja.

Mivel az utánzás az értelmi ösztönből fakad, az utánzást az értelmi ténykedéstől a gyermekjátékban elválasztani nem lehet. (Nem is fogjuk, mint Groos tette, ki bár maga is elismeri az utánzásban az értelmi tevékenységet,²²⁾ mégis külön választja. Igaz, hogy ezt begyakorlás elmélete miatt kellett tennie, mert csakis így igazolhatta teóriáját, hogy a játéktevékenység célja a begyakorlás. A mi ösztön-elméletünk egységes biológiai alapra fekteti a játéktevékenységet s a játéktevékenységben az utánzást a szellemi ösztön-erőkből származó olyan játékra indító motívumnak tekinti, mely ugyanolyan értelemben szolgálja a gyermek-egyen fejlődését, mint a fizikai ösztön-erő, de már főképp értelmi tekintetben. S így az utánzás szoros kapcsolatban van mindazon játékmotívummal, mely a gyermek értelmi ösztön-erőiből fakad s így a képzelettel s a társas ösztönnel is.

A gyermek értelmi fejlődése, bár párhuzamosan történik a fizikai fejlődéssel, mégis lassú fokozatokon át halad, míg oda jut, hogy a gyermek tényeiben, mozdula-

²²⁾ V. ö. Darwin: Az ember származása. I., 83 l.

taiban valóban felismerhetjük az értelmet. Az első utánzási tényeket sem úgy kell tekintenünk, mint szorosabb értelemben vett értelmi munkásságot, hanem csak mint passzív cselekedeteket. Igen sokat kell az utánzásra és nem a megfontolásra visszavezetni az értelmi munkából, mondja Darwin.²²⁾ S ha valahol, itt kell figyelembe vennünk azt a másik Darwin-i mondást, hogy gyakran nehéz megkülönböztetni az érzelem dolgát az ösztön erejétől.²³⁾

A csecsemő gyermekben először az idő s téri képzetek fejlődnek ki s ezzel kapcsolatosan az asszociációk s a legegyszerűbb appercepció kapcsolatok. A külvilág hatása alatt keletkezik az *érzéket*, mely nem egyéb, mint ezen külső hatás alatt fellépett centripetális izgalom, melyek a központban összekapcsolódva *kéneket* adnak. Ezek felújítása lesz a *képzet*. A képzetek összeolvadásából, mely az elme szintetikus abstrakcióját feltételezi, lesz a fogalom. De milyen hosszú az út, míg az egyszerű érzéketektől a fogalom arakífásig jut a gyermek! Ki kell fejlődni a gyermekben az akaratnak, mely a centripetális izgalomnak centrifugálissá válásából lesz. Ilyen akaratműködés a figyelem is. A figyelem nyomait megtaláljuk a csecsemőben az első hetekben, mert már ekkor figyelemmel kísér bizonyos mozgásokat, ha játszom vele, ha előtte kezemet mozgatom, már a gyermeket lekötöm, illetve figyelmét felélesztem. Ez a figyelem azonban csak passzív. Ennek nyomán lép fel az aktív figyelem, a figyelni akarás; (mihelyt pedig ez a figyelem felébred a gyermekben, megvan a képesség arra is, hogy a gyermek maga alkosson a külső benyomások alatt új képzetkap-

²²⁾ V. ö. Darwin: Az ember származása. I., 83 l.

²³⁾ U. o. 91 l.

csokitokat.) A gyermek megfigyelése nem tiszta értelmi, inkább érzelmi okból ered, tehát erős hangulati velejárója is van a megfigyelésnek, de ez a hangulat, érzelem a gyermekben gyorsan változik, mivel a pillanatnyi külső és belső ingerek könnyen befolyásolják. Fiziológiai oka pedig a figyelem gyors csapongásainak az, hogy a figyelemmel járó vaso-motorikus izgalom, mely a friss vért az, agysejtek egy bizonyos képzetdiszpozíciós idegsejtje felé viszi, változó. S innen van az, hogy a vérmesebb gyermek mozgékonyabb, mint a vérszegény; a gyermek kint a szabad levegőn elevenebb, gyorsabb mozgású.

A figyelem kifejlődése igen fontos a gyermek értelmi haladására, mert tudatába csak az kerülhet, amit megfigyel.²⁴⁾ Ez a megfigyelés azonban soha sem analizáló, beható, hiányzik ehhez a nyugalom s a tárgy mélyére hatni tudó értelmi erő. Ezen hiányos és pontatlan megfigyelés oka annak, hogy a fejletlenebb gyermek képzettartalma nagyon pontatlan s a valónak nem mindig megfelelő. Innen van az, hogy a gyermek képei sematikusak, sommásak.²⁵⁾ Ezt rajzaiból is láthatjuk, néhány vonal teljesen kielégíti s ugyancsak azért szerepelhet nála a főzőkanál-bábú, a bot-pipa, a szakajtó kalap helyett. A gyermek ezen vázlatemlékeiből, ezen hiányos és csak nagy vonalakban megmaradt tapasztalat anyagából táplálkozik emlékezete. A hiányos megfigyelés hiányos benyomás emlékképet, azaz képzeteket ad, ennek oka a hiányos emlékezet lesz. Mert a gyermek, mikor emlékezik valamire, nem tesz egyebet, mint a megfigyelés útján gyűjtött benyomás emlékeket, képzeteket felele-

²⁴⁾ Meumann: Vorlesungen. II., 191 i.

²⁵⁾ Alexander: Művészet. 160 t.

veníti. De az emlékezet és képzelet rokonok, majdnem azonos folyamatok. Mivel pedig a gyermek hiányos képzeteket elevenít fel, de a képzetek reprodukciójánál a képzetek teljes változatlanságukban úgy sem újulnak fel, kérdés, hogy vajjon az, amit mi a gyermekjátékban látunk, vajjon a képzetek tökéletlen felújulása-e vagy képzelet.”)

Képzelet ott van, ahol képzet, emlékezet, érzelmek vannak, mert a képzelet a szerzett képzet-készletből képzet-kapcsolatok útján alkot újat; a képzelet forrása tehát „feledésbe merült visszhangja annak, a mi tudatunkban volt”, minél több képzete van a gyermeknek, annál több anyag áll rendelkezésére a képzeletnek. Az mellékes, hogy ezen képzetek hiányosak-e vagy sem, a fő dolog az, hogy képzetek legyenek. A gyermekben a képzetek alakulása az első évben még kezdetén van, s így a magasabb képzet-tevékenység még nem fejlődhet ki.²⁷⁾ Ischikawa ezen megjegyzése igen nyomós, mert pontos megfigyelésen alapszik. Ha tehát a gyermek az első évében még fejlődésében csak a képzetek alakulásának kezdő stádiumáig jutott, akkor nem valószínű az, amit Wundt mond, hogy a gyermek képzelőtevékenységének határát a gyermek fejlődésének első éve végére tehetjük.²⁸⁾ Wundt ezen állítását Meumann is cáfolja.²⁹⁾ Meumann azt mondja, hogy a fantázia kifejlődése még a gyermek harmadik életévében is egészen primitív. S ha megfigyeljük a fejlődés

²⁶⁾ V. ö. Pethes: Gyermekpsychológia. 218 l.

²⁷⁾ Dr. T. Ischikawa: Beobachtung über die geistige Entwicklung eines Kindes in seinem ersten Lebensjahre. 1910., 37 l.

²⁸⁾ Wundt: Völkerpsychologie. III., 77 l.

²⁹⁾ Zeitschrift für Exp. Päd. 1908. évf., 130 l.

1-3 évi korhatárán álló gyermek játékát, akkor Meumannak kell igazat adnunk.

Kérdés, hogy mikor kezd a gyermek játszani? Ischikawa azt tapasztalta, hogy a gyermek fejlődésének hetedik hónapjában kezdődik a játék. Ezen játék aktív fogásmozdulatokból áll; a csecsemő megragadja a feléje nyújtott papírt, csörgőt s különböző fiktív mozgásokat végez vele. Ezen mozdulatok még artikulátlan játék, inert a végzett mozgások határozott játékcél szerint nem igazodnak, de már játék s biológiai szempontból fontos, mert a fizikai ösztönnel van kapcsolatban s mivel ennek kielégítése a végzett mozgás, ezt mindenesetre jóleső érzés is színezi. Erre vall az is, hogy a gyermek sir, ha kezéből a játék tárgyát elveszjük.

A gyermek artikulált játéktevékenysége csak a második évben fejlődik ki, mikor már maga is utána megy játéktárgyainak azzal a határozott céllal, hogy velők játsszék. A játéktevékenységen már ekkor a lelki munkásság befolyása is meglátszik. S ez a lelki munkásság olyan, hogy könnyen a gyermek képzeleti tevékenységének tűnik fel. Pedig ez nem képzeleti tevékenység, hanem egyszerű utánzás, mely anyagát a megszerzett hiányos képzetanyagból veszi. Ha egyáltalában képzeleti tevékenységet tételezhetünk fel a gyermek ezen játéktevékenységében, akkor ez csak reprodukív, de semmi esetre sem produktív. Másképp ezt passzív képzeletnek is nevezhetjük, szemben az aktív képzeleti tevékenységgel, mely nem képzetekből indul ki, mint az első, hanem képzelmi képekből.

Figyeljük csak meg, mivel játszik a 2-3 éves gyermek és hogyan. Játéktevékenységének köre a környezetben tett tapasztalatokon túl nem terjed, egész tevékeny-

ségét a tapasztalat irányítja s minden játékténye utánzás. Játékvariációja nagyon szegényes s jóformán néhány mozgás összetételéből áll. Sokszor észreveszszük azt, hogy a gyermek a neki adott játéktárggyal nem azt csinálja, amit kellene. Például a kezébe adok egy kocsit. A kocsival ő nem azt teszi, amire való, nem fogja húzgálni, nem fog bele kövecskét rakni, ha még ilyen tevékenységet nem látott, hanem egész egyszerűen mozgásokat végez: dobálja, széttöri. Meg kell tanítanom a gyermeket a kocsival játszani, előbb magamnak kell vele játszani előtte s csak azután fog mint kocsival játszani e játékeszközzel. Már ez maga is arra vall, hogy a gyermek fejlődésének ezen idején képzelő tevékenysége nagyon erőtlen. Ezt igazolni fogja további megfigyelésünk is. A gyermek a kocsival csak úgy játszik, amint én mutattam neki, legfeljebb annyi módosulást tapasztalhatok játékában, hogy egyet-mást elfelejt s ezt aztán kihagyja a játékból. Míg jól emlékezik, addig hűen utánozza minden ténykedésemet a kocsival; utánam csinál mindent, vagy amint szoktuk mondani, szolgailag utánoz. De az emlékezés rövid ideig tart, az emlékezet anyaga mihamar széthull; újabb asszociációk nem támadnak, a képzelet újabb fordulatokat nem tud adni a játéknak s a gyermek beleunva, csakhamar otthagyja a játék-kocsit s egy más tárgyhoz fordul. Íme egy újabb bizonyíték arra, hogy a gyermek képzeleti munkássága nem járult hozzá játéktevékenységéhez s csak az utánzás volt az, ami játéktevékenységében tartotta a lelket. Még egyet kell felhoznunk. Mindenki tapasztalhatta már azt, hogy kicsi gyerekekkel a serdültebb gyermek nem szeret játszani, és megfordítva is tapasztalhatjuk. Mi az oka ennek?

Megfelel rá maga a gyermek. Ki nem kapta már felettül arra a kérdésre, hogy miért nem szeret a kisebbel játszani, ezt: nem tud játszani; vagy: mindent összeront. A gyermek ezen megokolása tisztán rámutat a tényre. A kisebb gyermek lelke nincs összhangban a fejlettebb gyermek lelkével, nem harmonizálnak. A játék munkájában a fejlettebb gyermek lelke mindig újabb és újabb képzet asszociációk tüzeiben égve, újabb és újabb anyagot kap képzeleti tevékenysége s a játék ezzel fordulatossá, gazdag vonatkozásúvá lesz. Míg a fejlettebb gyermek, hogy úgy mondjuk, a képzelet tüzes paripáján, mesebeli táltosán száguld különféle tevékenységi terek fölött, addig a kis gyermek az utánzás lassan dőcögő szekerén halad csak; meg-megakad az emlékezet kátyújában, majd nagy bajjal kievickélve, lassan, fáradtabban megy tovább. Soha sem azt teszi, amit a fejlettebb gyermek akar és soha sem oly gyorsan és úgy, amint a fejlettebb gyermek. Mikor aztán végre beleun húzni az utánzás nehéz szekerét, két kicsi öklével oda csap a képzelet gyönyörű játékalkotására s vége a játéknak. E rombolásnak örül, mert az a mozgása, mellyel a megsemmisülés munkáját végezte, a szép sár-lovat szétlapította, a gyönyörű homok-várat földig lerombolta, a papírhajót szétmorzsolta, neki valóban gyönyörűséget szerzett: megszabadult az utánzás nehéz nyűgétől, a fáradtságtól s ez a mozdulat valóban olyan volt, melyben az ő ösztönereje nyilvánult meg.

Ép így a kisebb gyermek sem szeret a nagyobbal játszani. Ha mégis hozzájuk megy, csak a kíváncsiság viszi közéjük s mihamar beleun a nagyobb játékába, otthagya őket s *mást* játszik. Ez a mástjátszás jellemzi a kisebb gyermeket szemben a fejlettebb gyermek játé-

kával. S míg a fejlettebb gyermek játékában a logikai kapcsolatot pszichológiai alapon mindig megtaláljuk, addig a kisebbében nem. A fejlettebb gyermek játéktevékenysége szinte ritmikusan folyik tovább s bármennyire változékony is külsőleg, belsőleg mégis egységes lelki folyamatra vezethető vissza, a kisebb gyermeknél azonban ezt a belső kapcsolatot nem találjuk meg. Az ő játéktevékenysége ritmustalan, ugráló, összefüggéstelen, mert a lelki tevékenység folyamatai nem kapcsolják össze, szakgatott, indirekt utánzás ez, régebbi történet cselekedetek emlékei újulnak fel. Az, hogy nem direkte utánózik mindig, nem közvetlen a cselekedet végzése után utánózik, hanem egy, a mi szempontunkból már elfelejtett cselekedetet, tevékenységet, könnyen csalódásba ejt s úgy tünteti fel a gyermek játékát, mintha az a ténykedés az ő eredeti tevékenysége volna. Ez azonban csak tévedés, melyet behatóbb megfigyelés helyreigazít. Érdekes, hogy egyesek még az olyan tevékenységet is, mint az, hogy a gyermek álmában szopik, sír, kacag, a gyermek képzeleti tevékenysége közé sorozzák,³⁰⁾ holott ezek nem egyebek, mint reflex mozgások.

A gyermek képzelő tevékenysége három éves koráig a fejlődés kezdetleges stádiumát éli, erre vallanak játékadataink is. E korban legerősebb a felnőttek utánzása s e korban a játék csekély érzelmi színezéssel jár. A képzelő tevékenység erősebb fejlődést a négy éves korról vesz s a 8-9 éves korhatár az, mikor a gyermek elérte képzelő tevékenysége erejének olyan fokát, hogy játéktevékenységét ezentúl egészen a 15 éves korhatárig ez befolyásolja. Erre vall az is, hogy e korban legerősebb

³⁰⁾ Pethes: Gyermekpszichológia. 222 1.

az érzelmi színezés is (I. XII. t.). Az érzelmi színezés következménye az a sokféle szórakozás, mely eltölti a gyermeket, abban pedig, hogy a gyermek sokféleképp tud szórakozni s mindig csak szórakozik, ha nem is egészen, mint egyik gyermek pszichológusunk.³¹⁾ de jó részben a képzeleti erő fejlettségét látjuk, mert a képzelet munkásságára az érzelmi színezés jellemző. Legdúsabb, legszínesebb képzelő erő a 9-11 éves korban,³²⁾ mikor a fantázia csapongását nem korlátozza még az értelem, mikor tapasztalatai még nem befolyásolják gátlóan, mosolyogva néz bele az életbe, s mint a madár, kinek már megnöttek szárnyai, hatalmas ívekben röpköd fölötté, bele-belecsapva az élet meleg hullámaiba; innen még a típus-válság idején,³³⁾ nem gondolkozó értelmével, hanem képzeletével fogja meg a való életet; nem törődik a valósággal, csak a képzelet vezet. Ez az a kor, melyben „a por, hiányzó gombok s mindaz, ami használatával összefügg, mindezek a díszletek megannyi képzetet keltenek”³⁴⁾ s e saját-szerűen s frissen felébredt képzetek gyorsan asszociálódnak, sokszor a legképtelenebb eredményeket hozva létre. Ekkor legszínesebb a gyermek világnézete, az egész világ számára egy Olimposz, melyet képzeletével benépesít; s tündéreket teremt s az eget lehozza a földre. Minden röögöt beszór képzelete sugarával, él és ragyog minden s ő boldogan jár ebben az általa teremtett ragyogó Eldorádóban, mint egy homéroszi isten. Az élet hullámainak

³¹⁾ Lombroso P.: Das Leben der Kinder. 25 l.

³²⁾ V. ö. Nagy L.: Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából
Í6 lap.

³³⁾ Nógrády: Adatok a gyermek egyéniségének lélektanához. A Gyermek. III. évi., 225 l.

³⁴⁾ Diderot: filozófiai írók tára. 1900., 152 l.

zúgása fel nem ér hozzá, lábát rögök nem sérthetik, mert a képzelet hímes szárnyai gyors iramban viszik tova. De amint közeledik a 15-16 éves korhatárhoz, mind korlátoltabb lesz a képzelet csapongása, mert a fejlődő értelem gátat vet neki. A gyermek az értelem uralma alá kerül s lassan-lassan a játék elveszti varázsát. A képzelet ragyogó világa eltűnik s feltűnnek az élet nehéz harcai; a hímes rét helyére kopár mező kerül, melyen az élet kemény útja visz keresztül.

Minden esetre feltűnő az, hogy a képzelő tevékenység-legerősebb a 9-11, illetőleg a 8-15 éves korhatáron, mikor a játék tevékenysége is legsokoldalúbb és fejlődése is legerősebb a gyermeknek. Ezen egybevágó jelenségek arra mutatnak, hogy a képzelő tevékenység s a gyermek fejlődése között kapcsolatnak kell lenni. Előbb azt mondtam, hogy az utánzás olyan < jelenség, mely az egyén s fajfentartásra irányú azon kívül, hogy értelmi fejlődésének is egyik legfontosabb eszközlője, mert hiszen a gyermek a beszédet is utánzással sajátítja el.³⁵⁾ A gyermek utánzó cselekvése születése után a 9-ik hónapban jelentkezik s amint láttuk s adataink is mutatják (l. XII. t.), az utánzás legerősebb a három éves gyermekben. Innen kezdve fokozatosan hanyatlik s a 15-16 éves korhatáron megszűnik. Ezzel ellentétes fejlődést mutat *bizonyos tekintetben* a képzelő tevékenység fejlődése: mikor az utánzó tevékenység hanyatlik, veszi kezdetét erősebb lendületben a képzelő tevékenység fejlődése; ez a három éves kor s mikor a képzelő tevékenység a legerősebben fejlett, a 9-11 éves korban, az utánzó tevékenység gyöngül; de innen kezdve hanyatlik a kép-

³⁵⁾ Ischikawa id. m. 32 l.

zelő tevékenység is és csaknem ott ér véget, ahol az utánczó tevékenységé, mikor a gyermek egyén fejlődésének határát elérte s szerepét átveszi az értelmi fejlődés, a játék pedig már pihenéssé lesz (1. XII. t.).

A képzelő tevékenység fejlődésének ezen sajátos útja arra vall, hogy a gyermek életében ez is olyan biológiai jelenség, mint a fizikai ösztön készítő parancsára történő minden fizikai ténykedése a gyermeknek. Lombroso Paula³⁶⁾ felemlíti Pawlow orosz fiziológus azon csodálatos felfedezését, hogy a képzelet segítő ereje az emésztésnek, hogy az ember jobban emészt, ha szépen felterített, virágokkal felékesített asztalnál ül, ha zenét hall, ha kellemesen szórakozik, mert a képzelő erő az idegmunkának mintegy dinamikus sarkantyút ad, mely az emésztő szervekre is hat. Pawlow ezen felfedezése a képzelő tevékenység szerepére is érdekes világot vet. A képzelő tevékenység a gyermeknél erős érzelmi színezéssel jár, a gyermek valósággal játszik az érzelmekkel, fantáziája sokkal impulzívabb, ép az erős érzelmi színezés folytán, mint az emberé. Maga a képzelő erő nem erősebb, tevékenységének eredménye nem az alkotás szilárdságában, eredetiségében nyilatkozik meg, hanem abban az eleven-ségben, vidámságban s örömben, mely a gyermek viselkedésén meglátszik, mikor játszik s végül abban a hatalmas *étvágyban*, mely megszáll minden gyermeket egy pompás játék után. Fölösleges volna összehasonlításokat tenni képzelő tevékenysége, az emberé s a művészé között, fölösleges volna bizonyítani a bizonyítottat. A gyermek játéktevékenységében meg-

³⁶⁾ Id. m. 27 1.

nyilvánuló képzeleti tevékenység sem a felnőtt s még annál kevésbé éri el a művész képzeleti tevékenységének mértékét. Abból, ami teremtésnek látszik a gyermekjátékban, egy jó rész utánzás, egy jó rész cselekvés vágy kielégítése és csak egy kis rész esik a képzelet-erő teremtő munkájára. A gyermek képzelete analógiákkal és emlékezet-töredékekkel dolgozik még akkor is, mikor ez a képzelő erő a legfejlettebb benne. Sehol se találjuk meg képzeleti tevékenységében a logikai elrendezést s azt a tudatos konstruálást, ami jellemzi az érett elméjű ember képzeleti tevékenységét. A hangulatok ragadják magukkal, az érzelmek hullámai hajtják s a pillanatnyi érzelmi ingerek szelei sodorják hol ide, hol oda s az, ami ezen képzeleti hullámnásnak mégis egy egységes keretet ad, nem a képzelő erő, hanem egészen más. az önszuggesztió. Az, hogy a gyermek érzeteit kivetíti, tárgyásítja, hogy a valóságos tárgyak helyébe bizonyos jeleket tesz, hogy a legegyszerűbb s leggyarlóbb játékokat már a valóság tárgyainak veszi, hogy egy darab jácska nála ló, egy skatulya a vonat stb., ez sem képzelő erejétől függ, hanem egyrészt hiányos emlékezetétől, hiányos képzeletétől s ezek folytán könnyen szuggeszálhatóságától és attól, hogy azok, akik a „tudományos abstrakciókat nem szokták meg, szemléltető képekben gondolkoznak.”³⁷⁾

Szóval, mi a gyermek képzelő tevékenységében mint iøjellemzőt az erős intenzitással fellépő érzelmeket látjuk s nem a teremtő tevékenységet s a gyermekben *a képzelő tevékenységet nem tehetségnek tartjuk, hanem olyan biológiai jelenségnek, mely a gyermek fizikai fejlődését*

³⁷⁾ Pfeiffer: Über Vorstellungstypen. 6 l.

szolgálja első sorban. Nem tévesztjük szem elől azt, amit Darwin mond, hogy a képzelőtehetség egyike az ember legkiválóbb előjogainak,³⁸⁾ mert ezen tehetsége révén az akarattól függetlenül korábbi benyomásokat s képzeteket kapcsol össze s új eredményre jut ezáltal. A képzelő tevékenységet a gyermek értelmi fejlődésére fontosnak tartjuk, de hangsúlyozva emeljük ki a képzelőtevékenység fontosságát a fizikai fejlődésre.

Ha valóban külön tehetség megnyilvánulása volna a képzelő erő a gyermekben, ha olyan tehetség volna, mint a művészen, akkor nem tudnók kettőnek magyarázatát adni. Nem tudnók megmagyarázni először is azt, hogy miért van meg ez a tehetség *minden* gyermekben; s nem tudnók megmagyarázni azt másodsor, hogy miért nem marad meg, illetve miért nem fejlődik ez a tehetség tovább minden gyermekben. Az ugyanis bizonyos, hogy a képzelőtevékenység fejlődése a 14-16 éves korhatáron megakad, azaz tovább nem fejlődik minden gyermekben, csak egyesekben, kikenél aztán mint művészi alkotó képesség jelentkezik vagy egyik, vagy másik művészi ágban. Ezt nem magyarázhatjuk meg másképp, mint ha azt föltételezzük, hogy a gyermekben nem mint külső tehetség, hanem mint fejlődésével kapcsolatos élet jelenség van meg a képzelő erő. Persze ez a képzelő erő gyermekégyénenként más és más; egyikben több, a másokban kevesebb s megengedjük azt, hogy a később kifejlődő művészi talentum már a gyermekben is jelentkezik, mint ahogy ezt egy-egy kiváló művész gyermek-korából vett tapasztalatok mutatják is, de még ezen egy-két kivétel szabályt nem alkot, nem vall arra, hogy a gyermek kép-

³⁸⁾ Darwin id. m. I., 90 l.

zelő képessége a gyermekben, mint külön tehetség él. S így amint szólhatunk a gyermekben biológiai önzésről, szólhatunk biológiai képzetéről is, mely tisztán a gyermek-egyént, ennek fizikai fejlődését szolgálja. Ez a biológiai képzelet egyik tényezője a játéknak, az értelmi ösztönből fakad, mint az utánczás, friss tartalommal, erős érzéssel tölti meg a játéktevékenységet, színt és életei ad a játéknak, de végeredményében ugyanazt a célt szolgálja, mint a fizikai ösztön, a gyermek-egyén fizikai Fejlődését, megerősödését, mert az egyén s vele a faj megmaradása, fenntartása ezen fejlődési munkától függ.

Figyeljük meg a gyermeknek egy összefüggő játéktevékenységét s elemezzük pszichológiai szempontból. Olvasóim velem fognak tartani. Menjünk hát le az udvarba. Ez az udvar Budapesten van, de nem a házrengetegek erdejében, hanem kint a Tisztviselőtelepen. Itt még vannak udvarok. A mienk szép, pázsitos kertudvar, mintha falun lenne. Magunk lakunk, még házmester sincs, tehát a gyerekek azt csinálják, a mit akarnak. Korlátot játékkedvük elé senki sem állít. Teljesen szabadjukra játszhatnak. Mi sem fogjuk őket zavarni, elbúvunk a kert hátsó részébe, a vadszöllővel benőtt lugasba. A gyerekek nem is tudják, hogy ott vagyunk s figyelemmel kísérjük minden szavukat, minden cselekedetüket.

Négyen játszanak. A legidősebb 12 éves fiú, második osztályos gimnazista, szülei valahol messze a felvidéken hegyek között laknak egy nagy vasgyár telepen; itt jár iskolába. A másik fiú tíz éves, az én fiam. Első osztályos

gimnazista, magántanuló, iskolába nem járt, mindig magántanuló volt. A harmadik játékos leány, kilenc éves, ez is magántanuló volt s most is az, elemi iskolás; a negyedik játékos hét éves múlt. Ez se járt nyilvános iskolába, elemi osztályos magántanuló. Mind a két leány az én leányom. A legidősebb fiú neve Laci (1), a másiké szintén Laci (2), az idősebb leányé Mara, a kisebbé Mandi. Mind a négy gyermek egészséges, jól fejlődött.

A két fiú hintázik, a két leány a homok-dombocskán íáíszik. Kis kertet csináltak, apró fácskákat ültettek bele. Mandi nyugtalan, gyakran oda-oda szalad a két hintázó fiúhoz, mert ő is szeretne hintázni. Ez azonban nem megy olyan könnyen. A két fiú nem szívesen enged megszerzett elsőbbségi jogából. Többször visszautasítják Mandit, de végre is annyit alkalmatlankodik, hogy engednek. Beleül a hintába s erre Laci (2) nagyot füttyent, Laci (1) vonat módjára azt mondja: huss, hus, Mandi pedig boldogan repül a két gyermek felváltott lökéseitől hajtott hintában. Mara is otthagyja a homok-hegyecskét s bele kéredzkedik a vonatba. Laci (2) füttyül, Laci (1) hussol, a hinta megáll, Mara kiáltja: beszállás. És beszáll. A vonat azonban mindjárt nem indul. Laci (1) és Laci (2) tanácskoznak: én leszek a gép, mondja Laci (1), én meg a gépész, mondja Laci (2). A megegyezés hamar létrejön. Laci (1) egy darabka zsineget fedez fel az udvarban. Ez jó lesz valaminek. Hamar hozzáköti a hinta ülő-fájához s ennél fogva hajtja a hintát. Laci (2) is felszáll a vonatra. Míg a két gyerek végezte dolgát, addig a két leány élénken cseveg. Nagymamához megyünk. Nagymamánál jó lenni. Laci (2) sűrűn kiáltotta az állomások nevét, amint eszébe jutott. Egy-egy olyan állomás neve is belecsú-

szott, amely a Balaton felé van s nem arra, amerre nagymamához szoktunk járni.

Mara egyszer csak állomás előtt leugrott a hintáról. Most már megérkeztünk, – mondja – szálljunk kocsiba (nagymamához ugyanis még kocsin is kell menni). Te légy nagymama, mondta Mandinak.

Erre a játék új fordulatot vett. A két Laci 16 lett, Mara kocsis és nagymamához menő unoka is egy személyben, Mandi pedig nagymamaként állott az udvar szegletében. Háromszor-négyszer körülfutottak az udvarban és azután megérkeztek, Ekkor azonban csodálatos szerepváltozás történt. Mara így köszöntött be nagymamához: szervusz, kedvesem, hogy vagy megelégedve a cseléddel. Mandi nem jött zavarba, hirtelen bele találta magát az új szerepbe s így felelt: Isten hozott kedvesem, bizony erre nem jók a cselédek. Ülj le kedvesem *és menjünk sétálni*. Összeölelekeztek s elmentek sétálni. A két ló elszaladt, mintha megbokrosodott volna, de Mara rájuk se hederített. Az egyik ló kocsis lett, a másik ló. Pár pillanatig tartott így a játék, azután leültek a fa alatt levő lócára. Beszélgettek, de ez is rövid ideig tartott. Laci (2) bement hogy kihozzon egy bélyeget, addig Laci (1) felmászott a fára. A két leány ezt látta s mosolyogva várta, mi történik. Persze, hogy Laci (2) hamar megtalálta a fán barátját. Játszunk bújócskát, kiáltották csaknem egyszerre a gyermekek valamennyien s ezzel kezdetét vette a bújócska.

Nos, de hagyjuk játszani a gyerekeket s elemezzük ezt a játékot. A játék menetében a következő elemeket találjuk, a hinta, a vonat, a kocsi, a látogatás, a bújócska. A hintához asszociálódik a vonat képzete, a vonaton utazás felkelti a nagymamához utazás emlékeit (kocsikázás).

A nagymama meglátogatása egy más látogatás képzetét eleveníti fel a leányoknál. A fiúk a kocsizás cselekvéséhez kapcsolják a lovacskázást. Eddig egyik rokon-képzet keltette fel a másik rokon-képzetet s tulajdonképpen a játék egyik periódusa eddig tart; a bújócska egy másik játék-periódushoz tartozik. Feltűnt a képzetek gyors asszociációja, amit vagy egy képzet (a vonat a nagymamához utazást, a nagymama meglátogatása egy más látogatást, a kötél a gép-erőt) vagy egy érzelem (a hintázás jóleső érzése a vonaton utazást) indított meg.

A játékban utánozták a gépet, a gépészt, a kocsizást nagymamát stb. Az utánzás nagyon gyarló volt; a hinta vonat, nagymama Mandi, a gép-erő egy darab kötél, koci nincs is, csak két ló s egy kis pálca; a játéktevékenység alatt a gyermek öröme mégis élénk volt s a csalódás teljes. Fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy mi okozta ezt a csalódást a játékban s mi okozza általában azt, hogy a gyermek egy darab fácskát majd katonának, majd lónak tart, majd ennek, majd annak, egy skatulyácskának szerepe majd ház, majd vonat, s ő magára is egyszer a ló, máskor a gépész, a nagymama, a cseléd, a nagyságos asszony, a felnőtt vagy a csecsemő szerepét ruházza.

De egy kérdést még tel kell vetnünk s ez az, hogy vajjon a gyermek mikor ennek, vagy annak ilyen vagy olyan szerepet tulajdonít, mikor magát ennek vagy annak a szerepébe helyezi, vajjon tudatosan teszi-e ezt, vajjon hiszi-e, hogy az az, aminek akkor azt nevezi, vagy magát tartja, vagy sem.

Emlékezzünk vissza a magunk gyermekkori játékkaira, vagy amint Groos mondaná, vegyük elő „élményszféránkat”. Ez az élmény-szféra oly elevenen él még ma is bennem s azt hiszem, másban is!

Most hogy e sorokat írom, kint esik a hó. Egy lebbens a múltba s ott vagyok diák-koromban Losoncon. Látom a város mellett elterülő hatalmas síkságot, mely le egészen Fülelig terjed. A mező hóval van borítva, olyan, mint egy nagy-nagy fehér asztal. Drága és szép emlékü hely ez. Itt folytak le a nagy hó-csaták. A szabadnapok délutánjain ide gyűltünk össze: egyik részen Attila hunjai, a másikon Aetius római serege. Várak és hótörlaszok emelkedtek ki a nagy fehér pusztából. És azután feszült a kebel s harcvágytól dobogott a szív. Voltak, akik félték már a csata előtt is, de voltak hősök is. És mekkora csatakiállások verték fel a néma csendet! Jól emlékszem magamra, én bizony komolyan védtem a várat, akár egy katona és még most is a lelkemben rezeg annak a pillanatnak a mámore, mely eltöltött azért, hogy a hóvárunk ellen intézett támadásban egymagam vissza tudtam kergetni a „vérengző”, a kegyetlenül erős Kiss-nek (így hívták) támadását. Jól emlékszem, hogy megrettentem, mikor ez a hosszú, nagy diák felém tartott. Azt gondoltam, végem. Csak úgy füttyültek a golyói s puffantak is rajtam. De én is voltam valaki, várvédő katona, az alsósok szemefénye és ez nem engedte, hogy megfussak. Az bizonyos, hogy mikor vége volt a párviadalnak s ellenfelem megfutott, majd összeestem a fáradságtól, annyira komolyan játszottam s annyira igazán éreztem, hogy nekem kötelességem az ellenség támadását visszaverni.

És a losonci erdő, meg a lankás tisztások, kökénybokrokkal borított szakadékos hegyoldalak. Gyermekkorom álmait ott álmodtam, ott voltam király, hadvezér és közkatona, bíró és betyár és Isten tudja még mi, de mindig igazán az, amilyen szerepem jutott a játékban.

S úgy gondolom, gyermekkorom boldogsága ép az volt, hogy bár egymagámra álltam a világban, bár olyan voltam, mint a széltől kergetett árva haraszt és szegény, mint a templom egere, mégis az lehettem, a mi akartam.

Mondom, a mi „akartam”. Ezt az akartam szót nem a mindennapi értelemben kell venni, hanem játéki értelemben. Ez a játéki „akarom” egészen más. A gyermek-társadalomban az egyéni érvényesülésnek az az ádáz harca nincs meg, mint a felnőttekében. A gyermeki akarat nem ütközik nehézségek torlaszaiba, az ő akarata olyan készségesen teremtő, mint a mesebeli varázsszer, a mesebeli hipp-hopp, ittlegyek-ottlegyek-saru, vagy terülj-terülj-asztalka. Ez a nagyszerű „akarat” nagyszerű szabadsággal jár, mellyel ő mindent, a mi az életben nehéz munka, hosszú és fáradtságos küzdelem eredménye, vagy mint soha el sem érhető cél izgatja csak az akaratot, mindent, amit az emberi fejlődés megteremtett, a magáévá tehet, még pedig minden akaratmegerőltetés nélkül. Egy gondolatvillanatot, melyben az akarat még meg sem foganhatott, már megvan, már teljesül a sejtelem is: egy pálca pompás paripa lesz, egy gyufaszkatulya automobil, egy szálló papírlap repülőgép, a szappanbuborék hólyagja léghajó, ő maga országok hatalmas királya, hadvezér, ló vagy igazi számár, amint az én kislányom mondta. És mindez fáradtság nélkül, mert mindennek úgy kell lenni, amint a gyermek akarja, hogy ez a gyermek erőit ne fogyassza, hanem növelje.

Nem a tudatosság az, ami a gyermekjáték akaratát karakterizálja, hanem az a nagyszerű szabadság, ami a gyermekévé tesz mindent, mellyel akarhat mindent s el is érhet mindent. Hogy azonban a játék akaratszabadsága ilyen korlátlan lehessen, semmi esetre sem szabad ennek

külső körülményektől függni. Mert ha külső körülményektől függene, akkor az akarat szabadsága korlátlan nem lehetne. Egyszerű képlettel tehetjük szemlélhetővé a két akarat közti különbséget. Tegyük fel, hogy X akarat Y körülménytől függ, akkor az akarat képlete így alakul:

X akarat függve Y körülménytől; eredménye lehet Z vagy semmi.

S ez utóbbi esetben X akarat hiába való akarat, mely Y körülmény miatt célt nem ért. Ezt tapasztaljuk az életben.

Ez az akarat a felnőttek akarata. A gyermek akaratának képlete más.

X akarat független minden körülménytől; az eredmény mindig az, amit X akarat akar.

Hogy pedig X akarat ilyen szabadon érvényesülhessen, amint már mondtuk, a külső körülménytől teljesen függetlennek kell lenni. Ez tehát nem relatív, hanem abszolút akarat, melynek teljesülése az egyén szubjektív állapotában van és semmi mástól nem függ, mint magától az akaró állapottól. A gyermek akaró állapotát másképp is nevezhetjük, úgy, amint a pszichológia nyelvezetében szokás. Ez a szuggesztio állapota. Csakis ez lehet és nem más; a szuggerálhatóság az oka annak, hogy a gyermek akarata oly csapongó, oly korlátlan szabadsággal érvényesülhet s ennek az akarat-szabadságnak determinálója. mértéke egyedül a szuggerálhatóság lesz. Előbbi képletünk tehát így alakul:

X akarat egyenlő szuggerálhatósági Y; mennél nagyobb Y, annál szabadabb X.

Mindenki szuggerálható, mindnyájan részint a magunk, részint a külvilág szuggesztioja alatt állunk. A világot szuggesztio kormányozza, nagy és kis dolgokban

egyaránt a szuggesztió hatását látjuk. A tekintély elve s egész világnézetünk egy bizonyos szuggesztiótól függ, mely ellenállhatlan erővel irányítja felfogásunkat, ítéleteinket, képzeletünket, érzésünket, cselekedeteinket, szóval egész lelki világunkat s annak egész irányát. A vallás mártírjai, a történelem és tudomány hősei egy valamelyes szuggesztió hatása alatt álltak. És ha intézmények eredetét tanulmányozva az eredetökig mennénk, könnyen beláthatnók, hogy ez az eredet egy-egy szuggesztió hatásának talajában ér véget. A görög vallás mítosza nem a természet szuggesztiójának hatása-é? A görög ember, az ő s görög ember mikor ráeszmélt a természetre, annak jelenségeire, szuggesztió alá került s mivel észszerű magyarázatot nem tudott adni az elébe táruló jelenségeknek, adott olyan magyarázatot, amilyent akart. A természet szuggesztiója életre kelt benne bizonyos nézetet, eszméket s gondolatokat, életre kelti képzeletét s ezen nézetek, eszmék s gondolatok a természet ismeretének teljes hiánya miatt, a mi szempontunkból, mai ismereteink látószögéből egy gazdag képzelet szüleményeinek látszanak. Jórészük azonban ezeknek nem képzeleti alkotás, hanem magyarázata a természetnek, gondolkozás, tudatos elmélkedés eredményei; nyelve az ősembernek, ki a természetet még nem főzte lombikokban, nem szedte szét laboratóriumok asztalán mikroszkópokkal s az ég végtelen mezőit nem szemlélte óriási távcsöökkel. Ma szép költészetnek látjuk az egész őskori mítoszt és úgy gyönyörködünk benne, mint költészetben; de az ókori görög nem költészetnek tartotta, hanem valóságnak s hitt benne. S éppen azért, mert hitt benne, volt a homéroszi költemény hívesének bibliája. Minden, ami ott meg van írva az

istenekről, olimposzi életükről, hogy vettek részt az ihászai harcokban, szent hiedelem volt s mikor ez a hit halványodni kezd, ez az ember ismeretének fejlődésére vall s azt jelzi, hogy régi világnézetének szuggesztioja gyöngül; mikor pedig az olimposzi istenekben többé nem hisz, mikor a mítoszok világa előtte is már csak költészet, tehát valótlan, az emberi fejlődés egy mértföld követ hagyja el, a régi szuggesztiónak vége s hatása alá kerül egy másiknak.

A gyermek úgy áll az elébe tároló étellel, mint a mítosz-kori görög ember az elébe tároló természettel szemben. A gyermek sem születik egyszerre laboratóriumi tudósnak, neki csak ösztönei vannak az életre, de ismeretei nincsenek az életről s midaz, ami elébe tárol, mikor látni kezd az életben, mikor olyan fejlettségi fokra jutott, hogy már az önmagán kívül álló élet, környezet tudatára ébred, azt, amit lát, nem a felnőtt ismeretével nézi, hanem a maga lelkével. így olyan ismeretre tesz szert, melyhez a tudás fejlődésének s a korszakok nehéz munkájának semmi köze. A gyermek mindettől függetlenül alkotja meg a maga világnézetét. Ez a mi szempontunkból hamis és a valónak egyáltalán meg nem felelő különös világ-magyarázat ejti lelkét hatalmába, ennek a világ- s élet-nézetnek szuggesztiójába kerül. És mindent, amit lát, ezen szuggesztiónak megfelelően magyaráz, ugyanúgy, mint az ő-s-ember, az ó-kori görög magyarázta a természetet. A gyermek lelkében egy élet-nézet, mítosz alakú ki, egy meseszerű világ, szóval gyermekvilágnézet, gyermekhit, gyermek-felfogás, melyben minden úgy él, amint ő akarja s nem úgy, miként mi; melyben korlátok nincsenek, mert az akaratot semmi valóság nem korlátozza, a gyermek az, aminek az ő egyéni szug-

gesztiójától determinált akarata akarja. Ez az akarat önszugesztiójától függ csak és semmi mástól.

„Sokan azt hiszik – mondja Lombroso,³⁹⁾ – hogy a gyermekek azért szeretik annyira a tündérmeséket, mert ezek összefüggésben állanak a gyermek nagy képzelő erejével. De a gyermeknek csekély a fantáziája s a meséket nem mint tündéries dolgokat fogja fel, hanem minr egyszerűt s természetest.” fis ez természetes is. Mert a gyermek az élet első nyílt megnyilatkozásától kezdve mindvégig olyan benyomásokkal találkozik, melyeket megmagyarázni nem tud, melyek csodálatosak. S éppen azért a gyermek valamit gondol, de ez a valami egészen más, mint a *mi*. A sok téves hiedelem, képzet egészen nuls világnézetet ad a gyermeknek, köddel veszi körül, melyben egészen másnak tűnnek fel a dolgok, mint a mik valóban. Olyan a gyermek látási horizontja, melyen belül látja a dolgokat, mint az ismeretlen vidék, ismeretlen erdő, melyet mi a holdvilág kétes világításában látunk. Ebben a világban él a gyermek s minden, ami belekerül ebbe a világba, ehhez igazodik. Persze ez csalódás s a gyermek e csalódásban él s ha mi azt mondjuk, hogy a gyermek könnyen csalódik, annak csalfa világnézet-szugesztiója az oka. S ez a szugesztió annál nagyobb, illetőleg a gyermek annál könnyebben szuggerálható, minél kevesebb valóság-tapasztalata s igaz képzete van, szóval minél fejletlenebb korú a gyermek.

Ha adatainkat ezen szempontból vizsgáljuk, érdekes következtetésre jutunk. Megismerjük a szugesztió forrását és a szuggerálhatóság határát. Persze mindig a gyermekjáték szempontjából nézzük a szugesztiót. S itt

³⁹⁾ Id. 111. 76 l.

felvetődik az a kérdés, hogy a gyermekjátékot, eredetét tekintve, hogy osztályozhatjuk. A gyermekjáték hosszú fejlődés eredménye. Fejlődése párhuzamosan halad az ember fejlődésével. Ha azonban a játék lényegébe tekintünk, azt találjuk, hogy a gyermekjátéknak két nagy | osztálya van. Az egyik a sajátképeni gyermekjáték, a ! másik a gyermeknek készített játék. Egyik a gyermekkel, másik az emberi kultúrával kapcsolatos. Adataink szerint azt mondhatjuk, hogy a gyermek igazi kedvelt játéka az első játékfaj. De ez a játékfaj ismét kétféle. Az egyik az, melyet ősjátéknak nevezhetünk, ezek a fizikai ösztön egyszerű mozgás játékfajai, a másik a körülmények hatása alatt létrejött játékok. Nagyon természetes, hogy a szuggesztív szempontjából különösen az utóbbi játékfajta jöhetnek tekintetbe, de az ősjátékokat sem téveszthetjük szem elől.

Nem szükséges, hogy játék-adatainkra hivatkozzunk, mert azt mindenki tapasztalhatja, aki csak néhányszor is szeretettel nézte a játszó gyermekeket, hogy még a leg-egyszerűbb mozgás-gyermekjáték is színezve van. Mikor a gyermekek futkosnak, ritkán csak futkosnak, a legtöbbször kombinálják ezt. Versenyeznek, egy határozott célpontot tűzve ki, fogócskát játszanak, melyben van nyertes és vesztes fél; akadályokat állítanak, métásfutást csinálnak, stb. Már az, hogy így kombinálják, külső hatás eredménye. Így a mozgás-játékok is szuggesztív játékok s mikor ezt játsza a gyermek, egy bizonyos szuggesztív állapotban van. Ilyen mozgás-játékok legnagyobb részén társas hatás látszik s a gyermek önszuggesztívjától függ, mennyire érzi a játékban neki jutott szerepet. Általában a cselekvés-játékok azok (lovasdi, rablódsi, háborúdsi), melyekben egy belső önszuggesz-

tiót kell feltételeznünk, mert a gyermek-egyén magára vonatkoztatott szerepben játszik. Ide kell sorozni a felnőtteket utánzó játékokat is, mert a gyermek cselekvés-játékait épen a felnőttek szerepével kombinálja. Tágabb értelemben ugyanezt cselekszi a gyermek, mikor eszközzel játszik is, de itt már a szuggesztió szerepe kettős: egy önszuggesztió, ha a gyermeknek magának is van valami szerepe a játékban, ezt szubjektív szuggesztiónak nevezhetjük; vagy a tárgyra vetített szuggesztió, melyet objektív szuggesztiónak mondhatunk. Ilyen objektív szuggesztió az, mikor a gyermek egy darabka fát majd lónak, majd bábának, majd másnak tekint.

Ha ezen úton haladva, elemezzük a szuggesztió szerepét a játékban s figyelembe vesszük azt, amit már fentebb mondtunk az utánzásról s képzeletről, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a szuggesztió forrása vagy külső tárgyhoz tapadó, illetőleg tárgyra vonatkoztató, vagy magára a gyermekre vonatkozik, azaz belső, egyéni. Az előbbit egy érzéki tárgy indítja meg, kelti fel, a másik érzelmi állapotból támad.

Egy kis öt éves leány ezt mondja: a babát szeretem, mert haja van; egy másik (14 éves) a medvével azért szeret játszani, mert ha hátra hajlítja, szól. Az ilyenféle megokolásokból az tűnik ki, hogy itt a szuggesztiót a baba haja, a medve szólása keltette fel. A valóságból ennyi elég volt ahhoz, hogy a gyermek csalódásba tessenek, szuggesztiója alá kerüljön a bábának, medvének.' Csak az a kérdés, hogy milyen fokú ez a szuggesztió, hogy a gyermek mit hisz a báburól, a medvéről.

Mivel a gyermek a báburól egy olyan jellemző saját-ságot emelt ki, melyet ő az élő gyermekeken s felnőtteken figyelt meg, a hajjat; mivel a másik szintén egy olyan

sajátságot említ fel, mely az élőké, illetőleg az élő medvéé, nagyon természetesnek látszik, ha azt mondjuk, hogy a gyermek a babára s a medvére is az életből szuggerált valamit. „Illúzió” támadt a gyermekben, az élő bábúról s az élő medvéről. Hogy milyen mérvű ez az „illúzió”, mennyire hiszi valónak a gyermek azt, ami szuggesztíója körében van, arra érdekes világot vet az előbbi megokoláshoz függesztett következő megjegyzés: „már nem szeretek a medvével játszani, mert a sípot kivettem belőle”. Az „illúzió” mértéke tehát itt a síp volt.

Groos feheszi a tudatos illúziót. Ez annyit jelentene, hogy a gyermek szándékosan ringatja bele magát valami „illúzióba”, szándékosan tekint egy tárgyat valaminek, például egy skatulyát szándékosan tekint vonatnak, kocsinak, szándékosan látta a nem élő babát élőnek, a nem medvét medvének. Előbbi példánk a medvével, bár 14 éves gyermekről van szó, mást bizonyít; azt, hogy az „illúzió” oka itt is egy valóságos valami: a síp. Nagyon természetes, hogy ez a síp elégtelen volna „illúzió” keltésre, ha a gyermek nem élne szuggesztíója alatt gyermek-világ-nézetének. Csakis ez lehet forrása a gyermek illúziójának, melyen olyan csalódást értünk, mely a valóval szemben nem igaz, de a gyermek nézete szerint egészen igaz.

Nem is lehet másként, hiszen az illúzió kizár minden tudatos akaratot, nemcsak a gyermeknél, hanem a felnőttél is. Pedig a két illúzió között lényeges különbség van. A felnőttek illúziója érzéki csalódáson alapszik, a gyernek illúziója nem érzéki csalódás.

Hát ha nem érzéki csalódás, akkor mi? Pár szót még kell szólnunk az illúzióról. Mikor mi egy művészi képet, szobrot nézünk, a szép érzése kel fel bennünk, hogy ez felkeljen, szükséges, hogy illúziót keltsen bennünk a kép.

a szobor. Tudjuk, hogy ez a kép kép, az a szobor szobor, de a festő, a szobrász úgy festette meg, úgy véste ki, hogy bennem az élet, a valóság illúzióját keltette. Nem egy jegye miatt tartom az élethez hasonlóknak, hanem általában, mert olyan, mint az élet: a kép, mintha élő volna, a szobor, mintha lélekzenék. Tudom, hogy nem él, de mert olyan, mintha élne, ez az illúzió gyönyörködésem forrása, fia valóban élne, talán hidegen hagyna, ha hús és vér volna, talán meg sem nézném, de mert nem az, hanem csak olyan, illúziója kel fel bennem az életnek s azt mondom: be szép ez a kép, be szép ez a szobor. Mikor a színész játékában gyönyörködöm, tudom, hogy azok, akik ott a színpadon vannak, nem azok, akit játszanak, csak olyanok, mintha azok volnának. S itt is a valóság illúziója kelt fel bennem s ez gyönyörködtetett. Egy élő Macbeth kit töltene el a szép érzésével? Senkit. De a színpadon Macbethre azt mondjuk, szép. Ha erdőn megyünk keresztül sötétes éjszaka, a bokrokat guggoló alakoknak nézzük s azt hisszük, ott valaki les ránk; a bokor zörrenését valóban vesszük s azt hisszük, ott valaki jár. Félünk. Ez is érzéki csalódás, de itt érzékeinket ítfazán megcsalta a bokor, a haraszt-zörgés. Ha azonban mi tudjuk, hogy ott a bokor nem guggoló alak, csak olyan, mintha az volna, a haraszt-zizegés nem ellenség suttogása, hanem csak olyan, mintha valaki suttogna, akkor nem félünk, hanem a valóhoz hasonló valótlanban gyönyörködünk s azt mondjuk, milyen szép így sötétes éjszaka az erdő, a fák, bokrok olyanok, mintha élők lennének.

Van tehát egy érzéki csalódáson alapuló illúzió, mely nem tudatos, és van.....egy másik, szintén érzéki csalódáson alapuló illúzió, mely tudatos. A gyermek „illúziója”

egyik „illúzióhoz” sem hasonlít, mert nem érzéki csalódáson alapú, mint a felnőttek illúziója.

Wundt mondja, hogy a gyermek, mikor egy darab fát katonának mond s mint katonával játszik, akkor tudja, hogy nem katona az. Mi ezt az illúziót sehogy se tudjuk megérteni Wundt állításából s azt kérdezzük, mi lehet az, ami a gyermeket illúzióba viszi, érzéki csalódásba ejti egy fadarabban, ha tudja, hogy az a fadarab egyáltalában nem katona, nem is hasonlít a katonához, hanem csak egy darab fa. A gyermek apró fácskákat tördel le, beszurkálja a homokba s felkiált: katona! Holott apró darabka vesszőcskék, maga tördelte a gyermek és semmi, de semmi nincs rajtuk olyan, mintha katonák lennének. De a gyermek még tovább megy. A másik pillanatban a katona fadarabkákból már kertecske kerítése lesz vagy híd-alkatrész; egy pillanat múlva már lovacskának mondja s befogja őket egy skatulya-kocsiba. Hogy magyarázhatjuk ezt a Wundt állításával? Hogy érthetjük meg a gyermek lelkesedő örömét játékában, ha *tudja*, hogy az, amivel ő játszik, csak fadarab, nem katona, nem ló. A tudatos illúzióval sehogy. Az érzéki csalódással sem, mert itt érzéki csalódás sem lehet, egyszerűen azért nem, mert a fadarabon semmi sincs, ami olyanná tenné a fadarabot, mint egy katona egyszer s ugyanakkor olyanná, mint egy ló. Magyarázatot nem kaphatunk erre, csak akkor, ha feltételezem azt, hogy ez az „illúzió” más, mint a felnőtteké, más az oka, más a lényege, mint a felnőtteknél. Szóval ez a „gyermek-illúzió”, melynek csak a neve illúzió, de lényegében nem az. Itt szuggesziót kell feltételeznem, egy olyan állapotot, melyben mind-egy, akár van érzéki csalódás (mint a baba haja, a medvében lévő síp), akár nincs (katonafadarab), akár van

ok az érzéki csalódásra, akár nincs, mégis „illúzió” támad a gyermekben, még pedig nem tudatos, hanem az az akaratszerű, melyet szuggerált állapota irányít, táplál s éltet.

Ebben a szuggerált állapotában a gyermeknek *nincs is illúziója, hanem mindig csak a valóság érzése van.* Csalódása mindig teljes s ezen teljes csalódásból származik az a teljes öröm, mely minden játéktevékenységét jellemzi. Hogy ez így van, kitűnik abból is, hogy a I gyermek általában nem kedveli a készített játékot, mert ez a valóságot adja neki s megköti szabadságát, melyet érvényesíteni akar. A gyermek nem az élet; vallásit keresi, hanem a maga valóságát, azt a valóságot, melynek szuggesziójában él. Adj neki egy tökéletes gépremeket s a gyermek rövidesen félredobja, előveszi a maga papír-skatulyáját, mely egyszer kocsi lesz, máskor hintó, majd mozdony. így tesz a luxusbábúval is, melyen egy valóságos művelődéstörténet van. Csakhamar szétbontja elemeire, csakhamar félredobja. De kedves marad az ő kis fadarabkája. Ez egy egész világ lesz az ő számára, mert ezzel a bábuval végigjátszhatja a körülötte folyó élet legkülönfélébb szerepét, melyben a gyermek majd néző, majd intéző, majd engedelmeskedő, majd ítélő, majd gyermek, majd felnőtt. A legszínesebb események fejlődnek ki, melyben összetalálkozik a való a valótlannal, az igaz a meseszerű, érzelem s gondolat, találékonyság s ösztön, utánzás és új teremtés, meglepődés, bánat, öröm és szomorúság.

Ez feleletünk a fentebb feltett kérdésre. A gyermek csalódása nem tudatos, a gyermek csalódása szuggerált állapotának következménye, ő csalódásában a maga valóságát látja csak, nem valóságot keres, nem is illúziót, nem

keres a gyermek semmit, hanem mindig azt találja, amit akar. Neki valami tevékenység kell, s ezt a tevékenységet meg is találja játékában mindig korlátlan szabadsággal. Ami őt a játékban szárnyaló szárnyakon viszi s ami vele a legcsodálatosabb változatokat idézi elő, nem illúziójának ereje, amint Queyrat tartja,⁴⁰⁾ hanem az a szuggesztió, melyben a gyermek állandóan van. Nem pillanatnyi ez a szuggesztió, hanem állandó s mivel állandó, állandóan másnak lát mindent s másként, mint mi felnőttek. Az illúzió a gyermekben nem mint külön erő él és dolgozik, mert ilyen erő nincs a gyermekben, nem is tudnók ezt megmagyarázni, hogy mi. A gyermek szuggerált állapotát azonban megértjük, mert ez fejlődésével kapcsolt; biológiai oka van. A gyermek értelmi fejlettség nélkül belecseppen egy világba s ennek sokféle jelenségét, benyomását sem megérteni, sem a szerzett tapasztalatokat belátó ész szigorúságával rendezni nem tudja. A legcsodásabb változatosságban, vonatkozásokkal halmozódnak össze a lelkét ért benyomások. Egy új világ képe vetítődik le lelkében; egy gyermek-világ, mely alakul, változik aszerint, amint a gyermek is fejlődik. A fizikai fejlődéssel együtt járó értelmi fejlődéssel mind biztosabbá, igazabbá válik a gyermek életszemlélete s ép ezért a gyermek szuggerálhatósága sem minden korban egyforma. A fejletlenebb gyermek könnyebben szuggerálható, mert a teljesebb szuggesztió állapotában van; már a fejlettebb gyermek előző tapasztalat-csalódásai egy részét elvesztette, értelme behatóbb, a valóságot itt-ott észrevette, bizonyos dolgokat már helyesen tud megmagyarázni. A fejletlenebb gyermek még hisz a

⁴⁰⁾ Queyrat: Les jeux des enfants. 89 l.

tündérmesék sárkányaiban, miként hitt az ó-kori görög ember a mítoszban; a fejlettebb gyermek már a mesék világában nem azért gyönyörködik, mert hiszi azok létezését, az ő lelkében már a mesék más érzéseket, más gondolatokat váltanak ki s ezek egy része már a művészi illúzió határára esik. A fejlettebb gyermekkel már alig esik meg az, amit Sully beszél el. Egy apa ki akarta ábrándítani 5 éves 10 hónapos fiát a Mikulásból, beletette hát a gyermek cipőjébe a saját zsebkését. Bár a gyermek az apja kését jól ismerte, még sem jutott eszébe, hogy azt a kést atyja tette cipőjébe, hanem azon örült, hogy a Mikulás neki is épp olyan kést hozott, mint az apjáé.

Előbb azt mondtuk, hogy a szuggesztió forrása vagy külső tárgyhoz tapadó, illetőleg a tárgyra vonatkozó. vagy magára a gyermekre vonatkozik, azaz belső, egyéni. Ezzel rámutattunk a szuggesztilitás természetére. A fejletlenebb gyermek a szuggesztióra impulzust érzéki tárgytól kap, szuggesztiója kívül cső tárgyra vetődik. A fejletlenebb korú gyermek szuggesztióját az egyszerű utánzás jellemzi és a tárgyak megszemélyesítése. Előbb csak utánozza azt, amit tapasztalt, anélkül hogy ebben az utánzásban sajátosabb élet lenne. Aztán már megszemélyesít. Az utánzás egyszerű tényei életet kapnak, színesebbé válnak. Az egyszerű utánzás tényei a három éves korhatárral véget érnek, ettől kezdve már megszemélyesít a gyermek, az élet már szuggerálja, irányítja; a mozgást már észrevette s ezt a látható föjelenségét az életnek átviszi az élettelen dolgokra is. A fadarab életet kap, él a bábú, élnek és beszélnek a fák, él a sártömeg, minden mozog, él, a gyermek szuggesztiója életet lehel a holt semmibe. „Ne gondoljátok, hogy a fa-

darabot a fiúk csupán fadarabnak tartanák”,⁴¹⁾ mondja Pethes, és felhossa, hogy egy fiúnak volt egy lova, Jancsinak hívta. A fiú azt szokta mondani: Jancsit nem úcs csinálta, nem fából van. Neki van bőre is, csontja is. Jancsit az Isten teremtette. Lombroso fölösen idéz példákat,⁴²⁾ de gondoljunk a magunk sár-lovacskáira, fa-katonáira, papír-bocijaira, vajjon nem éltek-e ezek a mi világunkban? Nem éltek-e, nem haltak-e meg, temettük-e el őket s ismét nem támadtak-e fel?

Ez így volt bizonyára, gyönyörű szép örömök voltak ezek! Poézis, illúzió – mondjuk most. Nem illúzió, valóság, kell mondanunk a gyermek nyelvével, hitével. S ha valaki azt mondta volna nekünk akkor, ez a törött fazék füle csak cserép, ez semmi, ez a fadarab csak fadarab, ez nem bábú, nem katona, nem úgy megbámultuk volna-e, mint az ó-kori görög ember azt a Newtont, aki neki a nehézkedési törvényt magyarázta volna?! És vajjon elhisszük-e, vajjon elhitte volna-e az a régi görög ember? Nem. Hiszen megköveztek már nem egyet, aki új dolgokat állított, melyek sértették a megszokott nézeteiket s nem egyeztek meg azzal a szuggesztíóval, mely alatt az emberiség állott. És ha így volt, ha tudtak hinni egy szuggesztíó hatása alatt mai szempontunkból lehetetlen dolgokat, nevetséges „igazságokat” felnőtt emberek milliói, mért ne engedjük meg mi ezt a szabadságot, éppen ezt a gyermeknek. Miért ne lehetne neki is egy szuggesztíója, melynek szögéből mindent lát s melyhez simít mindent. Az volna az érthetetlen, ha a gyermek úgy látna, mint mi, felnőttek!

⁴¹⁾ Pethes: Gyermekpsychológia. 229 1.

⁴²⁾ Id. m. 77 s. köv. 1.

A három éves korhatáron túl a gyermek megszemélyesítő törekvése erős, amint jobban fejlődik, amint tapasztalata bővül, módosul az a szuggesztió is, melyet rá az élet tesz. A szuggesztió formálódása szoros kapcsolatban áll a képzelő erő fejlődésével s mikor ez leg-erősebb lesz, éri el a gyermekekre vonatkozó szubjektív szuggesztió is legszuggeralibilibb fokát. Az önszuggesztió ekkor, tehát a 8-15 éves korhatáron a legtelje-
sebb. Ebben a korban esett meg az, hogy egy gyermeket társai csupa játékból felakasztottak. Ekkor hadvezér, ha-
ramia s minden a gyermek.

Erre az önszuggesztióra, erre a teljes csalódásra gyönyörű példát találunk Molnár Ferencnek „A Pál-
utcai fiúk” című könyvében. Ezt a könyvet az író gyer-
mekkori emlékeinek hatása alatt írta, minden sora azt bizonyítja, hogy írás közben ezen emlékek oly frissek,
oly élénkek voltak, hogy szinte azt a benyomást kelti,
mintha nem is felnőtt korában írta volna, hanem mint
gyermek. A történet drámai elevevénye is erre vall. Az
író nem magyaráz, nem fejteget semmit, hanem cselek-
vényeket ad úgy, amint megtörténtek, jobban mondva,
amint történnek. Az esemény drámai megelevenülése, a
jelenbe hozása, nemcsak a művészet, hanem az igazság-
szempontjából is jó forma.

Ennek a bámulatós gyermek-pszichológiával megírt
könyvnek minden hőse gyermek, 13-14 éves. Vala-
mennyien gimnáziumi tanulók, pesti gyermekek. Nem
jól mondtam, így helyes: gyermekek. Mert nem akarok
abba a hibába esni, amibe egyik hírlapi bírálója esett, aki
azt mondta, hogy ezt a könyvet csak az érti meg, aki
nem falun nőtt fel, hanem itt a pesti aszfalton. Ezt a
könyvet minden gyermek megérti, minden gyermek gyö-

nyörködni fog benne, de nem csak a gyermek, hanem a felnőtt is.

A regény meséje ez: a pál-utcai fiúknak van egy kis szabad területük, vagy amint ők nevezik, „grund”-jok; a házak közt ez a kis be nem épített terület reájuk nézve egy kis ország, becses kincs. Ezt a területet, mely egyébként egy fűrészmalom falrakodó helye is. Ők úgy szereztek meg a felfedezés, a hódítás jogán. Ez az övék. ők a megszálló hadsereg. A hadseregnek van tábornoka, Boka, vannak tisztjei, közlegénye csak egy: a kis Nemecek, a leggyöngébb, a legnyápicabb. Ez a hadsereg, tehát egyetlen szál közlegényből áll, mondhatni, a világ legkisebb hadserege. De nekik mindegy, ők ebben az egy szál emberben egy egész nagy hadsereget látnak. Lehetne több is, mert az iskolából verbuválhatnának, de nem kell. Mindenkit nem eresztenek maguk közé, de nem is kell több, a hadsereg elgondolásához elég egy ember is. A hadsereg így is teljes. A kis országot így védi az egy emberből álló hadsereg s a tiszték. Az egész országocska büszkesége Boka, a tábornok. Az ő szava parancs. Főlényét mindenki elismeri, csak Geréb nem. Ő árulóvá lesz, mert elégedetlen, elnök szeretett volna lenni, de nem őt választották, hanem a tábornokot. Átpártol az ellenséghez, a vörös ingesekhez. Ezeknek is van egy kis országuk, az Orczy-kert szigetén tanyáznak. A vezérük a rettenetes Áts Feri. Ez egyszer átmegy a grundra, a Boka országába, s elviszi az egyik farakás-erődről az ország zászlóját. Ez a cselekedet komoly dolog. Bokáék sejtik a veszedelmet: el akarják tőlük foglalni a grundot. A kis ország elnököt választ: Bokát. Az elnök intézkedik, hogy a rajtuk esett sérelem megtorlás nélkül ne maradjon. Maga mellé veszi Nemeceket, Csónakost s csoda-

latos körütekintéssel sikerül neki behatolni az ellenség országába, feltűzik a fára: itt voltak a pál-utcai fiúk. Gerébet is ott látják az ellenség között, tehát most már tudják, hogy áruló. A két kis ország népe között kitör a háború. Legjobban szeretne benne részt venni a kis Nemecek, de ő beteg lesz, mert mikor azt a nevezetes cédulát vitték az ellenség területére, beleesett a tóba, de még ezen kívül is megfürdette az ellenség, megfázott. A kis Nemecek haláltusáját, Bokáék meg a nagy csatát vívják a vörös-ingesekkel. Bokáék győznek, de a kis Nemecek elpusztul. Halála előtt azonban érdemeiért kapitánnyá tették s a kis közlegény boldogan hal meg. A regény csupasz meséje ez. Ezt a mesét élettelen a gyermek szuggesztíója tölti meg. A kis Nemecek igazi közlegény, aki tudja, mivel tartozik főlebbvalóinak, Boka igazi elnök, ki nagy hivatala komolyságát teljesen átérzi. És valamennyien azok, aminek a mese szerepében lenniök kell. Nem az író fantáziája élteti e könyv alakjait, ezek ilyenek voltak valóban. S éppen azért érezzük ezt, mikor a Molnár könyvét olvassuk, mert az író a gyermek-élet egy igaz darabját hasította ki, a valóságot adja. Oly kiválóan éles megfigyelő, mint Molnár, nem is írhatott mást, mint magát a gyermek-életet, az igazi gyermeket, úgy, amint érez és gondolkodik, játszik a gyermek. S ha a Molnár könyvére hivatkozunk, mint példára, akkor ezt azért tehetjük, mert Molnár az élet után dolgozó író. Könyve is amellett bizonyít, hogy a gyermek, mikor játszik, valóban teljesen beleéli magát szerepébe. Ezt a szerepében élést, a csalódásnak ezt a teljességét csak az erősen dolgozó önszuggesztíóval magyarázhatjuk meg, mely a gyermek világnézetéből fakad, abból az általa teremtett világfelfogásból, melynek gyökere a való élet-

ben van ugyan, de színeit, levegőjét a gyermek adja. A Molnár könyvét olvasva, felkiáltunk: ez az igazi, ez nem kitalált mese, így játszik valóban a gyermek, azok a fiúk valóban éltek. Ezt a könyvet nem lehet csak úgy a fantázia-alkotások közé sorolni, mint annyi más mesekönyvet. Bontsuk szét a mesét, törjük szét az egységes alkotást, még mindig meg fogjuk találni a részekben, a töredékekben is az élet igazságát. Megelégszünk azzal, hogy hivatkozunk erre a klasszikus gyermek-könyvre, melyben Molnár művészi formában igazolja azt, amit könyvünk a játékban fellépő önszuggeszióról állít. Ez a könyv nem pillanatnyi illúziók kapcsolata, mert ezeket a külön-külön illúziókat, melyek töredékesen jelentkeznek különböző gyermek-egyénekekben, meg se tudnók érteni, nem tudnók megmagyarázni azt, hogy szövődnek ezek össze egy egész történet-láncolatá. Ezt más meg nem magyarázhatja, csak az, hogy ha feltételezünk egy szuggesziós állapotot.

Ugyancsak erre példa az is, amit Lombroso⁴³⁾ említ tel. Ezt George Sand jegyezte fel a „Histoire de ma vie” című könyvében. A játék az volt, hogy a földre krétával kanyargó folyót rajzoltak. Ezen a folyón át akartak jutni anélkül, hogy vizesek lennének. Többször kísérletet tettek, de mindannyiszor elmerültek. Végre is egyiküknek eszébe jutott, hogy le kell vetni a cipőt, így könnyen átmehetnek a folyón. Beleálltak a „vízbe” s érezték a víz hidegségét is. „Azt hittem, – mondja George Sand – hogy látom a vizet, a sziklákat a parton, a felhős eget, sőt mintha zápor eső esett volna, ami még jobban megnehezítette az átkelést a folyón.” Igen, így hitték! George

⁴³⁾ P. Lombroso id. m. 30 l.

Sand nem mondja, hány éves korukban játszottak így, de nem is szükséges, mert a játéktevékenységben jelentkező szuggesztió mértékéről is következtethetünk arra, hogy így csak kisebb gyermekek játszhatnak, ilyen öncsalódásba csak a fejlődés alacsonyabb fokán álló gyermek eshet, mert a szuggerálhatóság mértéke mindig attól függ, hogy milyen fejlett a gyermek. A szuggerálhatóság veszt erejéből az értelem fejlődésével. Minél fejlettebb a gyermek, annál közelebb esik a játék határa a való élet határához, annál több benne a valóság, annál inkább keresi a gyermek az olyan játékot, amely az élet való tevékenységéhez hasonlít.

Szuggesztióról vagy „illúzióról” beszélni tehát csak úgy általánosságban nem szabad, de nem szabad a gyermek képzeletéről sem. Ez a hibája egy egyébként értékes tanulmánynak⁴⁴⁾ is, melynek egy-egy megjegyzésére itt ki kell terjeszkednem. Ezen tanulmányban a gyermekképzeletről csak úgy szól a szerző, mintha a gyermek csak egy fejlődési állapotot fődne, pedig a gyermek a fejlődési állapot egész sorozatát öleli fel, olyan sorozatát a fejlődési állapotnak, melyek egymástól nagyon különböznek. A gyermek képzeletéről, akár „illúziójáról” szólni mindig csak egy meghatározott korú gyermekre vonatkoztatva szabad, mert a régi téves vélemény ép abban tévedett legnagyobbat, hogy a gyermeket gyűjtő-fogalomnak tekintette, egyetlen állapotnak s nem olyannak, mint amely folytonos fejlődésben van s ezen fejlődésének fázisaiban más-más.

⁴⁴⁾ A gyermek emlékezete című tanulmánya Szász Irénnek, melyet a Gyermektanulmányi Társaság 1912. február 10-iki nyilvános értekezletén olvasott fel.

Szász Irén azt mondja: „gyakran megesik, hogy a gyermekek az elméjükben felmerülő képzeteket össze-
 tévesztik a jelennek valóságos érzékleteivel. Amit elgon-
 doltak, azt bizonyos idő múlva, mint saját élményüket
 adják elő, a félrevezetés, a hazudás minden szándéka
 nélkül. Egy hat éves gyermek az iskola első napján azt
 beszélte otthon, hogy az egész iskola künn volt a Hűvös-
 völgyben, ott játszottak, szaladgáltak; azután eltévedtek
 és csak nagynehezen találtak vissza tanítójukhoz, végül
 gyalog jöttek haza. A gyermek az egész délelőttöt az
 iskolában töltötte, ahol kirándulásról szó sem volt. Ilyen
 érzetcsalódások a gyermeknél gyakran fordulnak elő.”
 S ezt a jelenséget így magyarázza: „Hogy ily érzet-
 csalódások létrejöjjenek, ahhoz szükséges, hogy az elmé-
 ben felmerülő képzetek úrrá legyenek az ellenőrző értelem
 felett. Ha az ellenőrző értelem kicsi, akkor nem kell a
 képzeletnek nagy erőre kapniok, hogy elhatalmasod-
 janak ... Ne keressük a zavaros értelmi működésben,
 a gyöngé értelem megtévedésében a fantázia erejét. Nem
 fantázia az, vagy ha az, akkor megtévedt fantázia”.

Ez ellen a meghatározás ellen kifogást kell tennünk.
 író intenzíven fellépő képzeleti tevékenységről szól, de
 ezt a képzeleti tevékenység fő jellemző sajátságának
 tartja s ha ezt tartja, miért mondja akkor mégis zavaros
 értelmi működésnek s nem képzeleti tevékenységnek?
 Nem is zavaros értelmi működés ez, nem is képzeleti
 tevékenység, hanem az a szuggesztív világnézet, melyről
 fentebb szölvünk. Azt az elbeszélését pedig a gyermeknek,
 amit a hűvösvölgyi kirándulásról mondott, valóban kép-
 zeleti tevékenységnek kell tartanunk. Ilyen képzeleti tevé-
 kenységre magam is tudok adatot. Kis fiam (11 éves) ezt
 beszélte el: az igazgató úr közénk jött a jégre, csúszkált

is, azután elesett s mi oda mentünk s felemeltük. Ebből annyi volt igaz, hogy az ő szeretett igazgatójuk (Gaál Mózes) csakugyan közjük ment s csuszkáit is a jégen, de el nem esett. Ezt már csak elképzelte, hozzá képzelte a csuszkálás tényéhez épp úgy, mint az a kis 6 éves fiú elképzelte a hűvösvölgyi kirándulást, a játszást, az el-tévedést.

Szász Irén a gyermek játékában tudatos illúziót tételez fel. Elfogadja Groos véleményét. Fentebb már mondtuk, hogy ezen az alapon a játéktevékenységet megmagyarázni nem tudjuk. A tudatos illúziót Szász Irén is tudatos elme-működésnek tartja, tehát ez annyit jelent, hogy a csalódás, melyben a gyermek él, mikor játszik, tudatos. Ezt a tudatos csalódást szabad-e feltételezni a gyermeknél? Nem szabad, mert az annyit jelentene, hogy a gyermek tudja azt, hogy az nem az, amit ő annak tart, de ha nem az, aminek tartja, honnan akkor a játék öröme? A játék öröme éppen abból ered, mert a gyermek játékát, mint valóságot élvezi, jobban mondva, mint a maga valóságát. A valóság érzése benne van a gyermek játékában s erre maga Szász Irén ad egy igen érdekes adatot. Ezt mondja: „Gyermekkoromban egyszer kukorica-hajból csináltam a babámnak haját. Mikor azonban fésülni akartam, a kukorica-haj elszakadt. Emlékszem, ez nagy csalódás volt nekem. De nem csak az búsított, hogy a babát nem lehet fésülni, hanem az is, hogy a babám haja nem olyan, mint az igazi haj. Mikor tehát a kukorica-haját a baba fejére ragasztottam, nem *képzeltem*, hanem *hittem, hogy olyan, mint az igazi haj.*” Tehát igaznak hitte a haját s ez okozta az örömet, s mikor a haj elszakadt, mikor tudatára ébredt annak, hogy a kukorica-haj nem igazi haj, vége lett a játék öreimének!

Nem a képzelet, nem az illúzió tehát, hanem a valóság hívese okozta az örömet.

A játékban tehát nem az illúzió okozza az örömet, hanem a valóság érzése. A kisebb gyermeknek illúziója nincs."Illúzióról csak a fejlettebb gyermeknél lehet szó. Erre adataim között találtam példát. Ezek közül két érdekes adat a következő: Egy 15 éves leány azt írja, hogy legjobban egy kis babával szeret játszani, mert ehhez kedves emlékek fűzik. Még 4 éves korában kapta az édesapjától, aki 2 hónapra ezután meghalt. Ha a baba kezében van, azt gondolja, hogy 4 éves s maga előtt látja az édesapját azzal a boldog mosollyal, amivel a játékát nézni szokta. A másik azt mondja, azért szeret kis babával játszani, mert nincs olyan kis testvére, kivel játszhatnék.

Az illúzió azonban a játéktevékenységben mindvégig nem maradhat illúzió, tehát nem egy sor illúzióból áll a játék. Nem mint játék-színező szerepel az illúzió, hanem mint játék-indító motívum, mert a játék folyamán az a tudatos illúzió, ami a játéktevékenységet megindította, vagy átalakul a valóság hívesévé, vagy a képzelet csapongásává válik s nem egyszer érinti a teremtő képzelet határát.

Még egy megjegyzésre kell kitérnem. Szász irén azt mondja, hogy a 4-6 éves gyermekkor szakaszait jellemzi különösen a képzelet működése, mert az értelmi erőkkal szemben a fantázia működése a túlnyomó. S ennek magyarázatát úgy adja, hogy a „képzelet működésénél az ellenőrző értelem mintegy-háttérbe szorul s hogy minél józanabb a gondolkodás és minél élesebbre köszörüli a gyakorlat az ítélő képességet, annál nehezebben nyomható az el és annál kisebb a hajlama a fan-

táziára”. Ez tévedés. A fantázia nem az értelmi erőtlől függ, mert a fantázia értelmi erő ugyan, de egy külön képesség. Ezen külön képességgel szemben nem vonulhat háttérbe az értelmi erő, amit Szász Irén háttérbe vonulásnak gondol, az egészen más. Nem az értelmi erő vonul háttérbe s lesz úrrá a fantázia, hanem a gyermek tapasztalata kevés s ezen csekély tapasztalatnak megfelelően kialakult világnézetének szuggesztíója hatása alatt hisz olyan dolgokat valóságnak, ami a mi szempontunkból nem valóság, csak a gyermek szempontjából az; ami a mi felületes ítéletünk szerint képzeleti tevékenység, valóságban azonban a gyermek világnézetének megfelelő valósághívés.

A Szász Irén tanulmánya eleven bizonyosága annak, hogy mennyire szükséges a szubjektív megfigyelést objektív adatokkal összevetni s még egyet bizonyít, hogy milyen zavart okoz az, ha minden áron egy bizonyos illúziót tételezünk fel nagy általánosságban, figyelembe nem véve a gyermek fejlődési korát, amely fejlődési korok szerint alakul a gyermek világnézete is, melynek szuggesztíója alatt állva. Ítélik meg mindent s végzi játék-tevékenységét is.

A gyermek-szuggesztiónak egyik érdekes példája az is, mikor a gyermek a mesék alakjainak szerepébe beleképzele magát s ezen szerepet el is játssza. Ez már a fejlettebb gyermek sajátosága, ilyen fejlettebb korban kapnak kedvet a Robinsonságra. Azt hiszem, kevés ember van, akit gyermek korában meg nem szállt volna az a vágy hogy ő is Robison lehessen. S ez azért van, mert nincs még egy könyv, melyben a rendkívüli, a meseszerű oly annyira egybe olvadna a valósággal, mint a Robison könyvben. Csupa élet, csupa valóság, cselekedet s a

cselekedetek láncolata az élet mozgalmasságát adja dinamikai erővel. Hiszen a játék sem más, mint cselekedet, mint a cselekvés vágyának kielégítése. Nem a képzelet tehát az, ami a Robinsonságra hajtja a gyermekeket, hanem a Robinson élete szuggesztiójától {elkeltett erős cselekvési vágy. A gyermek megérzi e könyvben az életet, neki tetszik ez az élet, mely tettekből áll, feladatok megoldásából s benne is fel kel a cselekvés erős vágya. Nem az életből kifutni – mint egy szellemes cikkében Molnár mondja⁴⁵⁾ – hanem az életbe belé futni akarnak. Molnár „Pál-utcai-fíúk” című könyvének egész cselekvénye is ennek a gyermek cselekedni akarásnak gyönyörű példája. A jó könyvek ezen szuggesztiójának rendkívüli fontossága ép abban van, hogy a gyermekben a szunnyadó cselekedni akarást felkeltik, melyhez aztán mint kísérő hangulat kapcsolódik az érzés és gondolkodás és a képzelet tevékenysége.

Így gondolom és nem megfordítva, tehát a fejlettebb gyermekjátékban nem a képzelet erősebb tevékenységét tartom fő indító oknak, mert ez csak mint a játéknak utánkísérője szerepel, hanem a cselekvésvágyat, melyet akár az élet, akár a mese szuggesztiója felkelthet. Ez a cselekvési vágy, jobban mondva az a cselekvés, mely túlnyomóan karakterizálja a felnőtt gyermek játékait is, a cselekvés, melyet akár mint Robinson, akár egyéb szerepet játszva, végig cselekszik, melyben nem passzív, hanem aktív ténykedést folytat, kapcsolatba hozható a fejlődés biológiai jelenségével. Még pedig mint fő motívummal, a fizikai fejlődéssel.

És valóban adataink is azt bizonyítják, hogy a fej-

⁴⁵⁾ Pesti Hírlap 1912. jan. 21. sz. Vasárnapi Krónika.

lődöttebb gyermek játékát az erősebb mozgás, a nagyobb fizikai erőfeszítés jellemzi. E tevékenységet még színezi ugyan az a szuggesztiós gyermek-világnézet, melyben a gyermek él, de ez, amint közeledik a 15-16 éves korhatárhoz, melyet a fejlődés egy igen fontos választó határának tartunk, mondhatjuk, ez a játék- elválasztó idő, mind jobban kikopik a gyermek játszó- tevékenységéből, a gyermek világnézet aranyos napjának sugara mint halványabb lesz, az élet mind igazabb vilá- gossága derül fel a gyermek lelkében. Egyszer azután végleg letűnik az a szép, az a mindent bearanyozó nap, a játék-isten Olimposz csak hegy lesz istenek nélkül. Már ezután nem játszik a gyermek, vagy ha játszik, ez a játék már csak tevékenység, melyet nem színez a sokféle öröm, mely áthatja az igazi játékos-kor játéktevé- kenységét.

A játéktevékenységet színező motívumok között még egyet-mást meg kell említenem. A 6 éves gyermek játék- tevékenységének megokolása között előfordul olyan is, mely arra vall, hogy a gyermekben felébredt a szociális érdeklődés, szociális érvényesülés vágya. A játék örömé- nek egyik forrása az, hogy a gyermek társaival, olya- nokkal, kik a fejlődés ugyanazon fokán állanak, lehet együtt. Ezek megértik őt, ezek osztoznak tevékenysége örömeiben s elősegítik őt abban, hogy játéktevékenysége teljesebbé váljék, színesebbé s jobban hozzásimuljon a valósághoz. Hiszen az élet, melynek sodra a gyermeket is magával viszi, ugyancsak a társas ösztön eredménye; az élet is egy nagy szociális vágy kielégítése. S ez a vágy is biológiai jelenség és nem kulturális volt első sor- ban. A szükség, az ételkiizdelem könnyebb megvívása,

az önfentartás tette társává az embernek az embert. Egy bizonyos belátásra volt szükség, arra a belátásra, hogy többen többet tehetnek, jobban védekezhetnek, bizonyos feladatokat csak többen végezhetnek el. – Szóval, a fejlődés egy bizonyos fokát jelöli a társulás vágyának kielégítése. Ezért soroztuk a szociális ösztönt az értelmi ösztönök közé.

S érdekes, hogy ez a vágy a gyermekben a 6 éves korhatáron lép föl, tehát épen a szellemi fejlődés egyik fordulóján. S ettől kezdve egészen a fejlődés egy másik nagy fordulójáig, a 15 éves korhatárig, megtalálhatjuk a játéktevékenységben a társas ösztönt a játékmotívumok között.

A társas ösztön sokféle színező motívumot hoz a játékba, bizonyos morális örömet, melyet érez a gyermek, mikor eredményt elérve, azzal bizonyos előnyökhöz jut. Tudatára ébred a gyermek a maga erejének, hatalmának, élvezzi a testi és szellemi kiválóság győzelmének örömét. Az önmagára, önmagának érvényesítésére, erői szabad kifejtésére, összemérésére kap ösztönzést a gyermek s ez nemcsak színesebbé teszi játékát, hanem teljesebbé is azt a csalódást, melyet mint valóságot élvez játékában; de nemcsak éltető öröme forrása lesz ez, mely a gyermek lelkét magával ragadja, hanem olyan morális erő, mely gyökereit mélyen beleereszti a gyermek lelkébe s elhatározó fontosságúvá válhat egész életére. A játék ezen motívumainak mérlegelése a játék pedagógiájába tartozik s itt csak mint az értelmi ösztön egyik jelenségét említettük fel.

A szociális érvényesülés következményei a játékszabályok. A játékszabályokban a gyermek-társadalom játék-törvényhozói okossága nyilatkozik meg, amire

szükség van, hogy a játék zavartalan rendje biztosítva legyen.

A játékmotívumok között szerepel ez is: szép, mulatós, szereti. Ezek mindenesetre a gyermek érzelmi ösztönéből erednek. Ezen motiválások arra vallanak, hogy a gyermek a játék gyönyöréért is játszik, azért, mert neki tetszik, mert szórakoztatja, mulattatja a játék. Queyrat azt mondja, hogy a gyermek először az ösztönből, azután pedig a játék gyönyöréért játszik. Adatainkkal erre azt feleljük, hogy nem először az ösztönből és csak azután, „mikor már több öntudatot nyert a gyermek a játék gyönyörgerjesztő hatalmáról”, játszik a játék gyönyöréért a gyermek, hanem *azért is játszik* a gyermek. Miszen ezen motivációt megtaláljuk már a 3 éves korhatáron álló gyermeknél is, mikor még a gyermeknek nem volt alkalma öntudatára jutni a játék gyönyört gerjesztő hatalmának.

Ez a tisztán gyönyörködő cél, mint kísérő tényező szerepel a játékban s mindig benne kell, hogy legyen, mert enélkül a játék nem lehetne játék, nem lehetne az a fontos biológiai tényező a gyermek fejlődésében, ami voltaképen. S ha visszaemlékezünk arra, amit fentebb mondtunk a képzelő tevékenységgel kapcsolatban (Pawlow orvos felfedezése), akkor a gyermek ezen tisztán gyönyörködő érzését sem fogjuk esztétikai örömmek, élvezetnek tekinteni, hanem tisztán biológiaiainak. Nem is más. A játék tetszésének, a játékban talált szórakozásnak, örömmek érzése ép úgy biológiai jelenség, mint a fizikai ösztön kielégítése, csak abban különböznek, hogy míg az egyik mindig játékra ösztönző motívum, addig a másik, ez az érzelmi ösztönből fakadó, legtöbbször csak játékot színező, kísérő játéktényező, mely legerősebben lép fel a

többi játékmotívummal ép akkor, mikor a gyermek a fejlődés legerősebb idejét éli, tehát akkor, mikor a legnagyobb erőfeszítéseket teszi a természet, hogy a gyermeket a gyermek-korból átsegítse a fejlődés egy magasabb határára, a férfivá válás korába.

Fejtegetéseink során végigtekintettünk azon tényezőkön, melyek a játékot motiválják. Láttuk, hogy ezen tényezők a fejlődés különböző fokain vagy erősebben, vagy gyengébben jelentkeznek, de soha sem úgy, hogy egyszer az egyik, máskor a másik csak. A fizikai, értelmi, érzelmi ösztönmotívumok együttesen jelentkeznek a játékban. Adataink erre élesen rávilágítanak s nem is lehet ez másképp, mert a játék természetes biológiai jelensége a gyermek fejlődésének. A gyermek pedig, hogy fejlődése céljának megfeleljen, hogy felépüljön, a fajfenntartó egyén mindazon ösztönöket megkapja, magával hozza születésével, melyekre neki biológiai értelemben szüksége van. A játék az ő fejlődését munkáló fizikai, értelmi s érzelmi ösztönök kifejezése; a játék a gyermek fejlődésének beszéde, melyből fejlődésének menete kiolvasható.

VI. A JÁTÉK KRITIKÁJA.

A játék nem tanult. A játék ősi elemei. A játék s a civilizáció. A városi és a falusi gyermek játéka. Milyenek kell lenni *a jó* játéknak, gyermekirodalomnak s képeskönyvnek? Játszó típusok.

A játék a gyermek beszéde. Ép olyan beszéd, mint a nyelv, csak az a különbség, hogy a játékban a gyermek beszéd-mozgásokba öltözik. Mivel pedig a beszéd az ember egyik legsajátosabb jelensége, emberré fejlődésének egyik eszköze, a játékot is így kell felfognunk s fölöslegesnek tartjuk minden olyan kérdés feszegetését, hogy rá jött volna-e egyik vagy másik játék készítésére a gyermek, ha a felnőtt nem mutatja meg neki,¹⁾ mert az mellékes, hogy milyen játékkal játszik a gyermek, biológiai szempontból csak egy fontos, hogy játsszék, illetve, hogy mozgásokat végezzen. S ha lehetséges volna a gyermeket teljesen izolálva tartani minden külső hatástól, mégis játszanék. Megkezdéné az ösztön az építő munkát s megtenné az erőfeszítéseket arra, hogy az életet valóban élettel töltse meg, foglalkoznék, teste és lelke örülne is játék-munkájának, mert cselekvés, végzett munka nem lehet érzelmi kíséret nélkül. Mindig azt a játék-munkát választaná, amely ép a legszükségesebb lenne neki s legjobban szolgálná fejlődését. Olvasni, írni bizonyára meg nem tanulna, mert ezek a civilizáció szükségleteit szolgálják, de hogy értelmes emberré válnék, nem kétkedem.

Nagyon természetes, hogy a fejlődést elősegítjük, ha a gyermek olyan körülmények között él, olyan hatások érik őt, melyek a fejlődéséhez szükséges eszközökhöz könnyebben hozzájuttatják; melyek elősegítik fizikai és értelmi fejlődését. Ezen hatások a környezetből érik a

¹⁾ Groos: Die Spiele der Menschen. 400 l.

gyermeket először a másuk természetes mivoltában. E hatások befolyásolják, irányítják a gyermeket játék-tevékenységében is. Az egyszerű mozgások, melyeket környezete hatása nélkül végezne, összetettekké válnak. s ha bár változott arányokban s más világításban s vonatkozásban is, mégis a való élet elemeit tüntetik fel; más szóval a civilizáció mai állapotát, fejlettségének mai fokát. Nem nehéz azonban megtalálni a gyermek-játékban azon elemeket, melyeket ősi elemeknek nevezhetünk s ez az egyszerű mozgás. Ez a játék lényege, éltetője; enélkül a játék nem játék, vagy jobban mondva: játék mozgás nélkül nincs. A játék a fizikai, a test-építő ösztönökkel kapcsolatos, innen ered. Mindenesetre érdekes volna végigkísérni a játék történetét, de ez csak művelődéstörténeti szempontból fontos s arra tanítana meg, hogy miként hatott a fejlődő kultúra a gyermekekre s a gyermekjáték-ipar hogy fejlődött.

Az első gyermekjáték-iparos maga a gyermek volt; először ő maga készített magának játékot. Még pedig olyant, amilyent legmegfelelőbbnek tartott. Ezek a készített játékok már nem is ösztön-játékok. Fentebb (125. 1.) azon felosztását adjuk a játéknak, hogy vau sajátképeni gyermekjáték s készített. Az előbbi felosztható ös-ösztön s a körülmények hatása alatt létrejött játékokra. Ez utóbbit így is mondhatjuk: a gyermek által készített játékok, melyek mindig aszerint változnak, hogy milyen körülmények, milyen külső hatások alatt él a gyermek. Minél erősebb hatása alatt él a gyermek a civilizációnak, annál többféle játékot játszik. Adataim szerint a városok gyermekeinek játszótevékenysége sokkal gazdagabb, mint a falusiaké. Megszámoltam, hogy a városi és falusi gyermekek hány-

feie játékot játszanak. Példakép felhozom a kispesti s az érdi elemi iskolásoktól nyert adatokat, itt azt találtam, hogy míg az érdi leány elemi iskolások csak néhány társas-játékot, a fiúk pedig csak néhány mozgásjátékot játszanak, addig a kispestiek mintegy 18-félét: fogócskát, rablósdít, lapdát, mamásdit, kuglizást, katonásdit, puskával, kocsival, automobillal, trombitával, bújócskát, kari-káznak, gomboznak, lovaznak, vonatoznak, csatásdit, hintáznak, csigával sat. Egyben azonban összetalálkozik mindenféle gyermek játéka s ez az, hogy mindnyájan nem azért játszanak, hogy utánozzák a felnőtteket, sem, hogy bizonyos gyakorlásokat végezzenek, hanem, hogy mozogjanak. Legkedvesebb játékfajtája a gyermeknek a mozgás. Egész bátran mondhatjuk, hogy úgy futkosnak ma is a gyermekek, mint futkostak a görög gyermekek, mint szaladoztak az Ősemberek gyermekei. A mozgásjátékok legkedvesebbjei nincsenek kitéve semmiféle dívatnak. Ezek megmaradtak ősi formájukban. Ép így megmaradtak ilyeneknek azon játékok is, melyek a legrégebbi civilizáció hagyományaiként tekinthetők; ilyenek az egyszerű bábú- s lovacska-játékok is például. Az bizonyos, hogy nagyon régi az a bábú-játék, amelyben egy darabka fából állt a bábú; ép így az a lovacska-játék, melyben a lovacska egy kődarab, egy görbe fa, majd később az eltört cserép füle. De a gyermek maga is készít játékot, gyúr magának sárból, farag, összeszögez, papírból kivág, szóval a gyermek – alkot. így szokták mondani: alkotások. Ezekre azonban helyesebb ezt mondani: cselekvések, azon egyszerű oknál fogva, mert a gyermeket nem az alkotás érdekli, hanem a cselekvés, a ténykedés s ha mi azt látjuk, hogy a gyermek ragyogó szemmel néz kis papír-házacskájára, sár-lovacskájára, akkor a ra-

gyogó szemben nem az alkotás öröme, nem a művész, hanem a fejlődés ereje lobog, mert a ténykedés, amely részben fizikai, részben szellemi erő kifejtésekkel járt s amelynek eredménye a kis sár-ló, papír-ház, hozzá járult a fejlődéshez, és ez az öröm csak addig tart, míg a játék-ténykedés; mert ha a gyermek sír is, mikor ezen játékaikat elveszed tőle, ez a fájdalom csak a bírás, az enyém védelme miatt van. És mikor a gyermek azt mondja, azért játszik, mert eredményt ér el, akkor ezt nem valami művészi ambíció kielégítésének kell magyarázni. Ez egészen emberi: a játék-munka eredménye a legörvendetesebb, a legvidámabb „fáradtság” eredménye, örömmel tölti el a gyermeket. Nincs rá okunk, hogy annak valami különös pszichológiai fontosságot tulajdonítsunk, inkább pedagógiai szempontból fontos ez.

A gyermekjáték-munka sokféle irányát érdekesen tanulmányozhatjuk a Magyar Gyermektanulmányi Társaság Múzeumában.*) Azt a sokféle apró játék-eszközt mind a gyermekek csinálták. Az ember szíve sebezsebben kezd dobogni e múzeumban, e helyen, ahol a gyermek-társadalom keze munkájának eredményét együtt látjuk. S ha jól szemügyre vesszük ezen tárgyakat, melyek különféle foglalkozási eszközök s különféle életviszonyok köréből valók, azt találjuk, hogy egy egészen külön világ előtt állunk, melyben nincsenek olyan szakadékok, mint a felnőttek világában, nincsenek olyan ellentétek sem, minden harmonikusabb, egymáshoz illőbb. Egészen olyan, mintha egy csinálta volna az egészet. Ez az egyformaság azonban nem fárasztó, nein untató, nem unalmas. A mesék világának szellője fűdjögál

*) Gyermektanulmányi Múzeum. Budapest, VIII., Mária-Terézia-tér 8.

körülöttünk, álomba ring lelkünk s kezdünk hinni mindannak valóságában, amit magunk előtt látunk. A kukoricából készült lovacskák oly szép paripák s a rajta ülő pálcika-ember világhős, kukorékolnak a kenyérbél kakasok, kóc-bábúk hajlonganak, szól a cérna-húrú cimbalom, bögnék a papírból kivágott tehének s egy sárból készült automobil eszeveszett versenyt fut a gyufaskatulya express-vonattal.

Álmodunk-e, kérdezzük. Nem! Csak a gyermek lelkének sugara vetődött a mi lelkünkbe s varázslatos módon felkeltette azt, amit eltemettek az idők: a gyermek-múltat. Ha ezeket az egyszerű játékokat nézzük, ez a gyermekmúlt felkel bennünk, harsány visszhangot ver lelkünkben. De vajjon ugyanez történik-e akkor, ha megállunk egy játékbazár-kirakat előtt s bámuljuk a legújabb játécsodákat?! ... Én azt hiszem, ezen kirakatok szemlélése hidegen hagy bennünket. Csodálkozunk, de a csodálkozásban nincs semmi gyermekies öröm. A csodálkozás tisztán a felnőtt ember lelkéből eredő s nem a gyermekmúltból. És ha a gyermekkel próbát teszünk, mihamar meggyőződünk arról, hogy a kíváncsiság első kielégítése után a gyermek nem a komplikált, a különös, hanem az egyszerű játékkal fog játszani, mert a gyermek igazi játékaik ezek, nem pedig azok, amelyek a gyárakból kikerülnek.

A gyári játékok csak ritkán veszik figyelembe a gyermeket magát, szenzációkat vadásznak inkább s a divat szerint igazodnak. Egy német folyóirat²⁾ ép arra mutat rá, hogy a mai kor modern impresszionizmusa miként befolyásolja a gyermekjáték-gyárosokat. Sőt nem csak

²⁾ Die Umschau. XIV. évf., 994 1. V. ö. Gardé Sándor ism. A Gyermek. V. évf., 363 1.

ezeket, hanem hatását látjuk a gyermek képes-könyveken s részben a gyermek-irodalmon is.

Nekünk minden divathatással szemben azt keli keresnünk, ami a gyermeklélek szempontjából magának a gyermeknek legjobban megfelel, mert a gyermeklélek nem divatcikk, nincs kitéve a divat változásainak. A gyermeklélek alapjában véve mindig egy, s így azon fejlesztő eszközöknek is, melyek neki vannak szánva, bizonyos alapsajátságokban mindig egyformáknak kell lenniök. Fel kell tehát vetnünk azt a kérdést, hogy milyennek kell *lenni a gyermeklélek szempontjából a jó játéknak, a jó képeskönyvnek s a jó gyermek-irodalomnak.* Vegyük szemügyre ezeket a kérdéseket.

Ha a gyermek játékfejlődésén végigtekintünk, azt tapasztaljuk, hogy ez a fejlődés egyenest a technikai fejlődéssel kapcsolatos s egyáltalában nem ügyel a gyermek lelkére. A gyár-ipar azon szeretetnél fogva, mely a gyermeket a játékkal szemben jellemzi, tisztán üzleti szempontból fogja fel a játékkészítést, jó piacnak tekintette a gyermek-társadalmat s mi természetesebb, mint az, hogy igyekezett ezt ki is használni. Mihelyt a technikai téren valami új termett, a játékpiacon is megjelent ez az újdonság: vonat, hajó, automobil, léghajó s legutóbb a repülő gép. És ha nézzük ezen gyári játékokat, azt tapasztaljuk, hogy valamennyi játéktárgy igyekszik hűen utánozni az eredeti modellt. Sok apró részlettel készülnek a gépek, mint az eredetiek „és a babák hű másai az élőknek hajban, kalapban, ruhában egyaránt.

Az ilyenféle játék feltételezi azt, hogy a gyermek olyan szemmel nézi a játék-csodát, mint a felnőtt, tehát, hogy észre veszi rajta mindazt, ami ezen játékot élvezetes játékká teszi. Hogy pedig a gyermek ezt úgy néz-

hesse, mint a felnőtt, nemde olyan ismeretkörének kell lenni, mint a felnőttnek. Ez világos, mert másképp mit fog ő látni egy sínen szaladó villamos kocsin, egy gőzgépen, egy teljesen mai divat szerint öltöztetett, finoman varrott ruhás bábun, mely a szabó-ipar remeke kicsinyben. A felnőtt egy hatalmas atlantik mozdonyt nézve, elgondolja s áttekinti a tervező, alkotó hatalmas mérnöki zsenit, mely képes volt megalkotni ezt az erő-gép óriást; mely képes volt a száz és száz szerkezetet kigondolni tudással, leleményességgel s úgy összefüggeszteni, hogy működésük harmonikus összhangjából egy hatalmas erőrezultatum legyen, mely száz és száz embert tud röpiteni roppant gyorsasággal tovább. Ezen gondolatai közé szűródik mindaz, ami az emberi fejlődéssel kapcsolatos: a technikai haladás, az emberi ész diadala, a mozdonyóriás jelentősége a legkülönbözőbb szempontból, sat.

De vajjon képes-e arra a gyermek, hogy mindezek jelentőségét felfogja; képes-e arra, hogy elgondolja: nini, hol áll már a technika, milyen csodálatos erő is van az emberi zsenialitásban, mely a természet erejét fel tudja használni.

Azaz ez dehogy kérdés: a gyermek egész egyszerűen mindezekről nem tud elképzelni semmit; ő nem törődik technikával, természeti erőkkal, zsenialitással. A gyermek a játékkal törődik, ő játszani akar s nem technikai-vagy divat-csodában gyönyörködni. Mi köze neki a gőzhöz, a villanyossághoz, a divat raffinéiáihoz? Neki játék kell; játék, mely semmi mással nem függ össze, csak az ő lelkével, mely semmi mást nem tételez föl, mint amennyit ő megkíván a játéktól. Ez pedig egészen más, mint az, amit neki a gyár-játékok adnak. A gyár-játékok mindazt adják, amit ő észre nem vesz, ami neki fölös-

leges: a szerkezetet. A gyermek a vonaton például a mozgást veszi észre: a gőz sustorgását, füttyülését. A szerkezetből a kerekeket. A fő azonban a mozgás és a gőz sustorgása. A gyermek vesz egy gyufa-skatulyát, cérnát köt rá és húzza. Közben utánozza a gőz sustorgását s füttyül. Ezt a mozdony-skatulyát ő fűti, ő a gőz, ő a füttyülő, ő a gépész, szóval minden ő. A lelket ő adja neki, míg a gyár-mozdony maga szalad, a gyermek csak nézi. A különbség tehát a gyermek skatulya-mozdonya s a másik között az, hogy emitt a mozdony a gyermek, amott a mozdony; emitt egy valóságtól szuggerált lelki állapot végez mindent a képzelet, az elképzelés, az utánzás, szóval a gyermek lelki munkájával; amott a *valóságos gőz*, a valóságos gép. Míg emitt tehát a gyermek maga is tevékeny részt vesz a munkában, sőt maga végez mindent, addig amott ő passzív szerepre van szorítva: semmit se tesz. Es épen ez az oka annak, hogy az a játék-gyár mozdony minden csodás volta mellett sem köti le a gyermeket, mert csak az a *játék* a gyermeknek, ami az ő *egyéni tevékenysége*, ami az ő egyéni akaratának, erejének tevékenységét munkára szólítja, nem pedig tétlenségre kárhoztatja.

Mi szükség van tehát a csodás gépekre, motorokra? A gyermek szempontjából semmi. Teremt ő magának gépet, motort. Mire valók a pompásan felszerszámozott lovak? Egy törött fazék füle, egy közönséges falovacska inkább ló a gyermek előtt, mint az igazinak teljesen hű mása. Minek a dáma divat-bábúk, a csipke, tüll s kalapóriásba öltöztetett gyönyörűségek? Hogy a gyermek levetkeztesse csupaszra és szépen fésült haját szétbontsa elemeire, nagy kalapját felnyírja s maga csináljon belőle kis kalapkákat. A gyermeknek nem imponál semmi, csak

önmaga, előtte csak az én a szuverén. Én és nem az atlantik csoda-mozdony, én és nem Edison, én és nem a luxus, a divat, a csodakalap.

Mi lesz tehát a jó, a gyermeknek megfelelő játék? Az, amely legtöbb teret enged a gyermek *én*-jének, egyéni munkásságának. Ez lesz a jó játék. És mivel az impresszionista művészet, mely egy-egy vonással, egy-egy jellemző mozdulat, helyzet megrögzítésével fejezi ki a kifejezendőt, csak sejteti az egészet, de aprólékos részleteket nem ad, jobban is megfelel annak, amit a gyermek kíván a játékban. S mivel az impresszionista művészet így befolyásolja a játék-ipart, mi ebben csak jót látunk. *Másik kérdésünk:* milyennek kell lenni a jó képeskönyvnek?

A Die Umschau cikkében az van, hogy „a gyermeket játékszere által közelebb vinni a művészethez lehetetlenség”. A játékszernek nem is lehet első sorban fő célja az, hogy a gyermeknek művészi nevelést adjon. Maga a gyermek fog tiltakozni természetes ösztönével minden ilyen kísérlet ellen. A gyermek egész egyszerűen nem érti, mi az a művészet, és ha a gyermekkel művészetet akarunk megértetni, ismét abba a tévedésbe estünk, mint előbb az atlantik-gép kicsi formájánál. Ott azt akarjuk, hogy a technikához értő, emitt, hogy a művészi alkotást megértő szemével nézzen. Amennyire lehetetlen az egyiket, ép olyan lehetetlen az utóbbit kívánni, mert ennek *ét*-és megértéséhez is sok olyanoldalú elmemunka s ismeret kell, mellyel a gyermek még nem rendelkezik. Legfőjebb arról lehet szó, hogy a művészihez hozzá szoktassuk a gyermeket, hogy megszokja a gyermek a harmonikus színeket, a jó rajzot, az alakok térbe állítását, szóval bizonyos művészi külsőségeket, mely aztán később alapjává válhat az öntudatos művészi nevelésnek.

A gyermek első sorban csak külsőségeket lát s keres a képen s nem művészetet s épen azért, mivel ezt keresi, neki *kifejező, beszélő* kép kell. Ha néhány vonásból áll is a kép, a fő az, hogy beszéljen. A gyermek efajta kép élvezetét magam tapasztaltam. Kis gyermekeimnek egy alkalommal egy hamarjában kikomponált mesét mondtam el, de úgy, hogy a mesét rajzoltam is. Mindenhez inkább érték, mint a rajzoláshoz, tehát rajzom minden inkább volt, mint művészi rajz. Néhány vonással, gyarló alakokkal illusztráltam a mese tartalmát hevenyészve s azt tapasztaltam, hogy a gyerekek ezeket a gyarló rajzocskákat nagyszerűen élvezték. Pompásan mulattak, érdeklődve várták a hirtelen készülő újabb rajzot s harsány kacagással jutalmazták „művészetemet”.

Íme a gyermek! Mi volt ennek az oka? Minden esetre az, hogy az én gyarló rajzom, az én néhány vonásom eléggé beszélt, de csak annyit mondott, a mennyi szükséges volt a gyermeknek arra, hogy munkára serkentse lelkét, képzeletét, gondolatait. Ha én mindent megrajzoltam volna, ha részletesen kidolgozott képet adtam volna, akkor a gyermek tétlenségre lett volna kárhozthatva, akkor a gyermek nem tudott volna hozzáadni semmit, képzelete, gondolkozó értelme pihent volna. Csak passzív szemlélő lett volna, holott a gyermek aktív munkás akar lenni a kép szemléletében is.

Busch „Max und Móritz” (Marci és Miska) képes könyve nagy hatásának ez a titka. Figyeljük meg, milyen hatást tesz a gyermekre ez a képes-könyv, mikor először lapozni kezd benne. A szöveget nem olvassa, csak a képet nézi – és *olvassa*. Rögtön beszélnek a képet; szöveg ismerete nélkül elmondják a tartalmát. A „Max und Moritz” képei csak néhány vonásból, néhány alak-rész-

létből állanak és ez a néhány vonás, néhány részlet ép elég arra, hogy a gyermek képzeletét, gondolatait munkára serkentsse.

Az ilyen képes-könyv a jó képes-könyv, ilyeneket kell a gyermek kezébe adni, nem részletes kidolgozású képeket. Kár, hogy a legtöbb képes könyv nem ilyen. A legtöbb pedagógus orvosi képeket s nem gyermek-művészeti képeket ad; a legtöbben a pedagógus ecsetje íest s nem a gyermek lelkét megértő művész; a legtöbb a művészetre tanítást s nem a gyermek foglalkoztatását tűzi ki célul; a felnőttekből s nem a gyermekből indulnak ki. Így aztán hatást tévesztenek s nem oda lönek, ahová céloztak.

Feleljünk meg a harmadik kérdésre is: *milyenek kell lenni a jó gyermek-irodalomnak?*

A gyermek-irodalom ma határozottan széles mezőket ölei fel; ép úgy, mint a gyermek-játék. Mondhatni, a gyermek-irodalom is gyárilag csinálódik. Egy-egy író a gyáriparos. Vannak kis és nagy író gyáriparosok, kik a gyermeknek készítik könyveiket, meséiket. És ezek a gyermeknek készült könyvek olyanok is aztán, mint a gyáripari termékek. A gyermek jó könyv-piac, a szülők szívesen veszik a szép táblás, mindenféle könyveket. Ha drágák is, veszik, gondolják, örömet okoznak a gyermeknek. De ezen könyvek jó része, legnagyobb része atlantik mozdony; a gyermek nézi, a kezébe veszi, megnézi a tábláját, néha olvas is belőle, talán el is olvassa, de aztán legtöbbször csak a tábla hatása marad meg, a könyvből pedig nem jut a gyermekbe semmi. Miért?

Eszembe jutnak a Schmidt Kristóf ifjúsági iratai s a jó, a nagy gyermek könyvek. Schmidt Kristófot máinyugdíjba küldték teljesen, azt mondták, érzélgössé teszi

a gyermeket. Szegény Schmidt Kristóf, pedig ő a gyermeknek akart írni egészen. S ezt a célt úgy vélte megoldottnak, hogy tele csepegtette írását morális könyvekkel. ő a gyermek érzelmére pályázott, ezt akarta tanulságos történetekkel nemesebbé tenni. Csupa morál, csupa igazság, csupa merő érzelem. Miben tévedett a jó Schmidt Kristóf? Csak abban, hogy azt hitte, hogy a gyermeket a könyvnek *tanítani* kell mindenáron s ezt csak azzal éri el, ha érzés világát keveri fel. Milyen tévedés ez!

Először is tévedés, hogy a gyermeket annak a könyvnek is, ami tulajdonképen gyönyörködtetésre van szánva, föltétlenül tanítania kell. Minden jó könyv tanít anélkül, hogy a morális igazság azt kiabálná benne: itt vagyok, olvassatok el, tanuljatok meg s e szerint cselekedjétek. Kell-e jobb könyv, mint Thackeray *A hiúság vására*? Az életnek ezen hatalmas mozija, ez a száz meg száz lapú tükör, melyben mindenki meglátja magát, lelkének még legkisebb foltocskáját is. De ez nem gyerekeknek való. És kell-e jobb könyv, mint *Robinson* vagy a *Gulliver utazása*. Ezeket a könyveket a gyermekek klasszikus könyveinek mondhatjuk, mert egy századot már túlhaladtak s bizonyos, hogy még többet is megélnék teljes, friss egészségben. De ezeket a könyveket is át kellett írni és a Hiúság vásárát talán nem lehetne a gyermeknek adni? Csak át kellene dolgozni.

Vajjon hány úgynevezett kedvelt ifjúsági írónk könyve marad meg a gyermeknek, ha egyszer a kiadói reklám leveszi róluk a kezét? Oly sokan vannak kiváló ifjúsági írók a mi kicsi irodalmunkban is, hogy igazán büszkék lehetnénk, ha mind valóban kiváló volna, akit e névvel illetnek. De nem azok. A legtöbb egy bizonyos

ifjúsági recipe szerint írja a könyvét. Ez a recept körülbelül így szól: sok adag naivság, még több lehetetlenség, a mesében a lehető legtöbb morális igazság. A pedagógia össze van házasítva a hétfejű sárkánnyal, s ezt ifjúsági iratnak nevezik.;

Mi kell hát az ifjúsági iratba? Mi avatja a könyvet a gyermek könyvévé? Megmondja Robinson, Gulliver és Verne s Jókai könyvei. A gyermeknek mese kell, eleven, friss folyású mese, melyben a történetnek drámai gerince van s nem terpeszkedik szét epikai aprólékos-sága. Szóval nagy vonásokban (drámai) mesét adok s mellözöm az aprólékos rajzot; annyit adok, amennyi elég arra, hogy a gyermek lelkét a mese elképzelésének munkájába vonjam. Hogy aztán ez a mese az életből való-e vagy a történelemből, vagy fantasztikus, a reális világban marad-e vagy átcsap a mese világába, az már mellékes. Elfogom hagyni az élet olyan helyzeteinek festését, melyek a gyermek morális tapasztalat-körének nem felelnek meg, vagy amelyek alkalmasak arra, hogy a gyermek téves következtetést vonjon le belőle, ilyen mesét adni s úgy előadni, hogy minden helytelen következtetés ki legyen zárva, minden világos legyen s mégis legyen tere a gyermeklélek gondolkozó s elképzelő munkásságának, az már az író-művész dolga. A Robinzon történetével együtt él a gyermek, képzeletét hőséne rajza megragadja s gondolkozóba ejti. Elhagyatottságában vele él s dolgozik, hogy a veszedelmeket kikerülje: vele érez, aggódik s vele örül. A gyermek képzelete, értelme s érzelme egyaránt munkában van.

Itt a Busch könyve a két csínytevőről, kik a lehetetlenséggel határos csínyeket követik el s mindig ők a győztesek. De végre is rajta vesztenek; a tésztába be-

dagasztják, meg is sütik, de kirágnak magukat, hanem végre is megőrlik a két pajkost s megeszik a kacsák. Íme a morális tanulság: addig jár a kórsó a kútra, míg egyszer eltörik. Ki érzi e könyvben a csepegő tanulságot s ki nem érzi a morált?

Én azt hiszem, sokkal jobb volna a nagy író-művészek könyveit átdolgozni ifjúsági iratokká, mint derűborura gyártani az eredeti ifjúsági könyveket, mert amazokból elhagyva azt, ami csak a felnőtteknek való. amit csak a felnőttek értelme bír meg, még mindig megmaradna a művészet, míg emezekben minden van, csak művészet nincs. Mennyi a lapos gyarló vers és mennyi a művészietlen próza, melyekben se képzelet, se érzés nincs, csak a recipe szerinti kotyvalék.

Foglaljuk most már össze mondanivalónkat. Mindannak, amit a gyermeknek adunk, legyen játékszer vagy képes-könyv, vagy irodalom, alkalmasnak kell lenni arra, hogy a gyermek lelki munkásságát felköltse, mert a gyermek együtt akar dolgozni értelmével, képzeletével akár játék, akár mese is az, amit neki szántak. Mindent, amit a gyermek tesz (ezen a játékszerű, önkénytes tevékenységet értve), a legszorosabb célszerűség jellemez. Ez a célszerűség azonban nem a gyermeken kívül fekvő motívumból fakad, mint a felnőtteknél, hanem a gyermeken belül lévőből. A cselekvés motívuma magában a gyermekben van, vagy más szóval, a gyermek fejlődésével kapcsolatos. Ezen fejlődés szolgálatában áll minden játékszerű tevékenység. Ide tartozik a játék, a képes-könyv s a gyermek-irodalom is. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a gyermekre nézve más a játék, más a képes-könyv s a gyermek-irodalom, mint játék. Játék, de nem a felnőttek, hanem a gyermek szempontjából, tehát olyan

„játék”, mely a gyermek természetes fejlődését szolgálja. Így hibás minden olyan „játék”, (a három fajt értve ezen elnevezés alatt), mely ezt a szempontot figyelmen kívül hagyja. Ahoz, hogy a gyermeknek szánt játék valóban neki való legyen, nem technika, nem művészet kell pusztán, hanem a gyermek lelkének ismerete, megértése első sorban, mert a gyermek elé sem technikai, sem művészi célt nem tűzhet a játék. A játék egyikért sincs, hanem magáért a gyermekért. S ha az előbb idézett cikkben (Die Umschau) azt olvasom, hogy a „művészetet a gyermeknek” elv haladást mutathat fel a gyermek játékaiban s képes-könyveiben, melyek művészi munkák, én nem ezt tartom fontosnak, hanem azt, hogy vajjon valóban megfelelő-e ezek a gyermeknek. Véleményünk szerint a legtöbb játék egyszerű technikai megoldás, a legtöbb képes-könyv csak művészet (vagy az sem), mert a gyermek ismerete nélkül készültek. És ez nagyon sajnálatos!

Most még néhány szót kell szólnunk a játszó gyermek típusokról.

Minden gyermek játszik, de nem minden gyermek játszó-típusa egyforma. Határozottan megkülönböztethetünk gyermek játszó-típusokat. Nagyon természetes ez, mert minden gyermeknek meg van a maga külön egyénisége. Ki nem látta még ezt az egyéniséget megnyilatkozni a játszó gyermekben? Figyeljük meg őket, de észrevétlenül, hogyan játszanak, és igen sok érdekes útmutatást fogunk találni arra, hogy milyen egyéniségű egy-egy gyermek. A játék a gyermeknek erkölcsi tüköré, melyben erényei s hibái megláthatók, de ne feledjük, hogy gyermekről van szó s ha igazi egyéniségről szólnunk, mint Queyraf) teszi, ezt az igazi egyéniséget tisztán gyermeki

¹⁾ V. ö. Queyraf: Les jeux des enfants. 89 1.

értelemben kell vennünk, nehogy tévedésbe essünk. Nagy hiba volna az, hogyha a gyermek játékából a későbbi ember egyéniségére akarnánk következtetni, de hiba volna az is, hogyha a nevelés szempontjából nem figyelünk meg a játszó gyermek egyéniségét. Azok a morális tévedések, melyek a játék tükörében láthatók, rámutatnak a gyermek karakterének egy-egy olyan hibájára, mely általános a gyermekben s épen ezért a nevelésnek általában minden gyermek nevelésénél figyelembe kell venni: ilyen az önzés, hazudozás különösen.

Minden gyermek önző, de ezen önzést nem morális mértékkel kell mérni, nem azzal, amit általában a felnőttek társadalmában használunk. A gyermeknél bizonyos korhatáron nem szólhatunk morális és immorális érzésekről, mert minden morális mértéke a tudatosság. A gyermek önzése tisztán biológiai s hogy valóban az, erre mutat, hogy minden gyermek önző. A gyermek hazugsága tisztán emlékezet-hiba, észbeli tudattalan tévedés. De ha így van is a dolog, nagy tévedés lenne, ha minden gyermek önzését biológiai önzésnek magyarázva, minden hazudozást biológiai jelenségnek tekintve, nem tennénk semmit az önzés, a hazudozás ellen. A természet ellen hiába próbálkozunk, illetve az ellen, ami természetes, de mi a játszó gyermekben egyéb típus-vonásokat is észrevehetünk; olyanokat, melyek már nem biológiai jelenségek, hanem egy fejledező erkölcsi sajátásra vallanak. A pszichológust és a nevelőt egyaránt érdeklik ezen megfigyelések. Egy-kettőre akarok csak rámutatni. Ki ne ismerné a „Rontópál” gyermeket, aki, ahová megy, ott pusztul minden játék. Nem ügyetlen, nem esetlen kezű. neki egész egyszerűen kedve telik abban, ha a másét elpusztíthatja, a más örömét megronthatja. Ki ne ismerné

a *házsártos* gyermeket, akivel egész egyszerűen nem lehet játszani, mert mindenkibe bele köt, mindenikkel össze vesz. Jól ismerhetjük az *akaratos* gyermeket is, akivel csak akkor lehet játszani, ha mindenki azt teszi, amit ő akar. Ennek ellentéte a *gyöngye akaratú*, a mindenét elhagyó, a mindenéből kiforgatható gyermek, ki arra született, hogy mindenkit szolgáljon, mindenkinek engedelmeskedjék, mindenét másnak adja. De fölösleges, hogy erről kimerítőbb képet adjunk; elég, ha hangsúlyozzuk azt, hogy a gyermek játzó-típusokat a gyermek-karakter szempontjából érdekes megfigyelni.

A gyermek-karakterrel összefüggő játzó-típuson kívül még megkülönböztethetjük a könnyen s nehezebben játzó, a magában játszani szerető gyermeket s azt, aki egyáltalában nem szeret játszani. Ezen típus-sajátságok vagy a gyermek egyéniségében gyökereznek már, vagy a körülmények hatása alatt jöttek létre. A megfigyelő érdekes eredményre juthat, ha utána néz annak, hogy mi a motívuma egy-egy játzó-típus kialakulásának. Sokszor szomorú tapasztalatra jutunk: szűkös életviszonyok, mostoha családi körülmények. Általában a vakok és árvák játék-motivációjában érezzük a szerencsétlenség, az élet terhének nyomását, bizonyos komorságot veszünk észre s ezek közül telik ki a legtöbb játszani nem szerető.

Az egyéni típus-sajátságokon kívül megállapíthatunk bizonyos faji típusbeli sajátságokat. A lányok inkább szeretik a társas-játékot, a házi foglalkozásszerűt, mint a fiúk, de a fiúk meg jobban a testedzőt, mint a lányok. E faji típus-sajátságok azonban nem oly feltűnően elütök. megfigyelésük nem is olyan fontos, mint az előbbieké, mert alapjában véve a dolgot, a faji sajátság nem is lát-szik meg a játékon. Mindössze néhány eszköz-játék az,

amelyet jobban kedvelnek a leányok, mint a fiúk. Így bábúzni a leányok szoktak, de a fiúk meg ember-alakokkal játszanak, lovacskával, kocsival inkább a fiúk, de a leányok meg inkább a konyhai dolgokkal. S ez a különböző játékhasználat sem a faji típus miatt van, hanem azért, mert a fiúk inkább az apa, a leányok inkább az anya nevelő hatása alatt állanak s aztán fiúk fiúkkal, leányok leányokkal szoktak játszani s így egymást utánozva, kialakul a fiú s a leány csoport-játék. Ha azonban a külső hatás így nem befolyásolja, illetőleg, ha a leány fiú-pajtásokkal játszik többen, akkor a leány is a fiú-játékokat szereti s megfordítva. Jól emlékszem a magam gyermekkorára, egy időben ép úgy babáztam, mint a nővéreim, mert csak velük játszottam.

De nincs is okunk szólni fiú- és leány-játékokról. A játék biológiai jelensége nem a fiúknak s leányoknak külön-külön, hanem általában a gyermeknek. Ennek a fejlődését szolgálja s erre mutatnak rá adataink is, melyek úgy a fiúknál, mint a leányoknál legfontosabb játék-tevékenységül jelölik meg azt, amely a fizikai fejlődést biztosítja, tehát a testedzést.

A test edzése! A fizikum erősítése! Ez a fő, mert ezen fordul meg a lét kérdése és ez küzdi az élet harcát, az a csodás fizikum, mely a sok-sok sejtből felépítve, valóban isteni épület. Ezen az isteni épületen munkálkodik a játék. Természettől hivatása ez: építés. Minden más cél, amit a játéknak tulajdonítanak a különböző elméletek, nem természetes, csak látszólagos. A játék biológiai jelensége a gyermek fejlődésének, ezt mondtuk s ezzel zárjuk le fejtegetéseinket.

A JÁTÉK PEDAGÓGIÁJA.

I.

A JÁTÉK ÉRTÉKE A NEVELÉSBEN.

Könyvem előző fejezeteiben arra a kérdésre igyekeztem megfelelni, hogy mi a játék s milyen szerepe van a gyermek életében, fejlődésében. Láttuk, hogy a játék biológiai tekintetben igen fontos ténykedése a gyermeknek. Játék nélkül el sem képzelhető a gyermek fejlődése; a játék az a természetes út, melyen életcélja, az ön- és fajientartás felé halad. S ha ez igaz, akkor a játékot, mint becses útmutatót kell elfogadni akkor is, mikor a gyermek neveléséről van szó. A játék alkalmasnak látszik arra, hogy felhasználja úgy a család, mint az iskola a gyermek nevelésében. Az bizonyos, hogy eddig a játéknak csak a kisebb, a kiseddévóba járó gyermeknél jutott szerep, mert a gyermeket, mihelyt iskolába kerül, hol tanulmányi eredményt kell felmutatnia, maga az iskola s a család szakítja el mesterségesen a játéktól. A játék becsé megszűnik, a család s az iskola elejti teljesen s csak épen a gyermek szeretete tartja fenn. A gyermek magára marad játékaival, természetes ösztöne visszaviszi hozzá, mihelyt a korlátozó szigorúság megengedi, mihelyt rabságának bilincsein tágíthat, a játékban keres lelke, teste üdülést.

Csődálkoznunk kell azon, hogy ez így van, de így látjuk s az az igazság, hogy a játékkal egyáltalában nem törődnek, nevelő értékét fel nem használja sem a család, sem az iskola. S ezzel nagy hibát követnek el, mert a gyermek nevelése épen emiatt olyan mesterkélts rendszer alapjára csúszik, mely ellenkezik a gyermek fejlődésének

biológiai menetével. Régebben a gyermek nevelésében nagy szerep jutott a játéknak. Az ó-kor legklasszikusabb népe, a görög, kiváltképen megbecsülte a játékot. A görög nevelés a testre és a szellemre egyaránt kiterjed¹⁾ s a tornatanítók nagy becsben állottak. A tanítók s tornatanítók száma egyforma volt.²⁾ Nagy bölcsészeik, Plato, Aristoteles, Sokrates méltatják a játék nagy fontosságát. Plato a „Törvények”-ben azt mondja, hogy a leendő polgár szempontjából nagyon fontos az, hogy jól megválasszák a gyermekjátékot; Aristoteles az „Állam”-ban szintén rámutat a játék nagy fontosságára, különösen a kisebb gyermekeknél. A játék óvja meg őket a tunyaságtól, a rendetlenkedéstől olyan korban, mikor még komolyabb foglalkozást nem lehet nekik adni. Volt is sokféle játékszere a görög gyermeknek, mondhatjuk, majdnem annyi, mint a mainak s nem kell azon csodálkoznunk, hogy egy-egy játékfajtának a feltalálása, egy-egy kiváló férfi nevéhez fűződik, mint például a csörgetyíé, melynek Architas, a nagy görög államférfi, hadvezér, bölcsész és mérnök a feltalálója. Ez arra vall, hogy a játékot nagyon megbecsülte a görög ember s nagyon fontosnak tartotta a gyermekre. A görög pálestrák, gimnáziumok közkölségen épültek s állami felügyelet alatt voltak. Ezekben művelték ki a görög ifjút. Az a küzdelem, játék, mely ezekben folyt, nem csak az ifjak testi erejét, ügyességét fejlesztette -ki, hanem lelküket is nemesebbé, nyugodtabbá tette. Solon a szkíta utazónak, ki csodálkozva nézte a tornázó ifjakat, azt felelte: „az ifjak kitartókká, bátrakká lesznek s nem

¹⁾ Richter-Takács: A görögök és rómaiak játéka. 30 l.

²⁾ Hittrich Ö.: Görög régiségek. 109 l.

fognak félni. Itt tanultak szigorú fegyelmet, itt tettek szert önbizalomra, itt tanulták meg az összetartás érzését, a tesívériességet s azt, hogy az emberi javak legnemesebbike a szabadság s hogy mi az önuralom s az önbecsülés érzete”³⁾)

Nem volt olyan kis görög város, melynek ne lett volna gimnáziuma, torna-iskolája, nyilvános nagy – pázsitos kertje, melyet árnyas fasorok s csarnokok vettek körül, hol mindennapos volt a játék, a gyakorlás, a verseny. Ezek befoglalták az ifjúságot s megakadályozták azt, hogy lelkökben veszélyes és hiábavaló érzelmek támadjanak s hogy képzelődővé váljanak, fia egyéb hasznot nem is jelentene a játék, mint ezt, már ez is oly fontossá teszi a játékot, hogy érdemes volna utánozni\e téren a görögöket. De hol vagyunk még mi attól, hogy minden városnak meg legyen a maga ifjúsági, szép, árnyas játszótere, melyen pezsgő játék, vidám verseny folyik! Mikor lesz a mi ifjúságunk élete oly derült, mint a görög gyermeké volt?

Az ó-kor másik népe a római, mint mindenben, a játékban is praktikus volt, a játékfajok olyanok voltak, hogy valami praktikus hasznuk is volt. A rómaiak a „játék” szó alatt nemcsak a játékot értették, hanem a testi és lelki gyakorlást is, azért hívták az iskolatanítót ludí magisternek. A játékra vonatkozólag egyébként a rómaiaknál kevés feljegyzést találunk, de hogy megbecsülték, kitűnik Seneca s Quintilianus szavaiból. Seneca a játékban a természetes öröm forrását látja, Quintilianus pedig ajánlja, hogy a tanításban használja fel a tanító a játékot is (az olvasni tanulásban) s véleménye a játékról

³⁾ Richter-Takács: U. o. 53 l.

az, hogy ez erősíti a gyermek szellemét. A játékot mindenestre sokra becsülték, mert nemcsak a gyermekek játszottak, hanem a felnőttek is. Különösen a lapdajáték volt kedves; Scaevola pontifex, Maecenas, Augustus, Caesar, Cicero is nem egyszer lapdázta a Mars-mezőn.

Az ő-korral egyidőre letűnik a játék becsülete: A kereszténység első századainak zord felfogása, mely úgy tekinti a földi életet, mint előkészülést egy jobb életre, minden örömet száműz, száműzi, ellenséges szemmel nézi a játék örömét is. Isidorus atya az ördög multságának tartja s szigorúan megtiltja, hogy a jó keresztény játsszék, v A középkor szigorú, elítélő felfogásával szemben kiválik a nagy Szt.-Hyeronimus nézete, ő úgy vélekedik a Játékról, mint Quintilianus. Azt mondja, hogy a kis gyermek: tanulása a játékkal kapcsolatban történjék s továbbá, hogy a játék maga is tanulás.

A játékot száműző középkor zord. Képzeltetjük-e másnak iskoláit? Nehéz, misztikus köd ülte meg az ember lelkét, kik a földet teljesen elhanyagolták. Ezt a nehéz sugártalan eget a renaissance teszi ragyogóvá. Visszatér» az ő-kor szelleme s ismét becsülni kezdik a játékot. A játék megbecsülésével veszi kezdetét a modern iskola s az iskola okos, helyes metódusa. A pedagógusok a nevelés fontos tényezőjét látják a játékban, már könyvet is írnak róla. Látják a játék értékét nemcsak a testi erő szempontjából, hanem tudják azt is, hogy a játéknak szellem-s jellem-képző ereje is van.

A renaissance iskolái között legfontosabb a Vittorino Feltre-é. Iskolájának neve az „Öröm” s termei játékokkal voltak díszítve. Ő valósággal úgy fogja fel a játékot, mint Plató. A nagy görög bölcs ugyanis a Törvények első könyvében azt mondja, hogy a gyermekek a maguk

egyéni hajlamait mutatják meg játékaikban s hogy a játéktevékenységet úgy lehet irányítani, hogy vele jövő életpályájukra készüljenek elő. A leendő gazda vagy építőmester már gyermek korában gazdálkodik, házat építsen; az ácsok már játék közben tanulják a mérést ép úgy, mint a leendő harcos a lovaglást s az egyéb harci gyakorlatokat. Vittorino Feltre is arra törekszik, hogy minden tanulója olyan játékokat játszszen, melyek jövő élethivatására hasznosak lesznek. Az „üröm” iskolájának növendékeivel mindenféle harci játékokat rendez s a győztesnek ő maga adja át a jutalmat.⁴⁾ A görög palesztrák és gimnáziumok életét eleveníti fel. A renaissance másik pedagógusa Mapheus Vegius „De educatione liberorum” című könyvében szintén megemlékezik a játékról, mint fő nevelő eszközről.

Nem céloim, hogy a játékról szóló véleményeket csoportosítsam, csak egy-egy véleményt említek még fel. Lutter azt mondja, hogy a játék öröm s ez oly szükséges a gyermeknek, mint az evés és ivás; Kalazanci Szent József, a kegyesrend alapítója, nagy gondot fordított nevelő-intézetében a játékra; napi két óra volt erre szánva; a heti szabadnap jóformán a játéké. Különösen szerette a lapdát. Montaigne is felismeri a játék fontosságát s a játéknak a tanulásban nagy szerepet szán, ez fogja az iskolát az öröm helyévé tenni, ő mondja ki a játékról azt, hogy a játékot a gyermek legkomolyabb cselekedeteiként kell elbírálni. Comenius, a XVII. század s minden idők egyik legnagyobb nevelője, a játék elvét alkalmazza nemcsak elméleti pedagógiai utasításokban, hanem gyakorlatilag is tankönyveiben. Kimondja, hogy szabadságot

⁴⁾ Colozza: Psychologie u. Pädagogik des Kinderspiels. 113 l.

kell engedni a gyermeknek a játékban, felismeri a játékterek előnyét s szükséges voltát s Fröbel, – a gyermekkertek megalapítója – mint azt dr. Leonhardi Menschen-erziehung című munkájában megdönthetetlenül kimutatta, Comenius nyomdokain halad.⁵⁾

Locke, a nagy angol bölcselelő, ki szintén Fröbel elődjének tekinthető, azt ajánlja, hogy a gyermeket meg kell figyelni játék közben, mert itt ismerhetjük meg természetét, hajlamát, szól a játék jellemképző erejéről s azt kívánja, hogy a nevelő irányítsa a gyermek játéktevékenységét. Leibniz s Rosmini az értelem nevelésében emeli ki a játék szerepét. És felsorolhatnánk még egy csomó író s pedagógust, kik valamennyien elismerték a játék tevékenységének nagy fontosságát a gyermekekre. De ezek inkább csak megjegyzések, az első, aki a játék pedagógiai szerepét s alkalmazását rendszeresen kifejti, Fröbel, a játék iskolájának igazi megállapítója. Fröbel a játékot teszi a nevelés alapjává s különösen a kisebb gyermekekre nézve fejti ki fontosságát. A gyermek kis korában csak játszik, – mondja Fröbel – ez nem is játék, ennek sokkal fontosabb jelentősége van. „Ápold, tápláld ezt anya, őrizd apa! Ezen kor játéka a gyermek egész jövő életének levelei, mert az egész emberi fejlődés ebben mutatkozik.” Fröbel minden házat egy gyermekkertnek óhajt s azt kívánja, hogy minden házban legyen a gyermeknek egy meghatározott játékhelye. Fontosnak tartja a játékot nemcsak a testi, a szellemi, a morális fejlődés szempontjából, hanem a gyermek társas életére gyakorolt hatásáért is, mert a játék mindazt feltárja a

⁵⁾ L. Dr. Iványi Ede: Comenius A. I. élete. 280 l.

gyermek előtt, ami az életben reá várakozik. A gyermekre a játék az élet' iskolája, a játék tevékenységében van alkalmja a gyermeknek erejét összemérni a másokéval.⁶⁾

A Fröbel pedagógiai zsenijének köszönhetjük, hogy a játék tényezőjévé lett a gyermeknevelésnek, legalább abban a korban, mielőtt még iskolába kerül.

A játék fontossága azonban sokkal nagyobb, hatása sokkal mélyebben belenyúlik a gyermek életébe, hogy sem pusztán csak az iskola-kor előtt lévő gyermek nevelésében volna felhasználható. A játéknak szerepe nem szűnt meg az iskolázás megkezdésével, a játéknak be kell jutni az iskolába és helyét el kell foglalni a nevelő eszközök között itt és a családban is. A fejlődést és a megelégedést, ezt a kettőt kell összekapcsolni, hogy a tudáshoz a gyermek ne a testi és lelki szenvedések árán jusson, hogy a tudás ne legyen neki a gyötrelmek útja, hanem a megelégedésé; hogy mikor a gyermek megkezdí útját ama magaslatok felé, melyre az emberiség hosszú fejlődés útján eljutott, ne legyen ezen út a verejtékek nehéz köveivel kirakva, ne a rémítgetések, a fájdalmak szúrós tövisseivel benőve, hanem legyen ezen út könnyűvé, kedvessé téve. Kedvessé pedig csak a játék teheti.

„A gyermektől tanultam és tanulok mindent”, mondta Fröbel, tehát meg kell figyelnie a nevelőnek a gyermeket, hogy megismerhesse őt. Ez fontos, de különösen fontos a játékkal nevelésben. Ismerni kell a játék jelentőségét, kapcsolatát a gyermek fejlődésével s alkalmazási módját. Ha nem ismeri, meglehet az, hogy mikor a játékot, mint nevelési tényezőt alkalmazni akarja, megfosztja őt gyermekkora legnagyobb örömétől.

⁶⁾ Hanna Mecke: Frobelsche Pädagogik. 8 1.

A játék, amint könyvünk első részében kifejtettük, a gyermek öröklött hajlama s ösztön-életében gyökerezik. A játéktevékenységgel képes a gyermek magát nevelni is.⁷⁾ Egy bizonyos cselekvési energia nyilvánul meg a játékban s ez a cselekvési energia ép játéktevékenysége folytán gyarapodik. A cselekvési energia növekedése maga a fejlődés, mivel pedig a cselekvési energia alatt nem érthetünk pusztán fizikai fejlődést, hiszen biológiai nyelven szólunk, hanem általában energiát, mely a fizikai és szellemi cselekvő képességet is jelöli, ennél fogva a játéktevékenység hatása a gyermek fejlődésére egyetemes s maga a játék felhasználható ép úgy nevelési eszközznek, mint azok, melyeket a tervszerű nevelés használ. A játék, a nevelés eszközeit tekintve, a természetes, a másik pedig a mesterséges. E kettőnek egyesülni kell a nevelés munkájában; egymást ki kell egészíteni. Mindenesetre nagyobb mértékben kell figyelembe venni a nevelés munkájában az ösztönöket s a gyermeket úgy kell tanulmányozni, mint az állatot.⁸⁾ Már pedig az állatnevelésben csak akkor érünk célt, ha olyan célt tűzünk ki nevelés elé, mely érdekli az állatot, mely ösztöneinek megfelel; a gyermeknevelésben is ezt a módszert kell követni. Ezen módszerben a játéknak jut a főszerep, mert ez felel meg legjobban a gyermek természetes ösztöneinek.

A játszótevékenységben ugyanis a gyermek fizikai és értelmi ereje ép a játék hatása alatt egy bizonyos koncentrált munkásságot fejt ki. A játszó gyermek célokat tűz ki maga elé, de hogy ezeket elérhesse, ahhoz fizikai és szellemi erőfeszítés szükséges. Ezen erőfeszítést a

⁷⁾ V. ö. Meumann: Vorlesungen. II, 194.

⁸⁾ Zeitschrift Päd. Psych, u. Ex. Pädagogik. 12. évf., 146 l.

játékkacarat irányítja, de úgy az akarat, mint az erőfeszítés önkénytelen, könnyű. S épen ez használható fel a tervszerű nevelésben. Ezen önkényszerű akarat-tevékenységek örömet okoznak a gyermeknek, növelik életkedvét, egyszóval azt a munkát, amit ő a fejlődés parancs-szavára végez, szívesen végezi, e munkának szívesen aláveti magát. Nézzük csak a játszó csecsemőt, mily fáradtsággal, mennyi törekvéssel és akarattal igyekszik elérni célját, hogy eldobott bábuját, csörgőjét elérhesse. Útközben hányszor bukik el, hányszor kell felkapaszkodnia, míg végre megragadhatja a tárgyat. Ne kicsinyeljük azt a tanítást, amit ez a tapasztalat nyújt! A nevelésben a látszólag kicsinyes dolgok sokszor a legfontosabbak; a nevelők nem a nyilvánosság nagy eseményeit intézik, s mégis az ő munkájuk, a látszólag kicsinyes dolgok fontosabbak, mint azon események, melyeket a hírlapok reklámjai világgá harsonáznak. A nevelő a természet napszámosa, a természet munkása; neki a természet útmutatásait meg kell érteni, figyelni kell a természet, szótlán beszédjére s meg kell érteni e nyelvet s mindazt, ami a gyermek fejlődésére alkalmasnak kínálkozik, fel kell használnia.

A gyermek játéktevékenysége arra tanít, hogy a gyermek tud munkát végezni, tud alkalmazkodni, megfigyelni, tud örülni, szomorkodni. A játék olyan, mint egy tükör, mint a gyermek életének legtisztább tükre, s *úgy* is kell tekinteni, mint az ő erőinek tevékenységét, mint fizikai és lelki szükségleteinek jelzőjét, mely megmutatja nemcsak azt, hogy a gyermek-élet milyen, hanem azt is, melyek az ő fejlődésének útjai, milyenek a fejlődésének eszközei, melyekkel bekapcsolódni képes az emberi társadalomba. A gyermeknek a játék

által való önnevelési ténykedéséből megértjük, melyek azok az útmutató hatalmak, melyek a gyermek fejlődését irányítják; rá fognak jutni arra az igazságra, hogy ezek közé nemcsak a felnőttek tartoznak, kik a gyermeket mesterséges ráhatásokkal nevelni igyekeznek, hanem az élet kényszere is fontos faktor. Ez az életkényszer játékmunkák elé állítja a gyermeket, bizonyos tárgyakat mintegy eléje dob, hogy ezekkel foglalkozzék. Ezen foglalkozás, ezen munka alkalmas nemcsak arra, hogy általa a gyermek hozzászokjék az élethez, hanem arra is, hogy megtanuljuk, mi módon lehet őt hozzászoktatni a komoly munkához. És ez a tanítás igen fontos, sőt foltosabb mindennél. A nevelési tevékenység két faktora (a szoktatás és a tulajdonképeni szabályok) közül a fontosabbiknak a szoktatást tartom, a munkához szoktatást, mert ha ez jó úton halad, akkor az életre kapott foglalkozást a gyermek. Ez pedig annyit jelent, hogy belőle olyan ember lesz, aki bele tud illeszkedni hasznosan az emberi társadalomba. Ezt a munkához szoktatást tartom a jövő nevelési módszerének, mert ez felel meg a természetes nevelési útnak, nem pedig a gépies, szabályokon, anyag reprodukálásokon alapuló. „Nem pusztán felvételre cs pontos reprodukálásra fogjuk szorítani a gyermeket, de játékszerű alkotásra, az aktív feldolgozásra”.⁹⁾

Meddig fogja még gyötörni a gyermeket az örökké szabályok után igazodás, mikor lesz az iskola minden fokon nem a gyermek egyéniségének börtöne, hanem szabad kifejlesztője! Azt hiszem, még a középkori abszolutizmusban élünk, a tekintélyek fétis imádásában, s a szabályokhoz való merev igazodásban, mintha nem volna

⁹⁾ Lehnitcky Gyula: Alkotó munkára való nevelés. 96 l.

a gyermeknek egyénisége, mintha nem volna szabad egyéniségének lenni a leendő embernek s mintha ezen egyéniséghez az út nem az volna, hogy engedjük kifejlődni a gyermekben lévő egyéniséget szabadon.

A játék ereje ép abban van, hogy szabaddá teszi a gyermekben az erőket s e szabadá tett erőknél csodálatos átalakító hatásuk van. A nevelés ezen átalakító hatásának nagy hasznát veheti a gyermek morális egyéniségének képzésében. A játék nemcsak útmutató arra, hogy milyen hajlandósága van a gyermek lelkének, hanem egyszersmind eszköz is a lelki hajlandóságok irányítására, a gyermek morális életének erős megalapozására. „Élni annyi, mint hozzászokni”¹⁰⁾ – és morálisan élni, mint hozzászokni a morális, a tisztességes munkához. A játék szerepe a nevelésben tehát nemcsak az lesz, hogy hozzászoktassuk a gyermeket a komoly munkához, hanem, hogy megalapozzuk morális életét. És különösen ezt kell kiemelni, mert akár a munkához szoktatás, akár a morális egyéniség kialakítása nem tanítás, hanem nevelés, a játéknak pedig ebben lehet elsőrangú szerepe. Azok, kik szeretnek a filozófia felhői között járni s akik csak a tudományos ismeretek mennyiségében látják a nevelést, ne gondolják azt, hogy mi játékkal akarunk tanítani latin szintakszist vagy felsőbb matézist. Felhasználható mindenestre a játék a tanításban is, de ez a haszna kevesebb időre szóló, a másik azonban egész fejlődésén végig kíséri a gyermeket s egész életére kihat.

Semmi esetre sem mondhatjuk azt, hogy minden játék egyfolytában értékes, legértékesebbek azok, melyek a gyermek fizikai, értelmi s érzelmi életét legközelebről be-

¹⁰⁾ Dantec: Biológiai filozófia elemei. 66 1.

befolyásolják. Azt sem mondhatjuk, hogy minden játék minden korú gyermeknek egyformán hasznos. Figyelembe kell tehát venni a gyermek fejlődési-menetét is.

Ennek figyelembe vétele nélkül a játékkal, mint nevelési eszközzel, célt tévesztenénk, mert más játék kell a kisebb, más a nagyobb gyermeknek. Hogy milyen játék felel meg legjobban a gyermeknek, erre maga a gyermek adatai adják meg a feleletet.

A gyermektanulmányi kongresszussal*) kapcsolatos gyermektanulmányi kiállítás bőséges adattal szolgált arra, hogy a nevelésnek milyen szolgálatot tehet a játék.

Alább néhány gondolatot akarunk elmondani arról, hogy a játéknak milyen szerep juthat a nevelésben.

*) Első magyar gyermektanulmányi kongresszus és kiállítás 1913. március 16-23-ig.

II.

A JÁTÉK A FIZIKAI FEJLŐDÉS ÉS AZ EGÉSZSÉG SZOLGÁLATÁBAN.

A gyermektől nyert adatok alapján fejtegetéseink azt igazolták, hogy a gyermekjátéknak célja biológiai: a fizikum erősítése, hogy természetes célját a gyermekegyén elérhesse. Ha az adatok ezt nem bizonyítanák is, bebizonyítottak kellene venni, hiszen mi természetesebb s világosabb az egész természetben, mint az, hogy e nagy mindenség az élet folytonossága. Hogy pedig az élet folytonossága meg ne szakadjon, fenn kell maradnia a fajoknak s a fajokat képviselő egyének sokaságának. Az élet folytonosságához tartozik az emberfaj élete is, S a gyermek, ha meg akar felelni feladatának, életképesen kell születnie. Életképessége pedig attól függ, hogy hoz-e magával olyan diszpozíciókat, melyekkel az élet feladatainak, a fejlődésnek meg tud felelni. Az életképességre a gyermekben veleszületett diszpozícióknak az ösztönöket jelöltük meg, melyek a gyermekegyént olyan mozgások végzésére teszik képessé, amely mozgásokkal fejlődését szolgálja.

Ezen fejlődés alapfeltétele a fizikai fejlődés, a fizikai erősödés, mert az értelmi és érzelmi erők is a fizikum biológiai jelenségei. A fejlődés ezen menetére a játékkal kapcsolatban rámutattunk. Most azonban arról van szó, hogy a játéknak miként veheti hasznát a tervszerű nevelés a gyermek fejlesztésében. Hogy mikép használhatja fel a játékot tervszerűen a gyermek fizikai és szellemi erőinek minél nagyobb fokú fejlesztésében.

A gyermek fejlődési menete a fizikai, az értelmi és érzelmi periódusokra oszlik. Ezen periódusok közül az

első a fizikai fejlődés. Ide tartozik a különböző fizikai apparátusok, mechanizmusok fejlődése. Először tehát a játékot ezen szempontból kell megvizsgálnunk, aztán át-
térnünk arra, hogy milyen hasznukat vehetjük a gyermek értelmi és érzelmi életének fejlesztésében.

Fizikumának fejlesztését, erősítését a gyermek már a bölcsőben elkezd. Az első mozdulatok már bizonyos játéktevékenységek, melyek által a gyermek erősödik. Az egyszerű megfigyelés arra vezet, hogy a gyermek szinte görcsösen megragadja mindazt, ami keze ügyébe kerül. A csecsemő a maga ügyetlen mozdulataival fogja kezébe a papírdarabkat, gyűri, tépdesi, majd a szájába veszi. Előbb fogás-mozdulatokat végez, mint a gombolyaggal játszó kis macska s mikor már megelégtelt, vagy mikor már belefáradt ebbe a munkába, meg akarja enni. A csecsemő ezen játékától a fejlettebb gyermek játéka abban különbözik, hogy már a játékot csak játéknak, nem pedig tápláléknak is tekinti, mert a tapasztalás rávezette, hogy nem minden való tápláléknak.

Ne kicsinyeljük a csecsemő játék-mozdulatait és igyekezzünk olyan játékokat adni, melyek valóban megfelelők. A szülői szeretet nem igen szokott számot vetni azzal, hogy milyen játékkal szolgálja legjobban csecsemő gyermekét. Hányszor látjuk azt, hogy a pólyás baba nagyobb bábút kap, mint ő maga. Persze, hogy a csillogó, ragyogó ruhás babával, a felkantározott lóval nem tud mit csinálni a kis baba. Azaz dehogyan nem tud. Ugyanazokat a mozdulatokat akarja végezni vele, mint a gummi bábúcskával. Szép bodros haját megtépi, aztán a szájába viszi.

Nemcsak hogy célja nincs az ilyenféle játék-tárgynak, de még veszélyes is. Adjunk a csecsemő gyermeknek

egész egyszerű játék-tárgyat, amely olyan legyen, hogy a gyermek veszély nélkül viheti a szájába is.

Mikor már a gyermek nagyobb lesz, mikor már tud járni s valóban tud játszani is, arra ügyeljünk, hogy olyan játék kerüljön a gyermek kezébe, amely korának megfelelő. Ne állítsuk komplikált feladatok elé a kis gyermeket, olyan játékot adjunk, melyekkel könnyebb mozgásokat végezhet. Gyermektanulmányi adataink arra tanítanak, hogy a 3-9 éves gyermek különösen az olyan játékokat kedveli, melyek kevésbé megerőltető testmozgásokkal járnak. F:zen korhatáron belül minél fiatalabb a gyermek, annál kevésbé szereti az erősebb testmozgásokat kívánó játékokat. A 3-9 éves gyermek kedvenc játéka a valami eszközzel játszás s csak ezen korhatáron túl az erősebb mozgásokkal járó testedző játékok.

Hugó Viktor mondja: amint a madarak a fészüket tetszés szerinti anyagból készítik, ép úgy csinál a gyermek mindenképp játékot, ami keze ügyébe kerül. Ez igaz, de azért kezére járhatunk a gyermeknek, hogy könnyebben megtalálhassa a neki kedves játékot s hogy ez a játék változatosabb is legyen. Ne kész játékokat, hanem játék-anyagot adjunk a gyermeknek s ha kész játékot adunk, akkor is vegyük figyelembe a gyermek fejlettségi fokát. Egy néhány papír-skatulya pompás eszköz lesz arra a kisebb gyermek kezében, hogy ide-oda húzgálva, különböző mozgásokat végezzen vele. Ugyanilyen célt érünk el az ugráló, guruló lapdával. Ne ülő játékokat adjunk, hanem olyanokat, melyek egész testét foglalkoztatják, melyekkel mozoghat, ide-oda járhat. Ne feledjük, hogy a gyermeknek a játékkal bizonyos munkát kell végezni, de ez a munka nem lehet megterhelés, kény-

szerű, ennek gyógyszernek kell lenni.¹¹⁾ E játék-munka erősíti izmait, minden tagját, gyorsabbá teszi a vérkeringést s elősegíti a bőr lélelzését. Az a legjobb gimnasztika, a mozgással járó játék, melyről nem tud a gyermek, kalkulust belőle nem kap. Ez a mozgás tölti el meglelégedéssel, melyről Lagrange azt mondja, hogy nem csak az agyvelő tevékenységére hatalmas ösztönerő, hanem minden orgánum életerejét megsokszorozítja. S ez a meglelégedés és a vele járó öröm oly szükséges a gyermeknek, mint a növénynek a világozzág.

A gyermek egészségét akkor szolgáljuk igazán, ha alkalmas helyet adunk neki a játékra s játékozztönének megfelelő módon engedjük játszani. E tekintetben még sok kívánni való van. A gyermek fizikai erősödését szolgálják a kisedóvók, de a rend érdekében nem egyszer mennyi korlátozásnak van kitéve itt is a gyermek; és milyen nyomorúságos, szűk szobácskában kell dolgoznia, játszania gyermekeivel az óvónőnek. Itt, egy-pár négyszögméternyi területen, nem csoda, ha a főgondja az, hogy a gyermekek rendben játsszanak. Játzó-csarnokok kellenének, nem apró szobák, és nem drága eszközökkel felszerelt tornatermek, hogy itt kedvére mozoghasson a gyermek, ha ki nem mehet a szabadba, mert az a leg-egészségesebb játszás, amely a szabadban történik.¹²⁾ Igyekezzünk hát, amikor csak alkalmas az idő, gyermekeinket kiterelni a szabadba, a friss levegőre. Nincs egészséges gyermek, aki meg ne találná itt a neki legkedvesebb játékot. Nem kell itt korlátozni a gyermeket.

¹¹⁾ V. ö.: A Gyermek. V. évf., 389 l.

¹²⁾ V. ö. Hygiene der Bewegung (Beitrage 2. Kinderforschung u. Heilerziehung. XIX. füz.) 23 l.

Fusson, ugráljon, kiabáljon, homokban turkáljon sat., szóval tegye azt, ami neki jól esik.

Fölöslegesnek találok megnevezni a legjobb játékokat, mert minden játék jó, amit a gyermek játszik, ha csak testi vagy lelki épségét nem veszélyezteti. Mikor arról van szó, hogy a gyermek fizikai erőit gyarapítsa, tehát testi egészségét szolgálja, akkor fölösleges minden irányítás, minden mesterséges játék-vezetés s igazán szomorú jelenség, mikor a szülőktől egyebet se hallunk, mint azt: ne fuss, ne ugrálj, ne olyan hevesen, sat. afféle tiltó szókat. De még szomorúbb tévedés az, mikor a szülő gyermekét szobában tartja, nehogy hevesebb mozgásokat tehessen, nehogy szabadjára ugorhasson egyet, vagy futhasson. Nézzétek meg az ilyen gyermekeket, ezek sápadtak, kedvetlenek, vérszegények. E kis rabok sajnálatra méltóbbak, mint a fegyházak lakói, nehezebb láncokat viselnek, mint a gályarabok s e rabságnál súlyosabb, természetellenesebb nincs. S ha meggondoljuk, hogy e rabságra a szülői szeretet kényszeríti őket!

Játéktérre a gyermekekkel és játékteret a gyermekeknek. A játéktér-mozgalom még nem régi. 1885-ben kezdődött Berlinben a homok-kertekkel; ezt felkarolta Amerika s ma már alig van város, ahol ne volna játéktér. Érdekes, hogy ezen játékterek eleinte gyermekbaráti úton keletkeztek s nők, anyák adták össze a szükséges pénzt.¹³⁾ Milyen viasz az, hogy lóversenyterek régen vannak már nálunk is, de még nincsenek hatalmas gyermek játszótérek, nagy pázsitos, homokos helyek, hol a gyermekek kényök-kedvök szerint ugrálhatnak. Meny-

¹³⁾ L. A Gyermek. IV. évi., 163 l.

nyivel egészségesebb generáció nevelődne ezen, mint a mai! E helyett azt látjuk, hogy a gyermekorból alig felserdült ifjúság a kávéházakat szereti, idejét ott tölti. Persze, hisz az otthon s az iskolák is szinte mesterségesen erre nevelik a gyermekeket. Ülni, s mindig csak ülni. Szinte csodálatosan meglátszik ennek a nevelési módnak deformáló hatása: az ifjúságot valósággal kényszeríteni kell az iskolák termeiből ki a szabad levegőre.

És az otthonban is azt látjuk, hogy mindenre van szoba s még a kisebbszerű család is tart úgynevezett szalont, de gyermekszobát nem. Pedig milyen jó volna, ha az úgynevezett szalont gyermekszobának avatnák, melyben a gyermek szabadjára mozoghatna. Egy láda homok több szolgálatot tenne, mint a vendégszalon szép bútorai. Persze a gyermekszobában a gyermek legyen az úr, ez egészen az ő birodalma legyen. Ne korlátozza, őt itt a folyton hangzó tiltó szó; ezzel sokat ártunk: a gyermek kedvetlenné lesz s bizonyos makacsság, indulat fejlődik ki benne.

A játékok játékanak, a legszebb játéknak a kertészkedést tartom. A kertészkedés egyformán fontos a fin es leány-gyermekekre. A kertészkedéssel végzett mozgások legtökéletesebben fejlesztik s a legharmonikusabban izomzatát. Minden iskolának kellene kertjének lenni, az óvodáktól kezdve a gimnáziumig. Ebben a kertben minden gyermeknek meg kellene lenni a maga kis darabka földjének, melyet ő művel, gondoz. Mennyi szeretetet, mennyi egészséges vért adnának ezen iskola kertek! Nincs ennél jobb, nemesebb játék! Jobb a puszta futkosásnál, jobb az annyira kedves lapdajátéknál, hogy ne is említsem a különböző sportokat, melyek közül az utálatos fottball már-már inkább veszedelem, mint meg-

engedhető játék, mert a játék szenvedélyét s a durvaságot fejleszti ki a gyermekben.

E játéknál helye van az okos korlátozásnak s helye van annak, hogy a gyermek figyelmét e durva játéktól más szebb s helyesebb játékokra tanítással eltereljük. Szeretném azt mondani, hogy az iskoláknak nem torna-tanítókra, hanem játék-mesterekre volna szüksége, kik újabb és újabb testfejlesztő játékokra tanítanak a gyermek-sereget. El kellene törülni véglegesen a hivatalos jellegű torna-órákat, melyek inkább dresszurai, mint játék jellegűek. Hogy mennyire nem kedves a torna, legékesebben mutatja az, hogy a gyermekek általában nem szeretik. Ha kiváló gondolkozók, egy Spencer, Mosso Angelo stb. el nem ítélték volna, elég lenne a gyermekek egybevágó ítélete is, hogy a torna helyett játékot adjunk a gyermeknek.

Az izomerősítő, egészséges játékoknak a test higienáján kívül még más fontos szerepük is van. A mozgások helyes fejlesztése a helyes cselekvéshez vezet. A helyes cselekvés pedig igen fontos az életben. A helyes cselekvés feltétele, hogy az agy mozgási központjai jól be legyenek gyakorolva, hogy ezeknek cselekvési energiája minden pillanatban készen legyen a cselekvésre.¹⁴⁾ Ezen cselekvési energia gyakorlására fordíthatjuk a játékot. Mondjam-e azt, hogy erre alig fordítanak figyelmet. Általában a testi nevelést háttérbe szorítja a lelki nevelés, a játék még nem kapott elég helyet a testi nevelésben, pedig a test egészsége a léleké is.

¹⁴⁾ V. ö. Magy. Paed. XIX. évi., 102 l.

III.

AZ ÉRTELMI NEVELÉS ÉS A JÁTÉK.

A természet a játékot a gyermek nevelésére rendelte, ez a nevelés, mivel minden fejlődés alapja a fizikum fejlődése, nagyon természetes, hogy a gyermek testét szolgálja; de a test a sejtek összessége és a sejtek összességének élete, ezen isteni gépezetnek nagyszerű munkássága, a csodásan finom idegszálak, fibrillumok működése, a vegyi akciók lényegükben véve mind a fizikum iizikai jelenségei s az ész maga is fizikum; szóval a fizikum fejlesztése annyi, mint az izom és az ész nevelése. A játék ezen kettős szerepére rámutattunk, mikor a játék tényezőiről szóltunk. A játék szerepe, még pedig észfejlesztő szerepe már a bölcsőben kezdődik. Mikor a csöpp baba megragadja a csörgőt, előbb neki sok mindenféle tapasztalatot kellett tenni. Egyszerre nem sikerült a feléje nyújtott csörgő megragadása. Újabb és újabb próbát kellett tennie, mintegy újabb és újabb mérést végeznie, hogy mennyire van tőle a csörgő; meg kellett találnia az irányt is, merre nyúljon s mikor elérte, meg kellett fognia ezt a tárgyat. Mindezt pedig akarnia kellett. És maga a tárgy mennyi tapasztalatot ad a csöpp gyermeknek! így megy ez nap-nap mellett, más és más tárgyak ötlenek a gyermek elé, más és más tapasztalatokat végez, akarata, ereje újabb és újabb próbának lesz kitéve folytonosan. Míg játékaival pepecsel, babrál észrevétlenül, a legkedvesebben nehézség nélkül, sőt a legteljesebb gyönyörrel szerez meg egy csomó ismeretet.

Mindezen ismeret jövő életének ereje, alapfundamentuma s fejlődésével a legcsodásabb összhangban, kapcsolatban van.

Semmi kétség, a játéktevékenységben hatalmas nevelő erő rejlik s ha a nevelés ezen természetes nevelési módot eddig még kellőképen nem aknázza ki, a legnagyobb nevelő ráhatások egész seregétől, a legjobb segítőől fosztotta meg önmagát az iskola. Ott, ahol a játékot már kellőképen értékelték s tervszerű nevelés szolgálatába állították, csodás eredményeket értek el. A játék bevonása a nevelés szolgálatába nem könnyű feladat. Annyira sajátosan gyermeki a játék, hogy nem „fordítható” idegen nyelvre. A játék annyira természetes, hogy mihelyt mesterségesé tesszük, mindjárt nem játék. S mégis segítő eszközévé lehet tenni a mesterséges, tervszerű nevelésnek, de oly módon, hogy a játék maradjon meg játéknak s akkor használjuk, mikor természetesen használhatjuk, mert inkább maradjon a játék játék, semhogy mivoltából kiforgatva, a mesterséges nevelés élettelen eszközévé váljék. Ez nagy gyermek-lélek rablás lenne! A gyermeknek a játékon kívül egyéb öröme úgy sincs; ez az egyetlen üdítője még megmaradt lelkének. Mi lenne akkor, ha a játékot is kénytelen lenne megutálni a gyermek ép azért, mert a mesterséges nevelés megutáltatta vele? Vigyázva és avatott lélekkel nyúljon a nevelő a játékhoz és mikor hozzá nyúl, szálljon le a pódiumról, legyen gyermek ő maga is, lelje örömét a játékban, örvendjen a gyermekkel, lelkesedjék vele. Öröme, lelkesedése ne legyen csinált, erőltetett, lélektelen; adja a játszó gyermek szerepet úgy, mint a színpad nagy művészei: cselekvésének, játszó-tevékenységének s a gyermek lelki világának teljes átérzésével.

Ne erőszakosan, hanem alkalmat szerezve, alkalmat íesve vonjuk be a játékot a nevelés tervszerű munkájába s ne másként, csak mint a gyermek játszó pajtásai, játéktevékenységének részesei, irányítsuk játékát. S míg irányítjuk, ezen irányítás ne felsőbbbséges parancs-szavakkal történjék, hanem pusztán azon fölénnyel, melyet a gyermek is észrevesz a hozzá hasonló korú gyermekben. Ízoka generális a Molnár regényében mint egy diktátor uralkodik a gyermekek lelkében s a gyermekek meghajolnak előtte, mert érzik, hogy ő mindeniköknél bölcsőbb, tapasztaltabb, igazságosabb és jobb.

Hogy miként lehet felhasználni a nevelésben a játéktevékenységet, arra a gyermek maga vezet rá. A legelső nagy tanulság, amit a gyermekjátékból levonhatunk, az, hogy a gyermeknevelésnek nem elvont ismeretek pusztá közlésének útján kell haladni, hanem a tapasztalatszerzésen. A gyermek szereti az érzékelhetőt. A mi iskoláink egyszerre zúdíják a gyermek nyakába a legelvontabb dolgokat, melyek pusztán csak emlékezetét terhelik meg a gyermeknek. Ez a mód alkalmas arra, hogy a gyermek egyéniségét teljesen feldúlja.

A gyermekjáték rámutat arra, hogy a gyermek mennyi mindent meglát, mennyire aktív a tapasztalatszerzésben. A játszó gyermek egyebet se tesz, mint megcselekszi azt, amit a valóságban látott, a gyermek bánni akar azzal, amit megismert, mert egyéniségét, erejét érvényesíteni akarja. A játszó gyermek egy egész életet teremt maga körül, melynek részei a valóságból vannak összeállítva s ebbe belehelyezi magát, mint cselekvő, érvényesülő központot, mint ennek a világnak a mozgatóját. A gyermek ezen érvényesülni akaró egyéniségét, erejét tartsa tiszteletben az iskola és használja fel.

Nagyon természetes, hogy a tervszerű nevelés nem mindig veheti hasznát a játéknak, de különösen a kisebb gyermeknél az óvodában, az elemi iskolában s a gimnázium alsóbb osztályaiban nagy hasznát veheti az ismeretek közlésében is. S ha komoly dolgokat megkönnyít azzal, hogy játékszerűvé teszi, ezzel elősegíti a maga célját. Különösen nagy hasznát veheti a pedagógus a játéknak akkor, mikor a gyermeket bizonyos fejlődési fokozatokon kell átsegíteni. A gyermek az óvodából az elemi iskolába kerül, egyik fejlődési fokból a másikba, ránehezedik az olvasás, írás és számolás tanulása. Ezen komoly dolgokat valamikor még nádpálcával tanították, ma már emberségesebb a bánásmód, de a játék bevonásával még könnyebbé lehet tenni.

Felhasználom a gyermek intelligenciája nevelésére a gyermek utánzó hajlamát, mit a különböző játéktevékenységben megtalálok. Ezen játéktevékenységekkel a gyermek a felnőtt ember legkülönbözőbb foglalkozását végzi s képzelő, akaró, gondolkozó erejét egyaránt foglalkoztatja. Sokféle az ilyen játék s fölöslegesnek tartok gyakorlati sémát adni, mert hiszen a játék alkalmazásában a nevelő egyénisége a fő. Csak utalok egy ilyen játéktevékenységre, melyet Colozza ír le.¹⁵⁾ A gyermekekkel boltosdi játékot játszom. Bele vonom őket a bolt elkészítésébe, berendezésébe. Bőséges alkalom nyílik ezenközben sokféle eszköz megismerésére. Mikor a bolt be van rendezve, kezdetét veszi a boltosdi-játék. A boltosdi-játék kitűnő beszédgyakorlat lesz. Gyermek áll gyermekkel szemben, kicserélik gondolataikat, ha valamilyen hibát látok, mint játszó, én is közbeszólhatok; ha megakad a játék, ötlettemmel megindíthatom; sokféle for-

¹⁵⁾ Colozza id. m. 239 l.

dulatot adhatok. Alkalmam nyílik a számadás gyakorlására; előkerül a dolgok praktikus felhasználása, a takarékoság, a rend, a szorgalmas munka megbeszélése és gyakorlása. Szóval sok minden olyan, ami hivatalos komolysággal előadva, nehéz lett volna, könnyűvé válik azzal, hogy játékszerűvé tettem.

S minél jobban női a gyermek, annál több olyan játékot adhatok neki, amely már hasonlít a komoly munkához. A mi intézetünkben a gyermekek, a gimnázium hetedik, nyolcadik-osztályos tanulói műhely-munkát végeznek. Egy-egy fizika szerszámot maguk készítenek, maguk javítanak ki. S e tevékenység, bár játékszerű, mégis lényegében, céljában komoly.

Fröbel a játékokat csoportokra osztotta s ezen csoportjátékokat egymásután fokozatosan adva a gyermeknek, ezt a gyermek érdeklődésének felébresztésére s kutatásának irányítására tartotta igen alkalmasnak.¹⁶⁾ Ily módon lépésről-lépésre halad az ismeretek közlésében. S valóban nincs alkalmasabb mód, mint játékszerű tevékenységgel felébreszteni s ébren tartani a gyermek érdeklődését a komoly dolgok iránt. Ki nem figyelte már ezt meg?

Az érdeklődés fokozása s állandóvá tétele megteremti az akarat s a figyelem kifejlődésének a kedvező feltételt.¹⁷⁾ Maga a játéktevékenység a gyermek egyéni akaratának folytonos láncolata. Dornblüth, wiesbadeni orvos, kimutatta, hogy valamennyi játékarat erősítő, mert az izmok összhangzatos kiművelése nem pusztán testi egyesítés, hanem az akaratot is neveli. De ez nagyon természetes, hiszen a játékban a mozgást, melyek

¹⁵⁾ Hanna Mecke: Fröbelsche Pädagogik. 7-8 l.

¹⁶⁾ V. ö. Queyrat id. m. 109 l.

különbféle tevékenységből állanak, az akarat tereli egy cél felé. A mozgás az akarat iskolája. A gyermekben van akarat-energia, de ezt gyakran megsemmisíti maga a nevelés. Talán azért van ma oly sok akarat-gyenge egyén. Az akarat gyengeségét korunk betegségének mondhatjuk. A játékban a gyermek egészséges akarat-energiája fejlődik ki, mert ebben többféle akarat-erővel méri össze a magát s itt protekció nem segít: a játékban a gyermek egyéni ereje szerint érvényesül. Ezen egészséges akarat-erő kifejlesztése nemcsak moraliter fontos, hanem a szellemi fejlődés miatt is, mert ezzel szorosan kapcsolatba hozható a tudásvágy fejlesztése és a kötelesség-érzés. Csak az olyan gyermek képes huzamosabb munkát odaadással végezni, amelyikben van akarat-energia.

A különböző lapda- és társas-játékok valósággal iskolái az akarattal kapcsolatatos figyelemnek s ítélő tevékenységnek. Nemcsak izmai vannak állandó munkában, hanem esze is folytonosan dolgozni kénytelen, még pedig többféle munkát: hasonlításokat tesz, analizál, a dolgok okát keresi, következtet, számít, figyel, ítél, a játék fordulatai majd találékonyságát, leleményességét, majd képzelő erejét kényszerítik munkára. A játszó gyermek valóban olyan, mint egy sokhúrú felvont nyíl, melyet egy akarat irányít egy cél, a játék felé. Semmiféle elmélet sem hozhatja a gyermeket annyiféle helyzetbe, oly sokoldalú fordulatába a cselekvésnek, mint a játék és hozzá még a gyermek a játékban önmagára, önmagának erőfeszítésére, leleményére, eszére van utalva. A játékban a gyermek mindazt, amit az iskola neki példaként elmond, gyakorlatilag valósítja meg, tapasztalja önmagán s társain. Az iskola csalódásban él, ha azt hiszi, hogy elvont szónoklataival tanítja meg mindenre a gyermeket.

Játék nélkül a gyermek az ő okos beszédétől alig lenne okosabb. Azt, amit az iskola elképzelő erejére bíz, a gyermek láthatóvá teszi a játékkal.

Nem csekély a játék szerepe a képzelő erő munkássá tételében s bár a gyermek képzelő ereje inkább praktikus,¹⁸⁾ ezen praktikus képzelő erőt is fel lehet használni arra, hogy a gyermek elvontabb dolgokat is el tudjon képzelni. A képzelő erővel kapcsolatos a találékonyság, a feltalálás és a dolog kivitele a játékban. S ez sem csekély tudomány. Az iskolának, illetve a nevelésnek erre is több gondot kellene fordítani; túlon-túl sok a magán segíteni nem tudó, gyámoltalan ember.

Hogy a gyermek találékonysága munkába álljon s hogy ez a munka minél intenzívebb lehessen, arra alkalmas játék kell. Az olyan játék, amely kész csoda, tökéletesség, nem alkalmas erre. Különösen vigyázni kell arra, hogy ne kész játékok kerüljenek a gyermekek kezébe, hanem olyan játékok, amelyeken a gyermek a maga találékonyságát gyakorolhatja. Csinálja a gyermek maga a játékát. Ez nemcsak kedves, de hasznos foglalkozás is lesz. A kisebb gyermekek agyagból, papírból, vesszőcskékből rójják össze a játék-tárgyakat s ha az így megcsinált állatot, eszközt elébe állítom s kérdéseket intézek hozzá, szóval, ha a gyermek saját alkotásáról beszédbe kezdek vele minden hivatalos fontoskodás, minden komolykodás nélkül, pusztán a játszótárs hangján és nyelvén, akkor mennyire könnyebben fog menni a beszédértelem-gyakorlat, mint egy úgynevezett nyelvtani órán hivatalosan. Ép így, ha a gyermekkel kimegyek a mezőre, a patak partjára, vagy oda megyek a homokos udvarra, pusztá játékkal egy csomó földrajzi ismeretre ta-

¹⁸⁾ V ö. Colozza id. m. 238 l.

níthatom. Milyen könnyű lesz velők megértetni *csinálva*, játszva azt, amit könyvből csak nagy nehezen értenének meg. Csinálok egy árkocskát, ez lesz a folyó, egy nagyobb mélyedést, az lesz a tó, a tenger, melybe a folyók ömölnek. A folyón hid is lesz, a hídon emberek, kocsik, vonatok járnak, a folyón, tengeren hajók. Sok mindent elbeszélhetek a vizek életéről, állatokról, idegen népekről, kik tengerek mellett laknak.

A folyók mellé egynehány marék földből hegyet csinálok, kisebb, nagyobb hegyet. Ezen a hegyen csinálok szorost, alagutat, völgyeket. Menyi mindenfélét fűzhetek én e hegyekhez! És előveszem a papirost, vágok belőle házat, malmot, csinálok hajót, kocsit. S míg csinálom, beszélek helyes, okos tudnivalókat. Tudós dolgomat fűszerezem egy-egy kis történettel is, hogy a figyelmet jobban lekössem s a gyermekek értelmének időt adjak a pihenésre.

De fölösleges, hogy több ilyen példát írjak le, mert a nevelő ügyességétől függ, hogy azt, ami játék, meghagyva játéknak, mégis hasznos ismeretek kapcsolójává tegye.

Amint felhasználhatom a játékot a kisebb gyermekeknél, ugyanúgy felhasználhatom a nagyobbaknál is. Már a nagyobbak több ügyességet, több értelmet fognak belevinni a játékba, úgy, hogy itt már a játék a munka jellegét veszi fel. A földrajz, a természetrajz nagy területeit bekapcsolhatom itt is a játéktevékenységbe, de alig van tárgy, amelynek egy-egy részét a játéktevékenységgel kapcsolatba nem hozhatnám.*) Csak nem kell féltetni a tanulás és tanítás komolyságát.

*) A német iskolákban már nagy szerepe van a játéknak (V. ö. Új Élet 1913. 2. sz. 220. lap).

**IV.
AZ ÉRZELMI NEVELÉS ÉS A JÁTÉK.**

A játékkal elsősorban fizikumát erősíti a gyermek, de ezzel érzelmét is, mert a játékban véghezmenő cselekvéshez kapcsolódik, mint kísérő hangulat, az érzés. A játékok nemcsak a testi, de a lelki, a morális erőt is gyakorolják. Fröbel azt tartja, hogy a játék a gyermekkedélyre az, ami a víz a patakra s a tengerre. A játék kapcsolja össze a gyermekeket, ez mintegy a gyermektársadalom összetartó ereje s az a gyermek, amelyik játszik, már szociális életet él. Ebben az ő szociális életében jól megfigyelhetjük a gyermeket. Sehol sem tehet a megfigyelő jobb gyermek-egyéniség tanulmányokat, mint a játszó gyermekek között. S ha nem osztjuk is P. Lombroso véleményét,¹⁹⁾ hogy a játszó gyermek karakteréből a jövő emberére következtetni lehet, mégis az bizonyos, hogy a játszó gyermek karaktere sok útbaigazítást adhat a nevelőnek. Aztéban a gyermek teljes szabadságot élvez, egyéniségének minden vonása szabadon megnyilatkozik, hibái, erényei egyformán éles vonásokban tűnnek fel. Megfigyelhetjük a veleszületett, öröklött morális sajátságokat ép úgy, mint azokat, a melyek a példa, a tapasztalat szuggesztiója alatt váltak énje karakterisztikus vonásaivá. S ha a gyermek karakter-vonásait megismerjük, ezzel a nevelés munkáját célravezetőbbé, eredményesebbé tehetjük, mert a nevelés biológiai tekintetben nem más, mint a káros hajlamok

¹⁹⁾ L. P. Lombroso id. m. 32 l.

mesterséges visszafejlesztése, eltörlése és a jók kifejlesztése, tökéletesítése.

A játéktevékenység az életet, a társak szociális társadalmát jelenti a gyermeknek. A játékban is van fájdalom öröm, csalódás, mint az életben. Vannak akadályok, nehézségek, melyek életre szólítják a gyermekegyn erejét s munkáját, egész testi s lelki képességeit. Itt is vannak egoisták, üzérkedők, hatalmaskodók, vidámak, szomorúak, barátságosak, nemesek és durvák, erőszakoskodók, mert ezek mind egymás mellé kerülnek. Itt is erő mérkőzik az erővel, egyén az egyénnel. Ezen játék-társadalomban a gyermek különböző egyénekkel kerül össze s az a mérkőzés, mely a gyermek-egyének között folyik, próbája s fejlesztője lesz a gyermek morális egyéniségének. A játszó gyermek már szociális életet él s ugyanúgy ki van téve ezen szociális élet hatásainak, mint a társadalomban élő ember. Társaitól hatásokat vesz át, jókat és rosszakat s ép az lesz a nevelés feladata, hogy irányítva és befolyásolva a játékot, a rossz hatásokat megakadályozza s csak a jókat engedje érvényesülni. Ne tartsuk azt, amit Martingnál olvasunk,²⁰⁾ hogy a játszó gyermek jó gyermek. A játszó gyermek egészséges gyermek, de még ez nem biztosít minket arról, hogy jó is. Azt tartjuk inkább, hogy a gyermek a játékkal jóvá lehet, ha ügyelünk rá. A játék hatalmasan szuggerálja a gyermeket, egészen átváltoztatja s csodás átalakító erejét gyakran tapasztalhatjuk, ha a különböző egyéniségű gyermekek játékát megfigyeljük. A gyermekek jellemhibáinak forrása ép úgy lehet a rossz játszó-pajtásokkal játszás, mint megfordítva, orvoslója a jellembeli hibák-

²⁰⁾ Marting: Manuale di pedagogia. 63 1.

nak a jó jellemű barátokkal játszás. Ép ezért szükséges a játék tervszerű irányítása. A jól irányított játék morális alapozója a gyermek jellemének.

Nagy gondot kell fordítani a játékra s meg kell tanítani a gyermeket játszani. Különös, hogy ezt mondom, de így van: a gyermeket meg kell tanítani játszani. Annyi külső inger hat a gyermekre, különösen mikor már abban a korban van, hogy az életet észre veszi, hogy ezen külső hatások egészen kivetkőztetik a gyermeket gyermeki mivoltából. A gyermek elromlik, olyanok után futkos, ami nem neki való. A mai élet különösen alkalmas a rossz hajlamok megnövelésére. A játék-szeretet, a jó játék alkalmas arra, hogy a gyermek figyelmét elvonja a nem neki való foglalkozásoktól, élvezetektől s megtartsa gyermeki felfogásában, világában, ártatlanságában. A gyermekek jellembeli abnormitása ép onnan ered, mert a gyermek hamar elszokik a játéktól. A gyermek szelleme élénk, gyorsan felfogó, szereti a tevékenységet, ezt a szellemi tőkét, ha jó irányba nem tereljük, ha le nem kötjük, a gyermek rosszra fordítja.

Semmi sem foglalhatja le annyira a gyermeket, mint a játék. Ez megóvjá őt a tunyaságtól s a tunyasággal járó helytelen képzelgéstől; nem enged időt a rossz szenvedélyek kifejlődésének. Erre rámutat Groos is (Zeitschrift f. Päd. Psych. VIII. évf.). Ez arra inti a szülőket is, hogy több gondot fordítsanak a játékra. Ha a munka és a játék között az időt a gyermek okos hozzászoktatásával kellőképen s rendszeresen megosztanák a családi otthonban, kevesebb aggodalomra okot szolgáltató jellemhibás gyermek lenne bizonyára. E tekintetben azonban alig fordítanak figyelmet a gyermekre. Legyen a játék a munka jól megérdemelt jutalma, melyet szívesen

vár a gyermek s mely munkája derekas elvégzésére serkenti. És a szülő ne korholja gyermekét, ha játszik, ne hallja a gyermek mindig a tiltó szót, a játék becsmérését. Gondolja meg a szülő azt, hogy a játék a természet olyan ajándéka a gyermeknek, mely nélkül meg sem lehet; gondolja meg azt, hogy a játék olyan barát, melynél jobbat nem adhatna gyermekének s amely iránt a legnagyobb hálával kell lenni. Gondolja meg azt, hogy ha ezen barátjától megfosztja gyermekét, akkor ez védtelen s áldozatul esik olyan örömöknek, melyek romboló szenvedélyeket szólítanak elő, melyek ellen védekezni a játéktól megfosztott gyermek nem fog tudni. Meg kell becsülni a játékot s az iskola ne állítsa a gyermek elé úgy, mintha játszani nem kellene. Nagy hibának tartom az olyanféle korholást, mely a játékot úgy jellemzi, mint haszontalan időfecsérlést, mint hibát. A játék a gyermeklélek morális egészségének biztosítója.

Amint mondtuk, a játék a gyermek-társadalom összekötő kapcsa. A játék a szociális ösztön erősítője. Ennek pedig nemcsak pedagógiai, hanem társadalmi értéke is nagy. A játékban megtanulja a gyermek becsülni az egyéni rátermettséget, az egyéni kiválóságot, erőt. A legnagyobb demokratizáló ereje a játéknak van. Itt nem segíthet a születés, az apa tekintélye, a jó ruha, itt az egyéniség érvényesül minden mellékes tekintetek nélkül. A pásztor gyermek Kyros, mint játék- király, megveri az előkelő fiát, mert ő egyénileg kiválóbb s e kiválóság neki juttatta a hatalmat, a társai fölötti rendelkezést. S ha gyermekeink között a játék útján ez a tapasztalat mélyebb gyökeret eresztene, ha a fogékony gyermeklélekbe ezt a felfogást a játék tervszerű irányításával tartósabban beedzenők, akkor a játék- emlékek erőseb-

ben megmaradnának s az életre fejlődött gyermek-egyének társadalmában, ebben az új társadalomban, kevesebb lenne a születési gög, több lenne a társadalmi összetartás, egészségesebb társadalmi nézetek terjednének el s jobban megbecsülnék a társadalom különböző terein munkálkodó egyének egymást. A társadalmi nevelést a játékkal kellene kezdeni s ez egészségesebb nézeteket oltana a gyermekbe, mint a születési kiválóságok könyve, a történelem.

A karakter-nevelés játék útján már olyan korban elkezdhető a gyermeknél, mikor még semmiféle más nevelő eszköz nem alkalmazható. Fröbel azt mondja, a gyermek-kor akkor kezdődik, mikor a gyermek beszélni kezd; a nevelés pedig – mondjuk mi – akkor elkezdhető már, mikor a gyermek játszani tud. Az első artikulált játék-tevékenység már a nevelés szolgálatába vonható. Ez a játék-tevékenység legyen kezdete a folytonos foglalkozáshoz szoktatásnak. Szokja meg a gyermek, hogy mindig foglalkozzék valamivel, ez lesz alapja a munka szeretetének. Szokják el a gyermek a tétlenségtől, az unalomtól. A játékban célokat tűzhetnek a gyermek elé s megtanulhatja a kitartást, a cél elérésének akarását. Az egyéni energiának az akarat, a kitartó munka megszokása az alapja. Az akarat, a kitartás az egyén legértékesebb kincse; e nélkül hangulatok szelének játéka az ember. Játék útján már a legkisebb gyermekben is felébrésztetem a rend szeretetét. És e tekintetben sokat vétenek a szülők. Halomszámra adják gyermekeiknek a játékot, a gyermek a fáradtság nélkül szerzett javakkal könnyen bánik. A játék-bőség a gyermeket károsan befolyásolja, gondtalanná, pazarlóvá teszi és értékét nem becsülővé. Sok pazarló ember már gyermekkorában vált

azzá. Csekélységnek látszik a játék ilyen irányú hatása, de gondoljuk meg, hogy rendkívül fogékony lélek a gyermeké s gyermekkori benyomásai, élete nem tudására, hanem jellemére maradandó hatásúak. A nevelésben semmit sem kell kicsinyelni, itt minden fontos. Szívleljük meg a nagy angol gondolkozónak, Lockenek szavait; ő mondja: a gyermeknek különböző játékaik legyenek, de a nevelőnek kell a játékot oly módon irányítani, hogy a gyermek csak *egy* játékkal játsszék s ne kapjon mást addig, míg az egyik játékot el nem tette, mert ezáltal korán megtanulnak gondoskodni arról, hogy dolgaikat ne hanyagolják el, hogy dolgaikat megbecsüljék.

A játék leszoktatja a gyermeket a hamis önérzetről, mert a játékban meg fogja tanulni azt, hogy a maga gyöngébb erejét alárendelje az erősebbnek; itt türelmet tanul, üe megtanul parancsolni is és leveti a félelmet, megedzi bátorságát; megtanul nélkülözni a módos, túrni az indulatos; a lassú gyorsan határozni; a szeleskedő, a merész megfontolni. A játék fordulatai s az a hatalmas szuggesztívó, mely alatt áll a játszó gyermek, egész egyéniségét átalakítja. A játék kifejleszti a gyermekben a baráti érzést, a vonzódást társai iránt. Valóban elmondhatjuk, hogy a játék jellemképző ereje igen nagy; szebben s hatásosabban beszél a játék minden erkölcsi oktatásnál s már olyan korban nevelés alá vehető a gyermek, mikor még a szóbeli tanítást meg sem értené, tehát a legkisebb gyermeket is nevelhetjük már játék útján. De nemcsak a kis gyermeknél használhatjuk haszonnal, hanem a nagyobbánál is. Ugyanazon erkölcsi hatások, melyek játék közben a kisebb, fejletlenebb gyermeket érik, befolyásolják a nagyobb gyermeket is. A játék ezen hatásának gyógyó bizonyossága a Molnár Pál-utczai fiúk című regénye.

Mennyire éles világításba kerül a gyermek jelleme s mily erkölcsi hatással van az áruló Gerébre a jellemes Boka s többi társainak jelleme. Molnár nem nagyított, az életet írta meg könyvében, olyan dolgot, amit maga is tapasztalt, maga is átélt gyermekkorában.

Azonban nem minden gyermekjáték van jó hatással a gyermekre. Nagyon vigyázni kell a vetélkedő, a harc-szerű játékok alkalmazásával. Ezek tagadhatalan, hogy erősítik az ifjakat, de az is bizonyos, hogy ezen jó hatásuk mellett sok morális hibát fejleszhetnek ki a gyermekben: erőszakosságot, gőgöt, irigységet, durvaságot. Különösen a versenyjátékok azok, melyek a legtöbb morális veszedelmet rejtik. Ezek nem a legjobb játékok. A íóotbal, mely valósággal mániává fejlődött a gyermekek közt, a legélesebb kritikát hívja ki. A durva erőszakosság biztos fejlesztője. Ez a játék már nem természetes, ez már a szenvedély iskolája, pedig mitől sem kell annyira védeni a gyermeket, mint attól, hogy szenvedély fejlőd-jék ki benne.

Locke is felemeli szavát az ilyenféle játékok ellen és azt mondja, hogy az olyan játékokat, melyek nem jellem-képzők, meg kell utáltatni a gyermekkel. S hogy meg-utálja a gyermek az efajta játékot, meg kell neki parancsolni, hogy bizonyos ideig azzal játsszék. Egy minden-esetre bizonyos, hogy azon játéktól, melyek nemcsak hogy nem karakterképzők, sőt károsan befolyásolhatják a gyermek jellemét, a gyermekeket el kell szoktatni. A nevelés feladata az, hogy a gyermek játékszabadságának sérelme nélkül úgy irányítsa a játékot, hogy olyanokat játsszék, melyek jellemét fejlesztik.

A gyermek karakteréről lévén szó, el nem mulaszt-hatjuk azt, hogy fel ne említsük a túlon-túl gazdag, cse-

csebecsés játékok káros hatását. Ezek a pompás játékok, mint játékok, értéktelenek, mert a gyermek életében biológiai szerepüket nem tudják betölteni (erről már volt szó a játék kritikája c. fejezetben), de még ezenkívül károsak is: a pazarlást, a fényűzési hajlamot korán megszokja ezekkel a gyermek. Az egyszerű játékok azok, melyek biológiai s karakterképzés tekintetében is legjobbak a gyermeknek. Adjunk egyszerű játékokat a gyermekeknek, mert az egyszerű játékok az ő igazi játékaik s hagyjuk játszani a gyermekeket, de kapcsoljuk össze a játékkal a nevelést.

V.

A JÁTÉK S A MŰVÉSZI NEVELÉS.

Tulajdonképen az érzelmi nevelés sorába tartozik a művészi nevelés kérdése is, mert a művészi nevelés célja nem művészek nevelését jelenti: ez csak egy módja lehet a kedély, az érzelem nevelésének, hiszen Darwin is azt mondja, hogy a művészet elhanyagolását ha károsnak tartjuk az értelemre, még károsabbnak kell tartanunk az érzelmi életre. És ha az életből kiindulva, azt mondjuk, hogy túlon-túl sok a rideglelkű, a kegyetlen ember, túlon-túli sok a számító, az önző ember s ha azt látjuk, hogy ez az emberi szeretetlenség, ridegség nem egyszer megrendítő élettragédiákban nyer kifejezést s ha mindezt azzal hozzuk kapcsolatba, hogy az érzelem nevelését a művészet útján elhanyagoljuk, talán közel járunk az igazsághoz. Az bizonyos, hogy az ember lelki világa színesebb, szeretettel teljesebb, kedélyesebb s az életnek örvendőbb lenne, ha kedélyébe a nevelés vidámabb színeket vinne. Úgy gondoljuk, hogy a kedély az emberből nagyon hiányzik s ezt egészen nem magyarázhatja meg az élet nehézsége. És ha nehéz az élet, akkor még inkább rajta kell lenni a nevelésnek, hogy olyan egyéneket neveljen, kik az élet ezen zord nehézségeivel jobban szembe tudnak szállani, kik – hogy úgy mondjam – vidámabb lélekkel fogják átélni.

A művészet sok diszharmonikus léleknek adta már vissza az életkedvet, hiszen rendeltetése épen az, hogy menedéket nyújtson a hajótöröttnek, vigasztalást a reményvesztettnek; hogy a lelket felemelje, elfelejtse vele a mindennapi bajokat, hogy derűssé, örvendővé

tegye azt, aki hozzá fordul. S épen, mivel a művészet hatása ez, erre pedig az embernek nagy szüksége van, sürgetik filozófusok, pedagógusok és írók azt, hogy az embert a művészet szeretetére vivő neveléssel kell nemesebb érzésűvé tenni. De ezt a nevelést már a kis gyermekkel kell megkezdeni s erre való lesz a játék.

Az óvódák e tekintetben helyes úton járnak. A játékszerűvé lett ének, kézi foglalkoztatás a legszerencsésebb mód, amivel a lélekre, a kedélyre jó hatást tesznek. Csak még intenzívebbé kell ezt tenni. Össze kell kapcsolni a természet megszerettetésével. Persze, ezt is csak játékszerűen lehet. Nem tájképet szemléltetnek a kis gyermekkel, mert ilyen szemléletre ő még képtelen; a nagy arányokat lelkével összefoglalni nem képes. Egy bármilyen gyönyörű tájkép sincs hatással a gyermekre, de rendkívül leköti s örvendővé teszi lelkét egy szál virág szépsége, a virágos rét, a madárdalos, énektől harsogó erdő, a futkározásra alkalmas pázsitos csallit. S ha még hozzá mesélünk is, ha történetmondással segítjük képzelő erejét s ezzel állandósítjuk lelkében a szemlélt természeti képet, akkor hozzá édesedik, megszereti a természetet.

Vigyük minél többet ki a gyermekeket a szabad természetbe játszani, vigyük ki az erdőbe, a virágos rétre, adjunk minél több alkalmat arra, hogy láthassa, megfigyelhesse, játékába foglalhassa a természetet. Érezhesse az áldó és éltető napsugár melegét; lássa ragyogását a természetben s a természet színpompáját és azt a sokféleséget, melyet eléje tár színben, formában, látni valóban. A természet megszeretése, a művészethez, a művészet megszeretéséhez s majdan megértéséhez vezet a gyermek lelkét. Azok a szépségek, melyek a maguk egyszerű természetességében benyomulnak a gyer-

mek lelkébe, olyan nyomokat hagynak, melyeket ki nem törülhet belőle semmi. Mennyi gyönyörűséget ad a gyermeknek egy csokor virág, egy virágos bokor, egy hatalmas lombkoronás fa, a bokrok között tova csörgedező víz és ha mindéhez még hozzákapcsoljuk azt is, hogy a gyermekkel ezt megrajzoltassuk, mennyire elősegíténők azt, hogy amit lát, valóban megfigyelve lássa is. Nem szép rajzot értünk a rajzolás alatt; legyen ez a rajz ment minden iskolászerűségtől. Érvényesüljön benne a gyermek játékos egyénisége korlátlanul. A fa talán egy vonal lesz csak, egynehány kusza gombolyag a fák koronája, nem baj, ezen vonalak igaz képe ott él a gyermek lelkében s ha ő tud gyönyörködni e képből, nekünk elég egyelőre ez. Az így nyert látásbenyomások a hozzáfűződő játékos örömmel egybekapcsolódnak s nemesítik érzését s mindenestre alapját vetik meg természet s vele együtt művészet szeretetének.

A természetben lefolyó játékot egybe lehet kapcsolni énekekkel s mindenféle futkosással, testmozgással. Nagyon hatásos és kedélynevelő játékoknak tartom az énekléssel kapcsolatos játékokat s nagyon helyesnek tartanám, ha az ilyenféle játékok nemcsak az óvodák, kisebb elemisták játékaik lennének, hanem a felnőttebbek szeretetében is megmaradnának!

Bele keverhetünk a játékba művészi elemet;²¹⁾ a művészi elem bevezetését így értjük, de másképp is. A gyermeknek a rajzolás, az agyaggal szobrászkodás játék. Játék mindaddig, míg kényszerű parancs nem hajtja őt rajzolni, szobrászkodni. Ha szabadságot engedünk a gyermeknek ezen foglalkozásban, még azt is megtehetjük,

²¹⁾ Alexander B.: Művészet. 89 1.

hogy játékos kedvének minden sérelme nélkül (erre nagyon vigyázni kell) egy kis művészi okulást is adok neki. Amit ő gyarlón megrajzolt, mondjuk egy fát, virágot, épületet, hegyet, azt én megmutatom neki szép színes művészi képben; amit ő megcsinált gyarló agyagjából, megmutatom neki művészi kivitelben. Oda állítok eléje, megmutatok neki egy szép szobrot. Látja a maga művét s látja a művész alkotását is. S míg ezt nézi, bőséges alkalmam lesz arra, hogy a gyermeknek fejlettségéhez képest arról beszéljek, ami szép a szemlélt képben, szoborban. Az örökös radirozgatással, a folytonos helyreigazításokkal célt nem érek; nem is az a fontos, hogy ő művész legyen, hanem hogy megsejtessem vele a művészetben a művészt, a szépet: a színek harmóniáját, a forma arányosságát.

Engedni kell azt, hogy a gyermek maga alkotson, az a gyönyörűség, mely őt eltölti, alapja lesz a művészi szeretetének, a művészi megérezésének. Azon fogok tehát igyekezni, hogy a játék útján lopjam bele a művészet szeretetét s ha játékos kedvét rá irányítom a jó képes könyvekre, egynéhány ügyesebb reprodukcióra, mely lehet képes-levelezőlap is, akkor már egy kissé ismét közelebb vittem őt célomhoz. A nevelő itt alkalmasszerző lehet, hogy minél több szép benyomás érje a gyermek lelkét és nagyon tapintatosan szoktató, hogy a gyermek lelkében egy bizonyos szomjúság támadjon az iránt, ami a művészet világába tartozik.

Nem a pompásnál pompásabb játékok fogják tehát kifejleszteni a gyermekben a művészi érdeklődést, hanem az a játék, amit maga végez, de amely olyan, hogy alkalmat ad bizonyos művészi vonatkozások megtételére. Ne ragyogó selyembe, bársonyba s drága csipkékbe öltöz-

tetett ékes bábút adjunk a gyermek kezébe, mert ezzel művészi érzékét fel nem keltjük, sőt nem is fogjuk öt gyönyörködtetni. Tegyük eléje egy csomó színes rongyot, üljünk a gyermek mellé s öltöztessük fel ezzel ízlésesen a bábút. Így majd játék közben, mikor készül a bábú, több örömhöz jut a gyermek s ízlése is fejlődik.

És amennyire hiábavaló a pompás játék, ép annyira hiába való a kényszerű művészi rajzoltatás, ének- és zenetanítás. Ezeknek hosszú ideig játékjellegűnek kellene lenni. Mit ér az, ha a gyermeket kotta szerint kényszerítjük énekelni! Előbb csak szeressen énekelni s azután jöhet a többi, a kotta s mi egyéb. Vágyat kell kelteni a gyermekben a művészi iránt, de csak az után fog vágyódni, amit megszeret s ha mi az ő legszeretettebb foglalkozása, a játék után igyekszünk benne e vágyat felkelteni, akkor helyes úton járunk s valóban ez kezdete lesz az esztétikai nevelésnek.²²⁾

A játék útján való művészi nevelés a kisebb gyermekeknél alkalmazható, ez nagyon természetes s ép ennélfogva az, amit fentebb mondtunk, csak a kisebb, a fejletlenebb korú gyermekekre vonatkozik; a fejlettebb korú gyermek művészi nevelésének kérdése nem a mi fejtegetéseink körébe tartozik.

²²⁾ V. ö. Alexander: Művészet. 165 l.

VI.

A MESE ÉRTÉKE.

A gyermek játécai közé kell sorolnunk a mesét is. Ez is játék, ezzel is játszik a gyermek, akár csak a sárlovacsájával, bábujaival vagy más egyéssel. Hogy miként játszik vele, nem látjuk, de hogy szereti, akár csak bármelyik játékát, hogy gyönyörködik benne, az bizonyos. A mese különös világa megfelel a gyermek lelkének, nem kérdezi, igaz-e vagy sem az, ami a mesében van, a gyermek elfogadja úgy, amint kapja. A valóságatlanságok nem bántják, hisz abban az életben s kedves hőseinek, Tegyen az ember vagy állat, cselekedeteit, történetét érdeklődéssel kíséri: örvend, vagy szomorkodik, amint a mese fordulata őt befolyásolja. Nincsen gyermek, amelyik ne szeretné a mesét s nincs egy felnőtt se, aki legalább egy kedves mese-képet, mese-hőst ne hordozna lelkében. De kevés az, amiről felnőtt korunkban számot tudunk adni, a felvillanó mese-képek és a nyomukban támadt hangulatok csak halvány visszhangjai annak a hatalmas hatásnak, melyet ránk a mese tett gyermekkorunkban. Az idő, a feledés elmosta a történeteket, a képeket, mi elszakadtunk a gyermek-kor talajától s ha visszatekinünk a múltba, a gyermek-korba, a gyermek-kor meséibe, mosolyogva nézzük ezt a különös mese-világot. És ha elolvasunk egy-egy történetet, mely egykor annyira kedves volt, álmélkodva kérdezzük nem egyszer, hogy tudtunk mi annak annyira örvendeni.

A mese hatását és értékét megmérni alig tudjuk, énünk feldolgozta, magába szívta a mese-hatásokat s egyéniségünk részévé tette. Nem analizálhatjuk önma-

gunkat a mese-hatások szempontjából, de ha ezt megtehetnek, bizonyára csodálkozva látnók, hogy mily sok része van a mesének normális egyéniségünk kialakításában. S hogy a mese oly nagy hatással van a gyermek érzés világára, annak magyarázatát abban találhatjuk, hogy a mesében a gyermek egy egész darab összefüggő életet talál s az életet így kikerekítve, annyira elébe téve sehol meg nem találja, mint a mesében. A meseország minden területét beláthatja a gyermek, minden lakosát megismeri, részt vesz minden tetteiben, erős világitásban láthatja érzelmi életüket. S mindazt, amit a mese logikája megteremt, e sajátos pszichéjü világnak minden érzelmerebbenését, minden morálját a gyermek úgy is fogékony lelke sokszoros mohósággal szívja tel. Az ő naivsága nem mérlegel, nem kétkedik a mese fordulataiban, teljes lelki odaadással éli bele magát a mese világába, a történet sodra elkapja és magával ringatja mérhetetlen földeken, vidékeken keresztül a legkülönbözőbb viszonyok s emberek közé.

A mese világa a gyermeknek egész sor tapasztalatot ad, mindig újat és frisset, mindig más és másképp tárul eléje, a lelke ép úgy ugrálhat, ép úgy szökelhet ide-oda, mint a teste, mikor lapdájával, vagy egyéb tárgyával játszik. A mese történetének elevensége megfelel a játéktevékenység elevenségének, amint a játéktevékenység nem fárasztó, mert mindig más és más fordulatot ad neki a gyermek akarata, a Jó mesetörténet is olyan, hogy könnyen lendül tova, hímes szőnyeget tereget csalogatva a gyermek elé s a mese hangulat fuvallatán, tarka mezején vidáman, fáradság nélkül szökell a gyermek lelke és ép ez az, ami oly kedvessé teszi és annyira nagy hatásúvá a mesét. A gyermek, mikor mesét hallgat, valóban

játszik. Játszik, még pedig a mese szuggesztiójának hajasa alatt, S ez a szuggesztió már csak azért is erős, mert a mesében a gyermek a maga világnézetének mintegy igazolását látja. Ugyanazon jelenségeket s ugyanazon változásokkal találkozik, amilyenek ő magyarázza az életben eléje táruló jelenségeket. Azért nem ütközik meg azon, hogy az állatok beszélnek, a fák élnek, nem csodálkozik a fizikai és lelki lehetetlenségeken, mert hisz szerinte mindezek valószerűek, mindez valóság. S épen azért nem tartom oly veszedelmesnek a tündérmeséket, mint némelyek.²³⁾ Természetesen csak kisebb gyermekről szólók, mert a tündérmesékben ezek tudnak igazán gyönyörködni, fia nem tartom is veszedelmesnek, de azt sem helyeslem, hogy tündérmesékkal, még pedig akármilyen tündérmesékkal tömjék tele a gyermeket. Általában nagyon meg kellene válogatni, milyen meséket adjunk a gyermeknek. Egy érdemes tudósunk azt mondja, hogy: „a felnőttek kitalálta mesék többnyire két szélsőség közt mozognak, vagy végtelenül laposak, vagy egyenesen bolondok²⁴⁾ És ez a mondás nagyon találó! Valóban úgy áll a dolog, hogy túlon-túl sok a gyermeknek írt könyv, de kevés a valóban gyermeknek való! A sok selejtes, úgynevezett eredeti mesék helyett ott vannak a *népmesék*. Ezeknek ős, eredeti frissesége, cikornya nélküli egyszerűsége, könnyű mesefolyása, melyet a nép gazdag leleménye, naiv képzelete teremtett sok századon át, kimeríthetetlen kincsesbányája, gyönyörűség forrása a gyermeknek. Ezen mesékben az erkölcsi tanulság oly tiszta s annyira természetes, hogy jobbat nem is

²³⁾ L. Szász Irén: A gyermek képzelete. A Gyermek. VI. évi., 172. oldal.

²⁴⁾ Alexander: Művészet. 166 l.

ajánlhatunk. A morál, melyet a költői igazságszolgáltatás felállít, kifogástalan. Ilyen mese-tanulás kell a gyermeknek, nem történetbe préselt, melyben az alakok ép úgy vannak drótra fűzve, mint a boltok reklám-bábúi. Ez a különös levegőjű mese hamis színben tünteti íel az életet, nem a mese hazugsága lesz benne, mint a tündérmesékben, hanem az életé.

Ezek a lapos mesék hiába öltöznek szép köntösbe, szeretetté nem válnak a gyermek előtt. De aránylag még csekélyebb lelki kárt okoznak, mint azok a gyermekeknek szánt történetek, melyekben az író az élet durva realitását rajzolja. Ezekben, akár egy felnőtteknek szánt regényben, előfordulnak a legkülönfélébb élethelyzetek, melyek a gyermeket károsan befolyásolják. Nem a detektív történeteket értem, mert ezeket eredetileg nem gyermekeknek szánta írójuk, hanem azon könyveket, melyek egyenest gyermekeknek vannak szánva. Milyen romboló hatással lehet a gyermek lelkére az olyan könyv, melyben gyilkosság, alkoholos gőz, akasztóra, meg olyanok fordulnak elő, hogy „a gonosz szolga hírül adta a királynak, hogy felesége megcsalja őt a konyhamesterrel”, de „a felesége megírta a királynak, hogy ő ártatlan és nem csalta meg soha, tisztességes maradt” (s mindez 6-8 éves gyermeknek!). Nem az élet realitása itt a baj, hanem az élet obszcenitása. A jó mesétől, történettől én azt kívánám: legyen meg benne a valóság, de az élet mocska, piszokja nélkül. Minden moralizálási tendencia nélkül legyen a levegője morális; legyen benne meg az élet valósága, alakjai cselekvő s valódi lények legyenek, szóval adja a mese, az életet, a maga durvaságai nélkül. S mindenek fölött jónak tartom azokat a történeteket, melyek nem érzelműsek, hanem jókedvű

derűt árasztanak. Azok a könyvek, melyek nagy szenvedésekről, küzdelmekről mindenféle bajról szólnak, nemcsak azzal ártanak, hogy a gyermek lelkét túl izgatják, hanem azzal is, hogy a gyermeket érzélgőssé teszik. Jókedvű történeteket a gyermeknek, benne lehet ebben az élet küzdelmesebb részének is egy-egy árnya, de ezt az árnyékot tompítsa az élet derűs napjának meleg sugara, fénye.

Mi a mesét sokszínűnek akarjuk, ilyen mesét kívánunk, mert sokféle hatást akarunk elérni a mesével. A jó gyermekkönyv olyan, mint a jó nevelő: tanít is, nevel is. Akár kicsi, akár nagyobb a gyermek, a mesemondó sok hasznos tudásgyarapító dolgot vihet bele könyve meséjébe. A Verne regényei mennyire tanítók s mégis mennyire mulattatók és mennyire alkalmasak arra, hogy felkeltsék a gyermek érdeklődését a komoly, tudni érdemes dolgok iránt. Ép ezért ne csak úgy értékeljük a mese hatását, hogy mennyi pozitív ismerethez jut a gyermek, hanem, hogy mennyi pozitív ismeret megszerzésére kap kedvet olvasmányainak hatása alatt. A tudás vágyának felkeltésében nagy szerepe lehet a jó gyermek-könyvnek. A nagy felfedezők, a nagy kutatók, utazók körül szövött történetek (nem száraz életrajzokat értek) vajjon nem hasznosabban, nem okosabban tanítanak-e a legkisebb gyermekeket is, mint annyi sárkányos, boszorkányos lapos mese a kakas-lábon forgó kastéllyal, cukor és üveghegyekkel?! Persze ezeket a történeteket meg kellene írni úgy, hogy mulattató legyen, ez azonban nehezebb, mint a fantáziátlan hóbortok összeszövése. Az efféle jó könyvek bőven vannak már külföldön s nálunk is láttunk már a külföldi példák hatására egyet-egyét. Kár, hogy az efajta könyvek nem egyike olyan súlyos, olyan száraz,

olyan hivatalosan tudós jellegű, hogy élvezhetetlen: meseje nincs s a történeti évszámok határkövein csikorog nehezen tovább. A kisebb gyermek ezt nem olvassa szívesen, mert nehézkes, száraz, a nagyobb se olvassa, mert neki meg már kicsinyes. Olyan könyv kellene sok, mint a Gaal Mózes „Mesék a legnagyobb magyarról” című könyve. Ez az okos könyv apró beszélgetéseket tartalmaz, az író beszélget a fiával, közbe-közbe sző egy-egy történetet, egy mesét, melyet a valóságból vett. Nemcsak a legnagyobb magyart ismeri meg a gyermek, hanem a korát, korának viszonyait is. Ezenkívül megismerkedik egy csomó másfajta okos dologgal is, földrajzi dolgokkal, a hajózással, a gyárral, stb. De ezenkívül valósággal szuggesztíója alá kerül annak a nagy energiának, ami Széchenyi egyéniségéből kisugárzik; látja azt a törhetetlen erőt, akaratot, mely a nagy magyart eltöltötte. A meséket átszövi a meleg szívű író nemes erkölcsi felfogása s a tanulság, mely ezekben van, közvetlenül, nem erőszakolva éri a gyermeket; felmelegíti szívét, áthatja képzeletét. Az ilyen könyv valóban nagy, jó cselekedet, ez igazán a gyermek nyelvén szólva tanít s nevel. A história komolysága játékká válik, olyan játékká, melyet az író képzelete alkot meg s játszát végig magával a gyermekkel. Így írjatok történetet, okos mesét a gyermeknek!

Ha most már azt kérdezzük, hogy mikor mit adjunk a gyermeknek, nem azt kell felelnem, hogy most ilyen, majd amolyan tárgyú könyvet, mert bármilyen tárgyú lehet a gyermeknek adott könyv, melynek tartalma nemes és erkölcsös, hanem azt, hogy a gyermeknek olyan könyvet adjunk, amely kora érettségének megfelelő módon van megírva. A Gaal könyve a tanúság arra, hogy

az író a legkomolyabb, segítségesebb tárgyat is megírhatja úgy, ha van rá tehetsége, hogy még a legkisebb gyermek is élvezettel olvashatja. A gyermeket minden érdekli, ha lelkéhez tud férközni az író. S ha azt mondom, hogy a könyv ne legyen izgatónak, ne legyen szentimentális, ne legyenek benne szélső fantázia csapongások, hanem élet, határozottság, erős, akciós jellemek s legyen benne minden egyenesen s világosan megmondva, hogy a gyermek könnyen s tisztán megérthesse, akkor meghatároztam azt is, hogy milyen könyvet tartok olyannak, amit haszonnal forgathat a gyermek.

Nagyon természetes az, hogy a könyv annál eleve-
nebb hatást tesz a gyermekre, minél inkább a való élet látszatával állítja a gyermek elé tartalmát. Ezért szerencsés a Gaal könyvének előadási formája is, a beszélgetés s még hatásosabb lesz a dolog, ha valóban elbeszélgetek a gyermekkel. Az élő szóval előadása a mesének a leghatásosabb s kisebb gyermeknek a mesélés ezt a fajtáját ajánlhatom. A nagyobb gyermek elképzelő ereje már nagyobb, értelmének részeket összefoglaló ereje tartósabb s ő már olvasva is jobban képes élvezni a könyvet.

A mesét, a könyvet a legértékesebb játékok közé kell sorolnunk, mert a nyelv olyan eszköz, amely a legkülönbözőbb tárgyak előadására alkalmas s az igazi író lelke a maga gazdag s nemes érzelm világával befolyásolhatja a gyermeket, képzelete pedig a legsokfélebb viszonyokat képes a gyermek elé varázsolni. A mese, a könyv tanító, nevelő barátjává lesz a gyermeknek s ez a jó barát soha sem mond rosszat neki.

VII.

A BÁBU.

Sokféle játékfajta van, melyhez nem jut hozzá minden gyermek, mert nem ismeri, mert drága, mert csak az előkelő» módosabb szülők vehetik meg, de nincs leány-gyermek, nem volt és nem is lesz, legyen akár királyi korona hímelve bölcsőjére, vagy kordé után szaladozó pőre cigánypurdé, lakjék világvárosok fényes palotáiban vagy a jeges hómezőkön, a bábuval ne játszanék. Nincs ország, nemzet, nincs nép e világon, ahol bábuval ne játszanának a leányok, mert a bábú a legelterjedtebb, legáltalánosabb játékeszköz és a leánygyermek szempontjából egyik legfontosabb játéktárgy is. A bábú a gyermek gyermeke és nélküle a leányka boldogtalanabb, mint a nő gyermek nélkül,²⁵⁾ mert a bábú az egyetlen, mely képes betölteni a gyermek egész lelki világát s mással kárpótolni nem lehet, míg a nő sokfélekép találhat lelki gyermek-szüksége helyett kielégítést. A gyermeket a bábú értelmé első világosabb percétől kezdve egészen a felserdült korig, mint hű barátnő, mint kedves pajtás, mint testvér, anya kíséri végig a játékos gyermekkoron, egészen addig, míg aztán igazi bábuval játszhat.

A bábú a házban nem holt tárgy, hanem valóságos családtag ott, ahol gyermek van s ez a családtagi ez a legkisebb családtag él s résztvesz a család életében. S mivel így áll a dolog, azt kell kérdeznünk, miféle golya

²⁵⁾ V. ö. Queyrat id. m. 119 l.

hozta ezt a babát a házba. Honnan került elő a házba, mióta él, mik voltak az ősei? Tegyük fel ezt a kérdést és kísérjük végig a bábú történetét, amely bizony nagyon érdekes és kicsibe az emberiség története. Szinte különös, hogy ezt mondjuk, hiszen megszoktuk figyelembe se venni a bábút, mert annyira megszokott dolog. Mindennek előtt ki kell jelentenünk, hogy a bábú ezer és ezer. esztendő óta él és egészen biztosan mondhatjuk, hogy a bábú családfája ősbibb, mint a legősibb királyoké. Á leg-régibb bábukat a berlini múzeum őrzi, de ezek a bábuk, melyeket itt látunk, csak a legrégibb készült bábuk, mondjuk így: a legrégibb gyári bábuk, mert hogy a bábú legősibb formája nem ez volt, az bizonyos. A legősibb formája mindenesetre egy darab pálcika, melyre egy kis agyaggömb került fejnek. A berlini múzeumban őrzött két egyiptomi bábú egyike még laposfa, ember formára kikerekítve; szája, orra nincs és csak a szeme-helye s a karok, meg a haj jelzi a bábút. Az egészen lapos fa festett, a haj azonban már szalagból van s apró gyöngyök vannak belefűzve. A másik berlini bábú már szoboralakú és a keze mozgatható is. Az egyik bizonyára vagy régibb, vagy a szegényebb osztály gyermekének bábúja volt, a másik vagy egy fejlettebb korból való, vagy gazdagabb gyermekek bábúja, mert előállítására drágább.

Ezek a legrégibb bábuk arról beszélnek, hogy már az egyiptomi fáraók idejében is kedvelt játékszer volt a bábú. De ha akkor játék a gyermek kezében, már ekkor ki tudja hány ezer esztendő van a háta mögött, mert eredete sokkal régibb s vissza kell száguldanunk képzeletünkkel az ősidők végtelen messzeségébe, a mithoszi korba, az ősemler emberré hajnalodásának idejébe, hogy ráakadjunk a bábú őseré.

Vissza kell mennünk abba az időbe, mikor az ősember elhagyta a barlangi medvével közös barlangot, mikor már elváltak az állattól s az emberré fejlődés első lépését megtették. Megtették azzal, hogy elgondoltak egy kívülök álló szellemi világot. A vallás első pirkadáshoz kell visszamennünk, mikor az ember már hitt szellemekben, istenekben. Bármilyen kezdetleges is volt ez a hit a mi szempontunkból, mégis hit volt s a civilizációt jelenti. A civilizációt jelentő hit első jelenségei között kell keresnünk a mai bábuk őst.

Ez az őst igen előkelő. Ott székel a mithosz istenei között. Fényes istenség volt, kihez az anyák s apák könyörögve könyörögtek, hogy gyermekeiket óvja meg. A bábú őse fetis²⁶⁾ bálvány volt, a gyermekeket védő istenség kicsi bálványképe, melyet az ősember képzelete – mivel a gyermekek védő istenségéről volt szó – stilszerűen kicsinek képzelt el. Az istenség bálványát oda-tették a gyermek bölcsőjébe, hogy védje a gyermeket. És a gyermek jól felhasználta e fétist, követte a természet egyszerű és világos útmutatását, követte veleszületett ösztönei parancsszavát s a bábúfétissel játszani kezdett. A fétis lassan-lassan játékszerré lett. A bábú tehát nem egyéb, mint egy szerepéből kikopott istenség, ki a fényes mythoszi égből, az isteni hatalom legmagasabb polcáról odakerült a gyermekek játékszerei közé.

Hogy valóban istenség volt a bábú, annak némi maradványa meg volt még a rómaiaknál. A római leánygyermek a szaturnáliák ünnepén kis terrakotta vagy elefántcsont bábukat kapott s ettől a bábutól csak akkor volt szabad megválni, mikor már a leány felserdült, ép

²⁶⁾ V. ö. Hildebrandt id. m. 332 l.

úgy, mint a fiúgyermek is férfiúvá serdülésük idején tették csak le a nyakukban viselt amulettet. A leányok felserdülésük ünnepén a bábút Vénusznak ajánlották fel. Ugyancsak a bábú istenségére vall Japánban ma is szokásos bábú-ünnep. Ezen az ünnepen nyilvánítják nagykorúnak a leányokat, mikor is a bábunak virágokat adnak, felkoszorúzzák, a felserdült leány nagy lakomát készít s a lakoma-asztalhoz odaültetik a bábút is a meghívott rokonok s vendégek közé.

Ma már nem istenség a bábú, a vallási divat változott s ha valamelyest mégis felmaradt, ma már nem bábunak, hanem angyalnak hívják őket. De ha le is került a fényes mithoszi égből, hatalmát nem vesztette el, sőt ezután került csak hatalomra, mert uralma birodalma határai a fagyos északtól, az eszkimóktól, a grönlandi gyermekektől kezdve le a forró égövön keresztül a fagyos déli vidékekig terjed s keletre, nyugatra egyaránt elér, átfogja az egész világot. Mint egy szuverén, mint egy igazi istenség uralkodik a gyermekek fölött s nincs hatalom, mely neki ellenállhatna.

A török korán például megtiltja az emberi alakok előállítását, a bábút azonban még ez a szigorú vallási tilalom se tudta detronizálni, mert a török leánygyermek ép úgy játszik bábuval, mint más gyermek. A bábú iránti tisztelet megható formában nyilatkozik meg egyegy népnél. A meghalt gyermek bölcsőjébe bábút tesznek a szülők, hogy a kis halott ezzel menjen át az ismeretlen másvilágra.

A bábú művelődéstörténeti szempontból is figyelem érdeme]. Az egyiptomi két régi bábú, amint láttuk, még kezdetleges, de már arra vall, hogy a bábúcsinálás terén némi luxust rejtettek ki. Az egyszerű, szegényebb

ember gyermekének a bábúja is egyszerűbb volt, egy-lapos fa; de már a gazdagabbaké igazi luxusszámba megy.

A görögöknél s rómaiaknál csörgő bábuk voltak elterjedve különösen, de a drága elefántcsont-bábuk is divatoztak. A középkorban a bábuknak már virágzó ipara van Nürnbergben. Híres mestere Ott, majd Mess. Az öltöztetett bábuk divata a, XIV. századdal kezdődik, de még akkor királyi multság. Az első ilyen bábút a bajorok Izabella királynője küldte az angol királynőnek 1391-ben.

Az igazi bábú-luxus a 16. századdal kezdődik, mikor a bábukat ép oly pompás ruhákba öltöztetik, mint ma. A reneszánsz idejéből is van egy háromnegyed méter magas bábú, melynek ruhája drága ezüsttel varrott.

A 17. és 18. század bábú-luxusa szinte hihetetlen. Az orleánsi hercegkisasszony bábúja 20 ezer frankba került. Ezt a nagy bábúarat azonban felülmúlja az orosz cár leányának bábúja, mit a párisiak küldtek. Ennek csak a ruhája százezer frankba került!

Beszélő bábukat csak a 19 század első negyedében készítettek, e század második felében már járnak is a bábuk. És ma? Mit mondjunk? Csak egy árjegyzékben harminc bábúmodelt találtam, de hol van ez a szám a valóságtól. Ma van már táncoló, lovagló, automobilozó és az isten tudná megmondani, miféle bábú. Száz és száz fajta kicsi, nagy, drága, olcsó, mindenféle: fából, porcellánból, bőrből, gummiból, celluloidból, vasból, stb. Szóval az esetlen kis fa vagy agyag istenség őse ma már a legmodernebb sportokat űzi, a legutolsó divat után öltözik, idres-bodros frizurát hord s mélyen kivágott ruhája van. Hát bizony a bábú történetéből az asszony törté-

netét is ki lehet olvasni egy kicsit: halad a divattal s felhasználja a modern technika minden vívmányát, hogy csinosabb, tetszetősebb legyen.

Az esetlen s egyszerű bábú, melyet a berlini múzeum őriz, megnőtt, kifejlődött s ma már valóságos járó, beszélő s a legújabb divat szerint öltözött csoda. Fejlődése követte az emberiség fejlődését, vele együtt tökéletesedett a technika haladással. Így a bábú fejlődése egy kis művelődéstörténet. De nemcsak szerkezete tökéletesedését, nemcsak ez követte az emberiség fejlődését, hanem ruházata is. A bábuk előállításának finomsága, ruhájuk drágasága legjobban mutatja a mai kor luxusát. Ruházatuk, frizurájuk követi a divatot s ma már még az indián bábuk ingecskeje is drága hímzés.

Csak az a kérdés hogy vajjon ezek a luxus-bábúk igazán betöltik-e a gyermek lelkében azt a szerepet, amit a bábuk általában betöltenek, mert a bábúnak a gyermek lelke s nevelése szempontjából igen fontos szerepe van, hogy úgy mondjam, kötelessége. A bábút sokkal komolyabban kell venni, mint általában szokták. A kis leány, amint játszik a bábuval, az az ő lelki tükre. A bábú nem közönséges dolog, ez egy személy, a gyermek gyermeke, társa, anyja, szolgálója. A bábuban látja a gyermek szüleit, testvéreit, barátját s magamagát is. Jól figyelje tehát meg az anya, mikép játszik a gyermek a bábuval, hogy mit beszél hozzá, mert a gyermek mindazt, ami rá erős benyomást tett akár érzelmi, akár értelmi szempontból, mindazt, amit ő tapasztalt, mivel egész lelki világát feltárja, elmondja bábújának. Az anyáknak ismernie kell a bábú-játék lélektanát s azt, hogy milyen módon fordíthatják a nevelés munkájában hasznukra a bábú-játékot.

Játékelméletünk a játékot a gyermek ösztöneivel hozza kapcsolatba. A gyermek ezen ösztönével áll kapcsolatban tehát a bábujáték is, de ez a játék már a gyermeki lélek bizonyos fejlettségét kívánja. Ez már néni annyira a testi, hanem a lelki tápláló ösztönök munkájával kapcsolatos. A bábujáték a gyermek sokféle lelki munkáját feltételezi és sokféle lelki tevékenységét foglalkoztatja.

A bábú a maga sajátos szuggesztív erejénél fogva egy olyan hatalom, mely teljesen uralma alá hajtja a gyermek lelkét.

Ezt a szuggesztív erőt kell különösen kiemelnünk, mert ez a legfontosabb a bábuban. Bármilyen szerepben álljon is a bábú a gyermek előtt, a szuggesztió az, ami befolyásolja a gyermeket. Ez egy külön bábú-szuggesztió, melynek hatalmát csodálkozva tapasztaljuk, ha megfigyeljük a bábuval játszó gyermeket.

A gyermek egy darabka pálcikát vesz a kezébe, rongyot csavar egyik végére, ez a fej; egy másik pálcikát keresztbe köt rá, ez a keze. Kész a bábú. A gyermek megteremtette a maga lelki bálványát, mely most már él. Él abból a szuggeráló erőből, melyet a gyermek lelkére tett. Ez a befolyásolt lélek munkába kezd: felszárnyal a fantázia, előkerül a lélek mélységéből a tapasztalatok egész raja. Így a bábujáték az egész gyermekre vonatkozik. S nem egyetlen ösztönére a gyermeknek. Tévednek azok, akik azt tartják, hogy a bábujátékban a gyermek az anyaságot gyakorolja. Igazán ezek nem gondolnak arra, hogy a leánygyermek anyasága nem a bábujátéktól függ, hanem a fajban gyökerezik.²⁷⁾ Nem az anyaságot

²⁷⁾ Colozza id. m. 228 1.

Gyakorolja²⁸⁾ (amint hogy mikor a gyermek betyárosdit játszik, akkor sem a leendő betyárságát gyakorolja), hanem így kell mondanunk: a bábujáték igen fontos eszköz arra, hogy a leendő nő nevelését előmozdítsa és éppen azért fontos, mert a leánykára a bábú szuggesztív erővel hat. Így már helyes lesz tételünk s általános vonatkozású, mert ez magába foglalja az anyasági szerep gyakorlását is.

Amint említettük, a gyermek bábújával játszva, az élet különféle helyzeteit tünteti fel. Megfigyeltem két kis leányom bábú-játékát s egy óra lefolyása alatt a következőket tapasztaltam: a játékot egy darab talált rongy indította meg. Élénk vita után eldöntötték, hogy a rongy a nagyobb bábújáé lesz, de kárpótlásul a kisebb egy másik rongyot kap. A bábuk előbb nagyságos asszonyok voltak, a játszóknak szolgálók, mostak, vasaltak, főzték: aztán hirtelen kis babakocsiba kerültek a nagyságos asszonyok. Egy negyedórai gyermek-szerep után öltöztetni kezdték s lakodalomra készültek; hirtelen azonban fordult a dolog, mert az egyik bábú megbetegedett, most ezt gondozták nagy szeretettel. Végre is fürdőre mentek a bábuk minden határozott karakter nélkül. Néhány pillanat múlva mamák lettek a bábuk s a két leány baba-módra nyöszörgött, de közben becézgetve mondta: nem szabad sírni, baba. A játékot egyszerre varrás váltotta föl. Babáikat levetkőztették s varrni kezdtek új ruhát. Szépen felöltöztették új toalettjeikbe, aztán lefektették s abbahagyták a játékot. Íme alig egy óra lefolyása alatt mennyi szerepet cserélt a bábú, mennyi foglalkozás, változás, mennyi hely, körülmény s mondhatni, mennyi tár-

²⁸⁾ Hall: Study of Dolls. Ped. Sem. 1896. dec. füzet.

sadalmi szerep, helyzet, fordulat! Persze, ez csak a csupasz vázlat, ezt kitöltötte a beszélgetés, mely a helyzethez mindig hozzá simult, teljesen fedte az adott szerepet. Amint a játékot figyelemmel kísértem, egész világos volt előttem, hogy a legerősebb önszugesztíóval van dolgom. Annyi természetességgel s reális igazsággal játszották szerepeiket, hogy ezt a legbensőbb meggyőződés nélkül így nem is csinálhatták volna. Meggyőződtem arról, hogy a képzelet gyors csapongásának a bábú-szugesztíó az oka. Az erős képzeleti tevékenységgel erős érzelmi hangulat is járt. Csupa hév, csupa lelkesedés jellemezte mindvégig a játékot. Emellett sok praktikus tevékenységet is fejtek ki: valóságos értelem-gyakorlatnak láttam, mert a házi tevékenység fajok, a ruházkodás, az utazás, a fürdő stb. mind szóba kerültek a beszélgetés során. Az egyik észrevétele új képzeteket, illetve észrevételeket hívott elő a másikban. Gyakorolták gondolkozó képességüket, egyik tudását átvette a másik, ismereteiket kicserélték. De még praktikus tevékenységet is folytattak: mostak, vasaltak, varrtak.

A bábú oly sokféle érdeklődést támaszt a gyermekben, hogy bátran odaállíthatjuk a nevelés eszközei közé. A bábú igazi jellem-, kedélyképző,²⁹⁾ gyarapíthatni vele a praktikus ismereteket (varrás, vasalás); jó szolgálatot tehet a dologra nevelésben s bőséges alkalmat adhat az anyának arra, hogy a gyermeket rendhez, tisztasághoz szoktassa és ízlését nevelje.

Igazán nem tudjuk megérteni, hogy a bábút (de általában a játékot) miért értékeli az iskola oly kevésbé. Csodálkozunk azon, hogy azt a nagy nevelő erőt, ami

²⁹⁾ Hildebrandt id. m. 325 l.

általában a játékban van, iskoláink ki nem aknázzák. Véleményünk szerint minden kis leány kosárcájában ott kellene lenni, mikor iskolába megy, a maga kedves bábujának s ez sokkal jobb nevelő eszközt adna a tanító kezébe, mint a gyermek lelkének annyira idegen nyelvtan vagy sok annyi más ma alkalmazott eszköz. Angliában már fölismerték a játék nevelő fontosságát s egy-egy iskolának megvan a maga kis játékszertára, hol minden gyermek elhelyezi, rendben tartja játékait. A jövő feladata, hogy a játékot, a gyermek ezen legtermészetesebb önnevelő eszközét, az iskola öntudatosan felhasználja s a nevelési eszközök közé avassa. A nevelésnek legtermészetesebb útja nyílik ezzel meg, mert ez felel meg legjobban a gyermek természetének is. De nemcsak az iskolának, hanem a családnak is föl kell használni a játékot és különösen amiről most szólnunk, a bábujátékot a nevelésben.

Amint láttuk, ezt a játékot föl lehet használni, de okosan és a bábú lélektani vonatkozásainak, ismeretével. csak. Előbb azt kérdezzük, hogy a luxus-bábúk betöltik-e hivatásukat a gyermekre vonatkoztatva. Feleletünk az, hogy nem. A luxus-bábúk akár egy métereseek, akár arasztosak, csak luxus-bábúk s arra valók, hogy a bábúipart jövedelmezővé tegyék s a szülőknek fölösleges kiadást okozzanak. Figyeljük meg a gyermeket, miként viselkedik egy ilyen „gyönyörű” bábuval szemben. Adjunk a gyermeknek egy természetes hűséggel megcsinált, felöltöztetett, járó, alvó, beszélő bábút s adjunk egy egészen egyszerű bábút. Látni fogjuk, hogy a gyermek ezt a bábúcsodát kevesebbire becsüli, mint az egészen egyszerűt. A gyönyörű bábuval hamar eltelik s legföljebb addig foglalkozik vele, míg járó, beszélő szerekezetét ki

nem tapasztalta, vagy fejezzük ki magunkat tudományosan, addig foglalkozik vele, míg szuggesztiójának alkalmat ad, míg képzeletét foglalkoztatja. A gyönyörű bábú pedig annyira tökéletes s annyira egyéni, annyira meg van adva rajta minden, hogy az más, mint a „bábú”, nem is lehet, a gyermek szuggesztiójának útját állja, képzeletét nem táplálja. Míg az egyszerű bábú minden lehet, képzelete játszhat vele, korlátot nem állít elébe; egész, lelki tevékenysége munkába állhat. És ez kell. Nem az, hogy a gyermek egy elébe állított technikai csudában gyönyörködjék, mert ebben gyönyörködni úgy sem tud, hisz ő sem a technikát, sem a művészetet nem érti, ő az alkotás egészében, összhangjában sem a nagyszerűséget, sem a leleményes észt nem fogja keresni, sem azt nem nézi, milyen drága. A gyermekben gyönyörűséget nem a tárgy szül, a gyermekben a gyönyörködés a játéktevékenységből fakad. Ez a gyönyörködés nem külső, hanem belső, nem tárgyi, hanem alanyi (szubjektív) mindig s nem mint játéktevékenységre indító, hanem játéktevékenységet kísérő motívumként szerepel. A gyermek fizikai és lelki tevékenységre sarkaló játéktárgyat, bábút keres, nem művészi tökéletességet. Ez a tevékenységre sarkaló ösztön-erő készíti játszani, mert ez szolgálja fizikai és lelki fejlődését. Ezt pedig az egyszerű játékbábú jobban szolgálja, mint a cifra. Az egyszerű emberek gyermekei vidámabban, leleményesebben játszanak, mert az ő szüleiknek nem telik drága vagy épen seminő játékra. A maga egyszerű játékához a gyermek hozzáadja azt, ami hiányzik belőle, képzeletével; azt képzelettel, amit akar. A baba beszél, nevet, sír, jár, táncol, egyszer tündérisasszony, máskor (a másik pillanatban) szolgáló, él, meghal, feltámad, gyermek, dáma, szóval mindig az,

aminek ő akarja. A törött, kopott, lábatlan öreg bábú kedves neki, sőt babusgatja sok szeretettel, ha baja van bábújának, mert érzi az ő fájalmát, betegségét. H. Low „Queen Victorias Dolls” című munkájában fölemlíti, hogy Victoria angol királynőnek mindvégig egy értéktelen fabábu volt a kedvence s nem az ezeket érő drága bábuk. Tévesen gondolkozik tehát a szülő, ha azt hiszi, hogy a drága művészi bábuval szerez gyermekének örömet.

Nem csak ezen szempontból, hanem azért is hibáztatni kell a drága divat szerint öltöztetett bábukat, mert ezekkel a gyermekben fölkelthetjük a luxus-hajlamot. Hiába mondják azt, hogy kötelességünk, hogy az, amit gyermekeinknek adunk, a mi kultúránknak, a mi esztétikai érzésünknek megfeleljen; hiába mondják azt, hogy a luxus-bábú az ízlést neveli, mert a gyermek nem a kultúrát, nem az esztétikát látja a bábuban, hanem egészen mást s ha a gyermek Ízlésének neveléséről van szó, ezer és egy más eszköz áll rendelkezésünkre, mely nem nevel oly rossz hajlamokat, mint a luxus-bábú. Az efajta bábú könnyelműsége, irigysége szoktatja a gyermeket, mert hisz egy felcicomázott bábút lát, egy személyt, aki olyan frizurát hord s úgy van öltözve, mint a félvilági hölgyek. Az ilyen bábú nem játszótársa lesz a gyermeknek, nem a játék gyönyörködtető tevékenységére fogja szuggerrálni, hanem fölkelti benne az öltözködési, a luxus-hajlamot. Adjunk a gyermeknek sokféle egyszerű bábút. Ezzel szolgáljuk őt igazán s ez szerzi meg neki a tiszta örömet.

A bábújáték ellen, mint játék ellen még egy kifogást kell tennünk s ezt is az anyák figyelmébe ajánljuk. Vigyázni kell arra, hogy a gyermekben a bábúzó-hajlam

szenvedéllyé ne fajuljon. A túlságos bábú-játék beteggé teszi a gyermeket, a gyermek valósággal szuggerált rabjává lesz a bábunak. Csak neki él, elhanyagol minden mást s csak bábúzik. Ha nem babázhat, valósággal szenved. Az ilyen szenvedély beteges bábúszereget fejleszt ki a gyermekben. Perez „L'éducation des le berceau” című munkájában főlemlíti, hogy egy kis leány így szólt egy nap: „én sok kenyeret s főzeléket akarok enni, mert attól sok tejem lesz”. Bábúját mindig keblén hordta, magával vitte az ágyba is s úgy kiáltozott, mint egy kétségbeesett, ha a bábút reggel nem találta mellén. Az anyaság ilyen beteges hajlama nemcsak gyötri a gyermeket, de idővel veszedelmessé válhat, túl érettséget okozhat. Jelentse a bábúzás a tiszta gyermekséget és semmi mást. Habár nem is osztom azt a véleményt (Lange: die Künstlerische Erziehung der Jugend), hogy az az anya, aki 13-14 éves leányának azt mondja, hogy már szégyen bábúzni, vétkezik a gyermeke jövője ellen, mert az olyan nőknek, kik gyermekségükben nem babáztak, később kevés művészi érzékük lesz s az a leány, aki nem bábúzik, öreggé, túljózánná válik s a művészetre meghalt, – túl nem becsülve értékén a bábú-játékot, de íe sem becsülve, azt ajánlom, hogy az anyák vigyázzanak s igyekezzenek józan mértéket tartatni leányaikkal a bábúzásban.

Az a gyermek, kiben szenvedéllyé vált a bábúzás, egész nap egyebet se tesz, mint bábúját hordozza, a szobában tartózkodik, ül s az anyaság szuggesztíója alatt ábrándozik, pedig a leány-gyermekeknek épp úgy szükséges, mint a fiúgyermeknek, a fizikum erősítése. Neki is ugrándozni kell, szaladozni, tüdőtágító, vérképző játékokat üzni és olyan játékokat, melyek a fejlődésével járó

sokféle érdekeket szolgálják. Ez is arra int, hogy a bábúzáson kívül más játékaik is legyenek a gyermeknek. Szóval minden nagyfontosságú hatása mellett is a bábújátéknak igyekezzünk józan mértéket tartani e játékban s igyekezzünk sokféle érdeklődést fölkelteni a gyermekben s ha játékot adunk a gyermeknek, szolgálja ez igazán őt testi és lelki fejlődésében.

VIII.

AZ ÓLOMKATONA.

A fiúgyermek bábúja az ólomkatonára!

Csendeskén meg-megülök a szobámban, ilyenkor, az álmodozás, a lélek magába mélyülésének perceiben, mikor a jelen eltűnik s felmerül a múlt, a gyermekkor eltemetett ideje, egyszer csak azt hallom: tra-tra-ta-ta. Valahonnan nagyon messziről hangzik felém, valahonnan a losonci erdők széléről, hepe-hupás bokrok, szakadékos hegyoldalokból. Ez az induló, ez a katonai trombita tulaj donképen nem érckürtök harsogása. Csak papírtölcsérből jön s a kéz ütemére masíroznak nem sisakos, borjúval terhelt katonák. Nem, ennél többek: a gyermekálmokkal, a gyermekképzéssel tele lelkű gyermek-katonák, hősök, világhírű vitézek, egyik Napoleon, a másik Hunyady János. Vak Bottyán, Koszciuskó, ahány, mind egy-egy megtestesülése a világtörténelem szemenszedett hőseinek, halhatatlan félisteneinek. És e félistenek papírcsákókban feszítenek, fűzfagalyon lovagolnak, kifaragott félzsindely a kard, mely ezüstös papírral van beragasztva. Mindegy, katonák ezek mégis. Végig száguldanak a lankás hegyoldalakon, lihegve kusztatják át a bokrokat, az erdei csalitokat, roppant rohamokat intéznek, ami közben sárgolyókat röpítenek az ellenség ellen.

Hallom: tra-tra-ta-ta. Mind viharosabban szól a papírkürt, diadalkiáltások szakítják meg. Csattanások, zuhanások hallatszanak. Dobban a föld, ropog az ágyú, tra-tra-ta-ta. Öltre mennek, papírsisakok röpülnek, vesszőkardok suhognak, öklök pufognék, tüdők süvöltve lihegnek. Megáll a nap is. Valószínűleg, hogy megáll nézni ezt

a csatát! Egy gombolyag már a tábor; dolgoznak a lábak, kezek; földön hemperegnek már lomha zsákokként a félisten hősök. Szorul az üstök, haj égnek mered, orr bezúzódik, a szemek kidüllednek, majd bedagadnak s a nagy küzdelem, csata borzalma egy végtelen keserves, síró üvöltésbe végződik. A csatának vége. Zsákmányát diadalmi jelvényül ki-ki a markában tartja. Ez pedig egy csomó kitépett haj, elszakadt inggallér, ökölbe maradi félzseb, kabátgomb, mellényrészletek, nadrágtartó és más efféle jó, becses portéka, amelyek egykor – a csata előtt – még összetartoztak, de most már végleg feloszlottak. Es a győztesek és a legyőzöttek egyformán siralmas állapotban leledzenek: az arcokon térképvázat, melyeken a folyók össze-vissza folynak. Kabát, nadrág ezer csaták zászlójaként libeg; lángoló fülek dagadoznak, arc, orr megduzzadva, haj siralmasan összeborzolva.

Mindegy, a csata meg volt, püfölés sok volt, hősök is voltak, senki meg nem halt, mindenki él és mindenki beszél, hogy így volt, meg úgy volt s végre is a csákók papírjába csavart száraz falevélből készült finom havannákból kiszívják a békepipát. Utána pedig kitűnő étvágy, nagyszerű alvás. És másnap újra kezdődik a harc, a háború.

Ezt látom, *így* álmodom végig az én gyermekkori hadjárataimat s álmodnék még ki tudja meddig, ha a szobából előtörő zene-bona fel nem ébresztene. Oda megyek s belecseppenek a legparásabb háborúba. Ezek az én öcsköseim már a legteljesebb női emancipációt teremtették meg. Papírsisak a Mara fején, lénia kard a Mandika kezében s ugyancsak szorítják Lackó bátyjukat, aki a térképet tartja maga elé pajzsnak. Amit végig-álmodtam, most a valóságban látom. Es így látjuk ezt mi

felnőttek a gyermektársadalomban most és így fogja látni utánunk a jövőndő minden ember-generációja, mert a katonásdi játék a gyermek játék-ösztönéből fakad.

Ne gondoljuk azonban azt, hogy ez csak ilyen könnyen így egy szóval intézhető el. Tekintsünk csak bele ennek a játéknak a lelkébe!

A picike kis gyermek, a csecsemő kor határán mozgó három éves apróság, felszedi a földről a forgácsdarabkákat, a gyufaszálakat s beleszurkálja az udvar homokjába s felkiált: nini, katonák! Persze, hogy katonik, szépen masíroznak, feszesen állnak mindaddig, míg az én kis Haduram elő nem veszi az apa botját s közéjük nem csap. Mekkora örömmel teszi ezt, milyen szaporán tipor rajtuk, hogy söpri újra szét őket apró, rózsás öklöcskéjével.

Ő most katonákat látott, ő most háborút cselekedett végig, most verekedett, tiport, zúzott, rombolt. S miközben ezt tette, ragyogott a szeme az örömtől. Arca kipirult, és magát a legnagyobb meglepés tölti el.

Mi minden ment végig ebben a vitézben, míg ezt megcselekedte! Legelőször is, amikor a kis fadarabkákat beszurkálta a homokba, emlékek, képek támadtak fel lelkében. Ezek a képek s emlékek maradványai, töredékei egy mesének, egy elbeszélésnek, melyet a mamától, az apától, szóval a környezettől hallott. A kép s emlékeztő-töredékek szanaszét hevernek az értelem még szűkre határolt kicsi kohójában, de a fejlődő képzelet fel-támasztja, összeilleszti őket, életet ad nekik, felruházza mindazzal a sajátossággal, mi elegendő arra, hogy a gyermek a maga gyermek-szuggesztíós világában valóban katonáknak lássa a forgácsdarabkákat. Ezek a forgács katonák tehát élnek, mennek, harcolnak. Mikor ez már

így készen van, akkor közbeszól az ősi ösztön, mely vele született a gyermekkel s vele születik minden gyermekkel^ Ez az ősi ösztön pedig azt mondja: szállj velők szembe, verekedj velők, hisz te talán csak nem fogsz elbűjni előlük Bátor vagy úgy-e, nem félsz úgy-e? Nosza, mutasd meg, mit tudsz. Izom, ne lustálkodj, dehogya is lustálkodj, hisz minden vágyad az, hogy megmutasd, milyen erős vagy. Nosza, elő a léniát, a botot! S megkezdődik az izmok játéka, mely az erőfeszítés kellemes izgalmától ég s amely erőfeszítés minden áron arra vágyódik, hogy vágyát a mozgás által kielégítse. És kielégíti. S míg kielégítette, belefektetett egy csomó erkölcsi és fizikai erőt: játszott a *képzelete* s dolgozott is az *értelme*, megmutatta, hogy *bátor*, hogy nem fél, tudott *akarni* s érvényt is szerzett *akarátának*; munkát is végzett, mert *erőt* is fejtett ki; *eredményt* is ért el, mert amit akart, véghez vitte; *örült* is, mert ami tett, az jól esett. S ha most már mind ezt összegezzük, látjuk, hogy a *végezredmény a gyermekekre nagyszerű erkölcsi és fizikai haszon!*

Míg kicsi a gyermek, így játszogat a katona-fadarabkákkal, de aztán eljut a város kirakatai elé, meglátja ott a papír, fa, ólomkatonákat; egész ezredek táboroznak ott, egész várak épülnek fel a kirakatokban; lát itt ágyút, huszárt, gyalogost, tüzért, német, orosz, porosz, angol s mindenféle nációbeli katonát. Szép katonák, oldalukon kard, a hátukon borjú s vállukon puska, még pedig mindjárt szuronyos puska. És ez a fő. Egészen úgy állnak ott, mintha háborúba mennének vagy háborúból jönnének.

Háború – ez a legfőbb! Mi is a háború? Dehogya kérdezi ezt a gyerek, minek is kérdezné, hiszen jobban tudja

ő, hogy mi a háború, mint a világ összes katonái és civilie. Ő nem gondol stratégiával, hadászati históriával, hogy védtek, hogy támadtak, nem törődik előőrssel, mindenféle oldalvédekkel; a gyermek kiemeli a maga biztos ösztönével a háborúból azt, ami Káin és Ábeltől fogva a háború alapeleme, legfőbb lényege volt, van és lesz, hogy a háborúban *verekedni lehet*. Verekedni! Verekedni s belevinni ebbe az izmok minden erejét, felszabadítani a szenvedélyeket, eloldani őket a láncról s engedni, hogy tomboljanak kényük-kedvük szerint. A műveltség elnyomja ezeket a vágyakat, bepólyázza őket szépen s hagyja, hogy sirjanak belül, de a gyermek s az egyszerűbb ember ezeket a vágyakat könnyen szabadjára ereszti. Bennük az ősemlék, az őszöntök egyre háborognak s ha egyszer felsírnak, érvényesülni kíváncsoznak, akkor az egyszerű ember bicskára kap, botot, fokost, löcsöt, dorongot ragad és verekedik. Mivel pedig a gyermekben ez az őszönt, az izmok, a fizikum játszi kedve igen erős, ne csodálkozzunk, ha szereti azt, ami a verekedés fogalmával, elgondolásával, lelki átélésével kapcsolatos.

A gyermek katona és katonásdi játék szeretete ezen őszöntből magyarázható és érthető meg. Persze az őszöntből származó játék tevékenysége sokféleképp színeződik, hogy úgy mondjam aszerint komplikálódik, amint a gyermek fejlődik, amint tapasztalatai bővülnek. A nagyobb gyermeket már nem elégíti ki a forgácskatona, neki már papír, fa s végül, mint álmainak netovábbja, az *ólmokatónák* egész garmadája kell.

E kicsi, helyes ólmokatónák serkentik fel képzeletét a legerősebben, a valóság csalódásába ez ringatja a legjobban a gyermeket. *Az ólmokatona a fiúgyermek bábúja!*

Miként a leány-gyermeké a bábú, a nő baba, akként a fiúé a *katonaember*.

Nagyszerű pszichológiai oka van ennek és magyarázata oly egyszerű! A leány a bábujában ősi ösztön-ideáljának megtestesülését, a nőt látja, a nőt, az *anyaságot* keresi és találja meg benne; a fiúgyermek ugyanazt az ősi ösztön-ideálját keresi és találja meg az ólomkatonácskájában: a férfit, a *bátor*, a *félelemnélküli*, az *erős*, a verekedő, a merész, a *hős férfit*, az *igazi embert*. A katona a férfiasság legexponáltabb, legélesebb karakterisztikumát: a bátorságot s erőt, a merészséget, a vitézséget szimbolizálja előtte, mert a harcz, a háború, a verekedés mestersége a katona fogalmához társul s ez kedves a gyermeknek, mert veleszületett ösztönszerű érzése és vágya a cselekedni akarásnak és a mérésnek. *A gyermek az ősember!*

Íme ebből a forrásból folydogál az élet vize az ólomkatonácskákra, ez élteti őket, ez teszi kívánatosná és kedvessé a gyermek előtt. Benne él lelkében, összeforr vele az ólom-katona szeretete ép úgy, mint a leánygyermek lelkével a bábúé. S amint a leány nem lehet el bábú nélkül, akként nem lehet el a gyermek sem katona nélkül.

Nekem is volt egy pici ólomkatonám. Ez az ólomkatona kísért el engem a falumból a városba, mikor Losoncra, a nagy iskolába elkerültem. Istenem, mennyi gyötrő érzés szállt át a lelkemen: emléke az elhagyott otthonnak, a megszokott helyeknek, az eperfás udvarnak, a mogyorós fának, a venyigés hegynek, a liliomos kerítéseknek, a falun át csörgedező patakknak, a Mézes tehenünk tarka borjának, ki úgy nézett rám, mint jó kollegájára.

Bizony nagy szomorúság volt nekem Losoncz és minden háza, szorongva lépegettem köztük, mert attól féltem, hogy rám dőlnek a magas falak.

Homályos, könnytől elboruló szemmel rakosgattam könyveimet. Mennyi volt Istenem, de mennyi! Mindmeggannyi rejtelem. Fájdalmaim elől oda menekültem kis iekete ládámhoz és hogy megörültem, mikor egy-egy hasadék közbe véletlenül odaszorult cérnaszálacsckát fedeztem fel. Ó, Mézes tehenünk és te tarka borjú, ha én megcsókolhatnálak titeket. A Mézesről eszembe jutott a napsugár aranyába fürdő mező, – és minden a mit ott játszottam.

Szedegtettem, rakosgattam a ruháskáimat a ládám-ban, hát egyszer csak megkoppant a kabátzsebben valami: egy kis ólomkatona. Egyszerre sugár hullt a lelkembe. Hisz ez az én otthoni kis ólomkatonám. Ni, mintha csak beszélne is! Mintha kacagna, nevetne s harsányan kiabálna. Olyan furcsa, olyan édes, olyan valaki volt, hogy elfelejtettem minden szomorúságot. A tenyeremre vettem, dédelgettem, a láda tetején elekze-círozattam s már nem voltam egyedül. Drága kedves ólomkatonám! Beszéltem hozzá és bár a'kis katona egy hangot se adott, mégis hallottam a beszédét. És úgy elbeszélgettünk mi együtt sok drága otthon hagyott dologról. Ha kacagtam, kacagott a kis ólomkatona is és váltig mondogatta: ne félj, itt vagyok én. Bízz bennem, és nem lesz semmi baj.

És én megvigasztalódtam a beszédétől, úgy elhallgattam őt, úgy megpihent rajta a lelkem, mintha valóban élő lett volna a kis ólomkatona. Ez a furcsa ólom darabka lett az én mindenem: egy darab szív, mely az enyémmel dobogott. Ha tanultam, odaállítottam a könyv

mellé és az ólom vitéz így szólt: csak rajta, rajta, katonásan előre. Rajta, rajta, előre.

És mintha trombiták harsantak volna fel, mintha peregne a dob s puskák ropognának s menne szuronyt szegezve előre a kis ólomkatonára. A könyv félelmes rejtelmek nem ijesztettek már. Bátran mentem az iskolába is, ebbe a nagy kőházba, melyben pedig oly félelmes volt minden. Nem féltem, velem volt a kis katonám. Titokban elő-elővettem s ránéztem. Különösen a Birberek tanár órája alatt került rá gyakran a sor.

Ha Birberek fent ült a katedrán, úgy vezényelt onnan, mint egy hadvezér. Hangja megrezgettette a lelke-
met, de nem az én kis ólomkatonámét. Az félelem nélkül állt a zsebemben s én úgy láttam, hogy a veszedelem pillanatában megnől az én katonám, olyan lesz, mint egy óriás, kihúzza kardját, lekapja válláról szuronyos puskáját és szembeszáll Birberek-vel.

Hanem egyszer... óh, ez fáj még most is! Egy rettenetes félelmes órán történt.

– Te a pad alá nyúltál, – zúgott felém a Birberek hangja. Ez volt a végítélet trombitája. Óh, még annál is rettenetesebb. Remegve álltam fel s reszketve szorongattam a kis ólomkatonát.

– Játszottál, – mondta Birberek és görcsösen vonagló ujjaim közül úgy ásta ki erőszakkal a kis ólomkatonát.

Es a kis ólomkatonára elveszett, megsemmisítette ez a rettenetes ember. És fáj a lelkem rettenetesén, mintha onnan szakította volna ki a szívemből.

És ha tudta volna Birberek tanár úr, hogy mennyi érzést, mennyi akaratra sarkaló erőt pusztított el bennem a kis ólomkatonám megsemmisítésével, bizonyára nem

vette volna el tőlem. De hát ezt Birbereký tanár úr nem tudta.

Nem tudta, hogy ennek a kis semminek milyen fontos szerepe van az én életemben. Pedig a gyermek életében ezek a semmik a legfontosabbak.

Egy kis ólomkatona!... Nézzétek a gyermeket, hogy játszik vele, mekkora szeretettel! Képzetelem vízióiban ólomkatona ezredek vonulnak el. Drágalátos szép dolgok voltak ezek. Nekem nem tellett ólomkatonákra, de voltak barátaim, kiknek egész sereg ilyen katonája volt s mi, szabad délutánjainkat ezekkel szenteltük, meg. Ólomkatona seregeinket felállítottuk, kiki úgy, amint kedve s képzelete diktálta. A szoba két ellentétes végében felállított asztal volt a csatatér. Mi voltunk a generalisszimuszok. Az ágyúkat mi kezeltük, sőt gyártottuk is. Voltak tollúból elmésen készített golyószóró puskáink, melyek homok szemecskéket, törött gyufaszálakat szórtak az ellenfél ólom hadseregére. Kítűnő krumplics puskák manlichereket szerkesztettünk, sőt megszólaltattuk a bodzafapuska kócot dobáló öbleit is. Voltak ólomkatona hőseink, akiket nem fogott a golyó, akiket hiába értek a lövegek, nem estek el. Voltak megsírtott vitézeink, akik meghaltak. Voltak béna hőseink, akiknek lába, feje hiányzott.

Akkoriban a török s a magyar járta, néha az orosz, meg a német. Ma már belekerült a gyermek képzeletébe a japán katona is és talán még a szerb is, a bolgár is! Melyik gyermek nem ismeri a japán katonát? Akkoriban még csak szárazföldi csaták voltak s várvívások, ma már a játék területe kiszélesedett s a gyermek tengeri csatákat játszik, hatalmas (már tudniillik a képzelete szerint hatalmas) hadi hajókkal. Akkor csak a föld volt a játék

területe, ma már léghajókat, repülőgépeket is belevisz játékába a gyermek. Szóval a gyermek játéka hűen kíséri a felnőttekét. Egyetlen modern ólomkatona hadsereg se lehet el hadihajók s repülőgépek nélkül.

Így játszik a kisebb gyermek, míg a már megtollasodott, erejével jobban rendelkező gyermek maga lesz katonává. Kardot csinál, botokat szerez és a tavaszi, nyári, őszi mezőket felveri hangos csatakiáltásaival. A tél sem akadályozza katonásdi játékában, sőt ez az idő nagyon kedves, nagyon alkalmas, ha van hó. A hóvárak ma sem olvadtak el az emlékeim közül. Micsoda várakat emeltünk s mekkora fürgeteges hógolyó záporokat álltunk ki. Ki fázott volna? Senki. A lelkesedés, a bátorság, az erő, a vakmerőség, a verekedés vágya tüzelt, forralt bennünket s míg a könyvek otthon melegedtek a kályha mellett, mi kint a szabadban tiportuk a fehér havat.

A háborúsdí játék mindig kedves volt a gyermek előtt s az is marad. Hiába minden antimilitarista mozgalom, az emberrel, a gyermekkel veleszületik a férfiasság ösztöne. Ez az ösztön dolgozik benne, mikor katonát lát a kis forgácsban, mikor álmai netovábbjának az ólomkatona hadsereget tartja, mikor kiszáll a mezőre s végig csinálja a japán-orosz s mihamar végig fogja verekedni a török-balkán háborút.

A gyermek a maga ólomkatonájáról nem fog lemondani soha, ezt kívánni tőle annyi volna, mintha azt kívánná az ember a leánykáktól, hogy ne bábúzzanak. És fognak bábúzni még a futurista leánykák is. Hogy ne bábúzzanak, ezt kívánni céltalan, de meg nem is lenne okos, mert a bábú a leánykáknak (amint már az előző fejezetben megírtam)

valósággal erkölcsi tőkéje, mely sok hasznos dologba vezeti be sok értékes morális tulajdonságot fejleszt ki benne, ép így a kis ólomkatona is a férfias erőt, a bátorságot, az akaró bátor cselekvést szimbolizálja a gyermek előtt s ezen értékes erkölcsi tulajdonságok kifejlődésére van emelő, gyámolító, nevelő hatással. Mennyivel szebb s mennyivel színesebb, testileg s erkölcsileg is értékesebb játék ez, mint football s mennyi olyan kapcsolatot kínál fel, melyet felhasználhatna a nevelés. Az angolok cserkésző gyermek-hadserege nem egyéb, mint a nevelés szolgálatába állított formája a gyermek háborúsi játéknak. S mily fényes eredményeket érnek el. Nálunk is kísérleteznek már gyermek-katonák, a cserkész fiúk szervezésével. Ez is tanúsága annak, hogy a nevelés és nevelők a legtöbbet magától a gyermektől tanulhatják. Bevallotta ezt Fröbel is, Pestalozzi is, bevallották a nagy nevelők, nem kell hát a többinek sem szégyenkezni ezen!

.... Hallom tra-tra-ta-ta. A szoba szögleteiből, az ajtón, az ablakon ólomkatonák özönlenek elém. Hosszú végtelen sorokban jönnek. Jönnek szakadtlan, mint a hangyák, kulcslyukon, repedésen át jönnek. Ágy alul, fiókokból egyre ömlik szakadatlan az ólomkatona hadsereg. És ellepnek mindent. Felmásznak a könyvvállványok tetejére. Ni, hogy másznak. Létrák, kötelek kerülnek elő, neki támasztják a hatalmas foliánsoknak. Egy csapat ép most mászta meg a Pázmány prédikációi óriás kötetét. Kitűzték a zászlót s egy kis trombitás fújja, fújja szakadatlan a győzelmi éneket. Tele minden szék velük, tele az Íróasztal s még egyre jönnek, jönnek szakadatlan. Jönnek lovasok, gyalogosok, egész sor ágyú. Fényes, ficáncoló ólom-lovak vágatnak ide-oda. Fényes vezérek

villogtatják kardjukat. Hemzsegnek, sziszegnek, mint a rajzó méhek. Ráülnek a papirosomra, felmásznak a vállamra, beleülnek a hamutartóba.

Katona, ólomkatona mindenielé. Megfogtak, lenyűgöztek, mint Gullivert a törpék. Itt vagyunk, harsogják, eljöttünk meglátogatni téged. Szalutálnak, hajlonganak előttem, villogtatják a kardjukat, összeverik kicsi sarkantyúikat, sortüzet adnak: bömbölnek az ágyúk, harsognak a trombiták, pörögnek a dobok. És én mosolygok. Nagyon boldog vagyok. Végigsimogatom őket a lelkemmel és rájuk ismerek. Ott az én tábornokom, ez a csákós délceg ólom-vitéz; amott Bottyán brigadéros, megismerem abban a nyurga alakban Wellingtont, a szoba szögletében az öreg vasládám szélén áll egy tömzsi kemény katona. Hisz ez meg Napoleon. Keresztbe fonja mellén a karjait, még szürke köpönyege libbenését is látom, körülötte a gárda. Kalapiengetve üdvözlük a császárt. Az meg felém int, kemény homloka kiderül a császárnak s egy gyöngé fejbiccenéssel üdvözlöl engem. És amott áll az én kis ólomkatonám.

Igen, ő szólt hozzám. Megdobban a szívem s felállók... Felébredtem! Az ólomkatona hadsereg eltűnt. Nincs egy se. Üres a szoba. Az álomnak vége. Messze, messze belenézek a múltba. Ott van ez mind. Álmot, ólomkatonát eltemetett az idő, befödött, eltemetett; megsemmisített!

Nem, nem semmisítette meg. Itt él ma is a szívemben az én kis ólomkatonám... És így vagytok velem együtt mindnyájan. Mindnyájatoknak van egy ilyen kis ólomkatonája, nem egy, több. Egy-egy drága emlék a kedves, a régi gyermekkorból, egy kedves kép, egy játék, egy semmiség talán csak, de éhez a semmiséghez egy csomó

érzés, egy csomó szeretet tapad s ha ezek kikelnek; az *eltemetett* múlt újra feltámad az idő sírjából és él: él, látjátok a régi otthont, az eltemetett gyermekkort, a porladó szülőket, a testvéreket, pajtásokat. És ez az élet, ez az újra megéledt élet, melyet a kis ólomkatona támaszt fel a lélekben, sok erkölcsileg értékes és nemes érzés, sokszor nemes cselekedet forrása lesz.

Íme a kis ólomkatona, a semmi, milyen irányító, milyen élő és éltető hatalom!

A NEMZETI SZEMPONT ÉS A JÁTÉK.

A játék nevelési szerepéről szólva, még egy kérdést kell érintenem, mert ez is hozzá tartozik a neveléshez; sőt fő célja. Ez a nemzeti szempont. A játék – hogy úgy mondjam – internacionális eszköze a gyermek-társadalomnak, mégis, ha beletekintünk jobban a játszó gyermek pszichéjébe, azt találjuk, hogy a gyermekjátékban is megnyilvánul a nemzeti jelleg. A japán gyermek játékában a nép társas-, a kínai gyermekben a nép kal-már-szelleme nyilatkozik meg, a néger fiú a dárda hajítást kedveli legjobban, a keleti népek gyermekei kockáznak, az olasz gyermek rablósdit, a német a katonásdit játssza legszívesebben.²⁹⁾ És a magyar? A magyar gyermek a lapdajátékot kedveli a legjobban. Ez a játékfajta olyan régi, mint maga a magyar nemzet.³¹⁾ Ha nem is tartunk Horváth István történetírónkkal, ki azt állítja, hogy a lapdajátékot a szcítáktól tanulták el a többi népek, az bizonyos, hogy már nagyon régi időben kedves játék volt a lapda. A X-ik században az iskolában meghonosodott, a XIII-ik században pedig már a felnőttek is kedvvel játszották. Virágkorát élte a XV-XVI-ik században, mikor körülbelül olyan divat volt a lapdajáték, mint ma a football. A reformáció korában a tornázás le-szorítja s ismét a gyermekek játékává teszi s az maradt

²⁹⁾ A Gyermek. V. évi., 67 l.

³⁰⁾ Porzolt Lajos A magyar lapdajátékok könyve. 4. 1.

a mai napig. Sajnos, ez a szép játék már kezd divatból kimenni s a footbalmánia terjed helyette. Kár pedig, mert eltekintve a football egyéb rossz oldalaitól, a football idegen eredetű, nincs nemzeti gyökere, a lapdajáték azonban történeti múltra tekinthet vissza. Fejlődésén meglátszik a magyar szellem alakító hatása. Mindenesetre megérdemelné, hogy megmaradjon. Porzsolt Lajos könyvében mintegy száztiz féle lapdajátékot ösmertet és játszottunk mi is még diák korunkban. Ma azonban mindenfelé a footballdivat járja.

A lapda-játék tünteti fel legjobban a nemzeti karaktert. A katonásdi, a lovacskazás nem mentek ugyan ki a divatból s nem is mennek ki, de az bizonyos, hogy nem is olyan kedvesek már, mint hajdantán. A faluk kis gyermekei még játsszák a lovacskazást, mert ez a legkevesebből kiállítható játék. Egy kis madzag, egy fűzfavessző s kész az egész alkalmatosság, a nagyobbak azonban már karikáznak, lapdázna, de láttam már a nép gyermekeit is footballozni – és az egészséges játék helyett kártyázni, pénzt ütni. A kártya és a pénzütés és más efféle szerencsejáték veszedelmesen terjed s mindinkább romboló jellegűvé lesz a nép gyermekei között. Nem csoda, hiszen más játékot nem ismernek. A kisebb gyermek még csak eljátszogat, de mihelyt legénnyé kezd serdülni, mihelyt kinől a kisebb gyermeki játékokból, korának megfelelő játékot nem talál. De nemcsak a nép gyermekei vannak így, a városok gyermekei sincsenek különbül: mihamar rabjaivá válnak a mindent elnyelő kávéházi életnek. Ennek az oka az, hogy egészséges ifjúságról alig beszélhetünk. Kora vén a mai fiatalság, nem szeret s nem tud játszani s inkább nyúl a mindenfajta élvezetek serlege, mint a testedző, lelket üdítő játék után.

Meg kell tanítani az ifjúságot játszani, meg kell vele szerettetni a játékot, kell egy olyan játékfajta, melyet játszhat a nagy is ép úgy, mint a kicsi. Van-e alkalmasabb más, mint a lapdajáték? Hiszen nem röstellettek lapdázni a római szenátorok, kik a világ ügyeit igazgatták. Kedves játéka volt a lapda az ősmagyaroknak pusztai vándorlásaiban s az századok során is keresztül. Es ha ma fel tudták kapni a footballt, miért ne tehetnék ugyanezt a lapdajátékkal. A legszebb, legférfiasabb s a mi nemzeti karakterünknek is legjobban megfelelőnek a lapdajátékot tartom; ezt kellene különösen kultiváltatni az iskolák ifjúságával. Szóval divatosná kellene tenni. S ha a közönség tízezrei szívesen nézik a football-mérkőzéseket, miért ne néznék a longa-métában lapdázók ügyességét is. Ha nincs is oly vad szenvedélyeket felkavaró jellege e játéknak, mégis erő s ügyesség, leleményesség éberség mérkőzik itt is. S annál inkább gyönyörködhetnének benne, mert e játék valóban magyarrá vált s volt idő, mikor (a XV-XVI. században) teljesen nemzeti játék volt. És ha az idegen football kapott drága pénzen épült versenytérket, miért ne kaphatna ez a nemzeti játék is azt. Itt volna az ideje, hogy azok, akik nem szívesen nézik a football szenvedély terjedését, végre is megalkotnák a lapdázók szövetségét, megteremtenék a lapdázó tereket, melyen a gyermek és felnőtt szórakozást, üdülést, testi és lelki felfrissülést találna!

Valósággal nemzeti szükség, hogy a felserdült ifjúság se szégyelje a játékot. A morális és fizikai egészség együtt jár a játékkal! Nagyon jól tudták azt a görögök s azért avatták a nevelés legfontosabb tényezőjévé a játékot, his ha szükséges volt abban a korban, mikor az élet-körülmények kedvezőbbek voltak s nem élt annyi morá-

lis veszedelem között az ifjúság, mint ma, mennyivel inkább szükséges napjainkban, mikor ezer és ezer alkalom kínálkozik arra, hogy a könnyen befolyásolható ifjúság megmételyezze magát s az életmód sem oly egészséges. Ezen sokféle ellenséggel szemben csak az egészséges játék óvhatja meg az ifjúságot; csak a játék teheti derűssé és egészségessé testét, lelkét. Az örömet, mely hiányzik a mai ifjúságból,³²⁾ csak a játék hozhatja meg, az élvezetekre vágyódást, ami túlon-túl benne van a mai ifjúságban, csak a játék szüntetheti meg. Hiába hangzik el bármiféle intő szó, az életviszonyok a tanító szavakat túl zúgják. Olyan alapra kell fektetni az ifjúság nevelését, mely alkalmat ad minden irányú egészséges fejlődésre, amely közelebb hozza őket egymáshoz, kifejleszti az együttérzést, a bajtársi szellemet s eltereli figyelmét az élvezetektől. Az a nevelési mód, mely ma is divat, mely túlságosan elméleti, túlságosan egyoldalú, mert különösen csak az elmét műveli, kénytelen lesz egy más, színezebb, a gyermekekre egészségesebb nevelési útra térni. A generációk satnyulásának elejét venni máskép nem lehet. A nemzeti szempont nemcsak azt kívánja, hogy művelt elméjű társadalomból álljon, hanem azt is, hogy ez a társadalom egészséges legyen. A régi mondás igazsága eleven erővel tör ki, hiába mindenféle ámitgatás, testből álló emberek vagyunk s csak az egészséges testben lehet egészséges, munkabíró lélek. Ezt az igazságot megdöntetlenül igazolja a nagy angol nemzet, mely nemzet a legnagyobb gonddal igyekszik egészséges nevelésben részesíteni ifjúságát. S ez a törekvés a nemzeti, jellegzetes játékok egész sorát teremtette már meg. Ezen játékok

³²⁾ L. Zeitschrift f. Kinderpflege. 1909. X.

fajták egyike-másika nálunk is otthonra talált és csak sajnálnunk kell, hogy nálunk nem fejlődnek ki olyan játékok, melyekre azt mondhatnók: ez a mienk egészen, ezt a magyar játékvágy teremtette.

Mi azért maradunk csak utánczó, csak másoló, mert a mi nevelési rendszerünk nem alkalmas egy egységes hatalmas játékvágy megteremtésére. Ezt a meg nem lévő játékvágyat kell belevinni a jövő generációba s ebből fog kisarjadni majd az a játék, melyen rajta lesz a nemzeti karakter jellemző sajátsága, mert a nemzeti temperamentum, a nemzeti ösztön hatalmas ereje teremtette meg.

X.
BEFEJEZÉS.

Végére értem mondani valómnak. Fejtegetéseimhez, nincs hozzátenni valóm. Könyvem figyelmes olvasói előtt világosan áll célom, mely vezetett ezen könyv megírásában s ez az, hogy a figyelmet ráirányítsam a gyermek legfontosabb életjelenségére, a játékra. Könyvem igazolása akar lenni annak, hogy a játék s a gyermek annyira ügy, hogy e kettőt egymástól elválasztani sem a családnak, sem az iskolának nem szabad. Ezen törekvésem mellett igazán mellékesnek tartom az elméletet, mert tisztán gyermektanulmányi adatok alapján állva, ha nem is ösztön-elméletem helyességét, de a gyermek igazságát akartam bebizonyítani. S ez a fontos. Ha sikerült csak valamennyire is beigazolnom azt, hogy a gyermek egészséges nevelésének útja Játékországon visz keresztül, akkor ez nekem elég. Minden fáradságomért bőségesen kárpótolt az az öröm, melyet adataim tanulmányozásában találtam. Tárgyam minduntalan arra késztetett, hogy belemerüljek gyermekmúltamba, felidézsem ezen korom szép, sugaras emlékeit; mintegy újból átéltem azt, amit már az idő rég elfödött: a viruló mezők ragyogó tavaszát, az egész világot jelentő játékos udvarok örömét, a falu poros útjainak hangulatát s megannyi gyermekemléket, melyek mindenikéhez fejlődő lelkem, testem egy-egy sereg kedves érzése, jól eső derűje, képzeletem vidám csapongása, hívesem örvendő meggyőződése tapadt.

Nincs még egy téma, melyet annyi poézis aranyozna be, mint a játékot, a gyermekek ezen örök vágyát, mely a mi vágyunk is volt valamikor, mikor még gyermekek-voltunk és vágya marad minden gyermeknek.

Gyermekgenerációk következnek egymásután, a játékból oda kerülünk az élet kemény fergetegébe, megöregszünk, elmúlunk és elmúltak nagy világhatalmak, mint egy ember, csak egy nem múlt el és nem fog elmúlni soha: a Játékország. Játékország örökön-örökké tartó s ha a végtelen mindenség millió és millió mértföldnyire levő csillagán vannak gyermekek, akkor Játékország ott is van.

Gyönyörű szép csoda ez! Egy ormótlan kis faloacska, egy bábunak keresztelt fapálcika, egy lónak, tehénnek, ökörnek, vonatnak s mit tudom én minek elnevezett cserépfazék füle örökéletű. Elvesznek, elpusztulnak, de ha milliószor meghalnak, milliószor támadnak fel ezek s mindig úgy, hogy nekik a halál nem ártott, mindig frissen, mindig elevenen, mindig üdén, kedvesen. A halhatatlanság örök élete, ereje, szépsége, ragyogása vonja be glóriás fényel a legsemmibb gyufaskatulyácskát, fillért se érő rongydarabkát, cserépdarabot, fadarabkát, mert játék.

A játék halhatatlansága az élet legbájosabb, legcsodásabb jelensége. Az élet rohanó tengerárja zúgva hömpölyög el népek, felfogások, irányok, művészi ízlések, vallások, hatalmak fölött, elpusztít, eltemet mindent, de a játékot nem. És diadalmasan lebeg az élet vizei fölött s hódítva, mindig élve, hatva, szeretve száll tovább, múltból a jelenbe s ragyogó diadalmas fényét besugározza a jövőbe.

Mi adja meg neki a halhatatlanságot, ezt a diadalmas

örök életet, ezt a kiapadhatatlan s örökké friss, üde fiatal-
ságot? Az élet másik legnagyobb csodája, a gyermek!
Mert a gyermek maga a halhatatlanság, az örök élet. Az
ember s minden, ami az embertől származik, gyöngé, tö-
rékeny és porrá váló semmiség, de a gyermek, az ő üde-
sége, fiatalsága halhatatlan. A gyermek nem vesz erőt
a halál, mert a gyermek maga az élő élet. S ebből az élő
életből fakad a játék: a halhatatlantól a halhatatlan, az
élettől az élet.

**A JÁTÉK IRÁNTI ÉRDEKLŐDÉS
ADATGYŰJTŐI.**

Az utolsó szót könyvem végén azokhoz intézem, akikkel már akkor is beszéltem, mikor még könyvem megírása csak terv volt s akik nélkül könyvemet meg sem írhattam volna. Ezek az én nagyrabecsült adatgyűjtőim. Ki sem mondhatom, mennyire érzem lekötelezettségemet velük szemben; különösen azért, mert az ő nehéz fáradságukért, lelkes buzgalmukért, idő s anyagi áldozatukért egyebet nem adhatok, mint hálás köszönetemet. Érzem, hogy ez nagyon csekély, mert hiszen adatgyűjtőim fáradságos és nehéz munkát végeztek. Annyi ezer és ezer adat az ő gondosságukkal jutott el hozzám. A szó legvalódibb értelmében munkatársaim voltak, kik komoly ügyhöz méltó odaadással igyekeztek nemcsak a sok-sok adat egybegyűjtésével, hanem az adatokhoz csatolt megjegyzéseikkel is támogatni munkám megírásában.

Szíves támogatásukért fogadják köszönetemet a következő intézetek igazgatói, tanárai s tanítói: a budapesti 11. és IV. ker. tanítónőképző, a II. ker. gyakorló pesti 11. és IV. kerületi tanítóképző, a X. kerületi Tisztviselőtelepi állami főgimnázium, a 11. ker. gyakorló Damjanich-utcai elemi leányiskola, Fehérsas-téri polg. fiúiskola, Pesti izraelita elemi leányiskola, Siketnémák budapesti áll. intézete s az áll. kisegítő iskola, I. ker. Labanc-úti elemi iskola. Lovag Wechselmann vakok

intézete. – Kispesti áll. elemi leány- s Petőfi-utcai elemi iskola. – Kelenföldi elemi iskola. – Az országos gyermekvédő liga rákoskeresztúri fiú nevelő-intézete. – Székelykevei áll. elemi iskola. – Lőcsén a püspöki polg. leányiskola és elemi iskola, városi rk. népiskola, áll. seg. izraelita népiskola. – Késmárkon az áll. polg. fiúiskola, áll. felső kereskedelmi iskola, kath. elemi, izr. elemi isk. - Nagybecskereken az áll. elemi isk. s a Messinger Karolin-féle leánynevelő intézet. – Az érdi elemi, az ujbárszi főgimnázium, az óverbárszi, szegedi és a karlovai óvoda; az iglói tanítóképző, a kolozsvári áll. tanítóképző s a vele kapcsolatos elemi iskola.

Hálás köszönetet mondok első sorban Nagy László barátomnak, Társaságunk nagyérdemű alelnökének, ki nemcsak mint adatgyűjtő volt munkatársam, hanem egyébként is. A munkámra vonatkozó megbeszéléseink s vitatkozásaink során bőven juttatott széleskörű tudásának s tapasztalatainak gazdagságából; továbbá Ballai Károly úrnak, ki könyvem revízióját volt szíves végezni, s adatgyűjtő munkatársaimnak, kiknek hosszú sorából felemlítem a következőket: Ádám Lujza, Forgách Julia, Futó Erzsébet, Gerő Katalin, Gonda Gizella, Kossin Matild, Molter Mariska, Takács-Berényi Ilona, Székely Gáborné, Adler Simon, Büchler Hugó, Deschenszky .I., Éltes Mátyás, Frei József, Gömöri Sándor, Gyulai Aladár, Halamos Andor, Herodek Károly, Istenes Károly, dr. Kőrösy György, Kucha László, Lázár Pál, Léh Pál, Medgyesy János, Michels Fülöp, Molnár Oszkár, Répay Dániel, Fodor Gyula s Erdész Ernő.

Míg az adat-rengetegben bűvárokodtam, sokszor gondoltam őszinte melegséggel az én derék munkatársaimra, mert minduntalan tapasztaltam, hogy az adatgyűjtés

munkáját nemcsak nagy szakértelemmel s pontossággal, hanem szeretettel is végezték. Ez tette oly bensőségessé a kapcsolatot köztem s közöttük, hogy munkám végeztével szinte fájoan esik letenni munkaszámomat, a tollat.